

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**HASTANE ÇALIŞANLARINDA DİNDARLIĞIN EMPATİ VE
ÖZGECİLİK İLE İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA
(KONYA EĞİTİM ARAŞTIRMA HASTANESİ ÖRNEĞİ)**

Mustafa USLU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Adem ŞAHİN

KONYA 2019

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**HASTANE ÇALIŞANLARINDA DİNDARLIĞIN EMPATİ VE
ÖZGECİLİK İLE İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA
(KONYA EĞİTİM ARAŞTIRMA HASTANESİ ÖRNEĞİ)**

Mustafa USLU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Adem ŞAHİN

KONYA 2019

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mustafa USLU		
	Numarası	128102011011		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri / Din Psikolojisi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	☐	
		Doktora Yüksek Lisans	☐	
Tezin Adı	Hastane Çalışanlarında Dindarlığın Empati ve Özgeçlilik İle İlişkisi Üzerine Bir Araştırma (Konya Eğitim ve Araştırma Hastanesi Örneği)			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Mustafa USLU

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mustafa USLU
	Numarası	128102011011
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri/ Din Psikolojisi
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Adem ŞAHİN
	Tezin Adı	Hastane Çalışanlarında Dindarlığın Empati ve Özgecilik İle İlişkisi Üzerine Bir Araştırma (Konya Eğitim Araştırma Hastanesi Örneği)

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan Hastane Çalışanlarında Dindarlığın Empati ve Özgecilik İle İlişkisi Üzerine Bir Araştırma (Konya Eğitim Araştırma Hastanesi Örneği) başlıklı bu çalışma 14/06/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Danışman	Prof. Dr. Adem ŞAHİN	
2	Üye	Prof. Dr. Abdülkerim BAHADIR	
3	Üye	Doç. Dr. Orhan GÜRSU	

**HASTANE ÇALIŞANLARINDA DİNDARLIĞIN EMPATİ
VE ÖZGECİLİKLE İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA
(KONYA EĞİTİM ARAŞTIRMA HASTANESİ ÖRNEĞİ)**

Mustafa Uslu

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Adem Şahin

ÖZET

Bu araştırmada hastane çalışanlarının (hekim ve hemşireler) dindarlık, empati ve özgecilik düzeyleri arasındaki ilişki, demografik verilerle (yaş, cinsiyet, unvan, eğitim düzeyi, sosyo-ekonomik düzey vb.) birlikte karşılaştırılmalı olarak incelenmiştir.

Araştırmanın örneklemini, Sağlık Bilimleri Üniversitesi Konya Eğitim Araştırma Hastanesinde görev yapan 377 hekim ve hemşireden oluşmaktadır. Araştırmada dindarlığı ölçmek için “Dini Hayat Ölçeği”, empatiyi ölçmek için “Empatik Eğilim Ölçeği” ve özgecilik düzeyini ölçmek için “Özgecilik Ölçeği” kullanılmıştır. Elde edilen veriler SPSS 15.0 paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, dindarlık ile empati ve özgecilik arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dindarlık, Empati, Özgecilik

**AN INVESTIGATION ON RELATIONSHIP BETWEEN EMPATHY
AND ALTRUISM IN HOSPITAL EMPLOYEES**

(EXAMPLE OF KONYA EDUCATION RESEARCH HOSPITAL)

Mustafa USLU

Master Thesis

Thesis Advisor: Prof. Dr. Adem ŞAHİN

ABSTRACT

In this study, the relationship between physicians and nurses levels of religiosity, empathy and altruism was investigated, and the findings were compared with demographic data.

The sample of the study consisted of 377 physicians and nurses in Health Sciences University Konya Education and Research Hospital. In order to measure religiousness, the Religious Life Scale, the Empathic Tendency Scale to measure empathy and the Altruism Scale to measure altruism were used. The obtained data were analyzed by using SPSS 15.0 package program. According to the results of the analysis, a positive relationship was found between religiosity and empathy and altruism.

Key words: Religiosity, Empathy, Altruism

ÖNSÖZ

Sosyal bir varlık olan insanın toplum içerisinde huzurlu ve mutlu yaşayabilmesi için güçlü bir iletişim diline sahip olması gerekmektedir. Doğru ve güçlü bir iletişim diline sahip olmak ise diğer insanları dinleme, onları anlamaya çalışma ve hiçbir beklenti içerisinde olmadan yardıma ihtiyaç duyan kimsenin yanında olmakla sağlanabilir. İletişimin vazgeçilmez bir ögesi olan empati, insana karşıdakinin sahip olduğu ruh halini, duygu, düşünce ve tutumlarını anlama becerisi kazandırır. Toplum yanlısı bir diğer davranış olan özgecilik ise, insanın özünde bulunan iyilik, merhamet, yardım etme gibi davranışların açığa çıkmasıdır.

Yapılan araştırmalar dinin ele aldığı en temel konunun insan ve insan ilişkileri olduğunu; dinin insana bir yaşam tarzı sunduğunu ve insanda merhamet, iyilik, yardımseverlik gibi duyguları geliştirmeyi amaçlandığını göstermektedir. Nitekim gerek ilahi gerekse ilahi olmayan tüm inanç sistemlerinde empatik eğilim ve özgeci tutum ahlaki bir olgu olarak değerlendirilmiş ve inanlarına bu tür olumlu davranışları yapmaları tavsiye edilmiştir.

Empati ve özgeciliğe özellikle sağlık hizmeti gibi birebir insani ilişkilerin ağırlıklı olduğu meslek gruplarında daha çok ihtiyaç duyulmaktadır. Zira hekim ve hemşirenin hasta ve yakınlarına karşı göstereceği empatik eğilim ve özgeci tutum karşılıklı güvenin oluşmasında, kaliteli sağlık hizmetinin sunulmasında ve tedavi sürecinde olumlu sonuçların alınmasında etkili olmaktadır. Bu da son yıllarda dünyada ve Türkiye’de araştırmacıların dikkatini çekmiş ve konu ile ilgili yapılan çalışmalarda artış sağlamıştır. Bununla birlikte sağlık alanında dindarlık, empati ve özgecilik kavramları yeteri kadar incelenmemesi ve konuyla alakalı sınırlı sayıda çalışmanın olması çalışmamızın yapılmasında etkili olmuştur.

Araştırmamız, giriş, teorik çerçeve, yöntem, bulgular, yorum ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Birinci bölümde dindarlık, empati ve özgeciliğin kavramsal çerçeveleri çizilmiş; dindarlık, empati ve özgecilik arasındaki ilişki ortaya konulmuş ve ilgili çalışmaların genel bir özeti verilmiştir. İkinci bölümde araştırmanın uygulama kısmı ve analiz yöntemleri hakkında bilgi verilmiş, kullanılan ölçekler tanıtılmıştır. Üçüncü bölümde ise bağımsız değişken gruplarının ilgili bağımlı değişkenler açısından analizi yapılmış, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişki ve farklılaşmaları tablolar halinde verilmiştir. Son olarak da elde edilen analiz verileri ışığında bulgular yorumlanmış ve değerlendirilmesi yapılmıştır.

Bu çalışmayı yöneten, maddi ve manevi yardımlarını her zaman benden esirgemeyen değerli danışmanım Prof. Dr. Adem Şahin'e, yakın ilgi ve desteğini gördüğüm hocam Prof. Dr. Abdülkerim Bahadır'a teşekkür ediyorum.

Eğitim Araştırma Hastanesinde çalışmamıza desteğini sunan tüm sağlık personeline, araştırmanın analiz kısmına büyük katkı sağlayan Dr. İrfan Erdoğan'a şükranlarımı sunuyorum.

Son olarak da beni bu günlere getiren ve desteklerini her zaman yanımda gördüğüm aileme ve çalışmamı tamamlamamda daima destekçim olan sevgili eşim Makbule'ye, oğlumuz Ali Yasir'e ve kızımız Ayşe Feyza'ya sonsuz teşekkürler...

İÇİNDEKİLER

ÖZET	İ
ABSTRACT	İİ
ÖNSÖZ.....	İİİ
İÇİNDEKİLER	V
TABLolar LİSTESİ.....	X
KISALTMALAR.....	Xİ
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu ve Problem Durumu.....	2
2.Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	2

I.BÖLÜM

TEORİK ÇERÇEVE

A. DİNDARLIK.....	5
1. Dinin Tanımı	5
2. Dindarlık.....	8
3. Dindarlığın Boyutları.....	10
3. a. İnanç (İdeolojik) Boyutu	10
3. b. İbadet (Davranış) Boyutu.....	11
3. c. Tecrübe Boyutu	122
3. d. Bilgi Boyutu	122

3. e. Etki Boyutu	133
4. Dindarlık Tipleri	14
B. EMPATİ	17
1. Empati Kavramının Tarihsel Gelişimi.....	17
2. Empatinin Tanımı.....	19
3. Empatinin Bileşenleri	24
3. a. Empatinin Algısal Bileşeni	25
3. b. Empatinin Bilişsel Bileşeni.....	25
3. c. Empatinin Duyuşsal Bileşeni	26
3. d. Empatinin Bildirişimsel Bileşeni	27
4. Empatinin Tepki Basamakları	27
4. a. Sen Basamağı	30
4. b. Ben Basamağı	32
4. c. O Basamağı.....	33
5. Empati ile Karıştırılan Kavramlar	33
5. a. Empati ve Sempati.....	33
5. b. Empati ve Özdeşleşme.....	35
5. c. Empati ve Sezgisel Tanı.....	36
5. d. Empati ve İçtenlik	36
5. e. Empati ve Telepati.....	37
C. ÖZGECİLİK.....	37
1. Özgeciliğin Tarihsel Gelişimi.....	39
2. Özgeciliğin Tanımı.....	39
3. Prososyal (Olumlu Sosyal) Davranış Olarak Özgecilik.....	44

4. Özgeciliğin Temelleri	47
4. a. Özgeciliğin Genetik Temeli.....	47
4. b. Özgeciliğin Felsefi Temeli	48
4. c. Özgeciliğin Sosyal Gelişim Temeli.....	49
5. Özgecilikle İlgili Psikolojik Yaklaşımlar	50
5. a. Psikoanalitik Yaklaşım.....	50
5. b. Evrimsel ve İçgüdüsel Yaklaşım	51
5. c. Sosyal Öğrenme Yaklaşımı.....	52
5. d. Zihinsel ve Ahlaki Gelişim Yaklaşımı.....	52
6. Özgeci Davranışı Etkileyen Faktörler	54
D. DİNDARLIK, EMPATİ VE ÖZGECİLİK.....	56
1. Dindarlık İle Empatik Eğilim ve Özgeci Tutum İlişkisi.....	56
2. Dindarlık, Empati ve Özgeciliğin Boyutları	59
3. İslamiyet'te Empati ve Özgeciliğin Temel Unsurları.....	62

II. BÖLÜM

YÖNTEM

1. Araştırmanın Modeli	72
2. Evren ve Örneklem.....	72
3. Veri Toplama Araçları	74
3. a. Dini Hayat Ölçeği.....	74
3. b. Empatik Eğilim Ölçeği.....	75
3. c. Özgecilik Ölçeği.....	75
4. Araştırmanın Hipotezleri.....	76

5. Araştırmanın Sayıtlar	78
6. Araştırmanın Sınırlılıklar.....	76
7. Verilerin Toplanma Süreci ve Analizi.....	78

III. BÖLÜM

BULGULAR VE YORUM

1. Yaş Gruplarının Dindarlık, Empatik Eğilim ve Özgecilik Ölçeklerinden Aldıkları Puanların Dağılımlarının Farklılığı ve Anlamlılığına Dair Tek Yönlü Varyans Analizi ve Tukey HSD Testi	80
2. Cinsiyetin Dindarlık, Empatik Eğilim ve Özgecilik Ölçeklerinden Aldıkları Puanların Dağılımlarının Farklılığı ve Anlamlılığına Dair T- Testi	82
3. Medeni Durum Gruplarının Dindarlık, Empatik Eğilim ve Özgecilik Ölçeklerinden Aldıkları Puanların Dağılımlarının Farklılığı ve Anlamlılığına Dair Tek Yönlü Varyans Analizi ve Tukey HSD Testi.....	85
4. Ünvan Gruplarının Dindarlık, Empatik Eğilim ve Özgecilik Ölçeklerinden Aldıkları Puanların Dağılımlarının Farklılığı ve Anlamlılığına Dair T- Testi.....	87
5. Mesleki Görev Süresi Gruplarının Dindarlık, Empatik Eğilim ve Özgecilik Ölçeklerinden Aldıkları Puanların Dağılımlarının Farklılığı ve Anlamlılığına Dair Tek Yönlü Varyans Analizi ve Tukey HSD Testi.....	89
6. Öğrenim Durumu Gruplarının Dindarlık, Empatik Eğilim ve Özgecilik Ölçeklerinden Aldıkları Puanların Dağılımlarının Farklılığı ve Anlamlılığına Dair Tek Yönlü Varyans Analizi ve Tukey HSD Testi.....	92

7. Sosyo-Ekonomik Düzey Gruplarının Dindarlık, Empatik Eğilim ve Özgecılık Ölçeklerinden Aldıkları Puanların Dağılımlarının Farklılığı ve Anlamlılığına Dair Tek Yönlü Varyans Analizi ve Tukey HSD Testi.....	94
8. Hayatın En Uzun Süresinin Geçirildiği Yerleşim Yeri Gruplarının Dindarlık, Empatik Eğilim ve Özgecılık Ölçeklerinden Aldıkları Puanların Dağılımlarının Farklılığı ve Anlamlılığına Dair Tek Yönlü Varyans Analizi ve Tukey HSD Testi.....	96
9. Din Eğitimi Türü Gruplarının Dindarlık, Empatik Eğilim ve Özgecılık Ölçeklerinden Aldıkları Puanların Dağılımlarının Farklılığı ve Anlamlılığına Dair Tek Yönlü Varyans Analizi ve Tukey HSD Testi.....	98
10. Dindarlık Algısı Gruplarının Dindarlık, Empatik Eğilim ve Özgecılık Ölçeklerinden Aldıkları Puanların Dağılımlarının Farklılığı ve Anlamlılığına Dair Tek Yönlü Varyans Analizi ve Tukey HSD Testi.....	100
11. Dindarlık, Empatik Eğilim ve Özgeciliğin Bağımsız Değişkenlerle İlişkisi	102
12. Dindarlığın Boyutları ile Empatik Eğilim ve Özgecılık Arasındaki İlişki	106
SONUÇ.....	108
KAYNAKÇA	112
EKLER.....	125
ÖZGEÇMİŞ.....	129

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1 Yaş Gruplarına Göre Dindarlık, Empati, Özgecılık (ANOVA, Tukey HSD).....	80
Tablo 2 Cinsiyet Arası Farklılıklar (T-Testi).....	82
Tablo 3 Dindarlık, Empati, Özgecılık ve Medeni Durum İlişkisi (ANOVA, Tukey HSD).....	85
Tablo 4 Unvan Arası Farklılıklar (T-Testi)	88
Tablo 5 Dindarlık, Empati, Özgecılık ve Mesleki Görev Süresi (ANOVA, Tukey HSD).....	90
Tablo 6 Dindarlık, Empati, Özgecılık ve Öğrenim Durumu (ANOVA, Tukey HSD)	92
Tablo 7 Dindarlık, Empati, Özgecılık ve Sosyo-Ekonomik Durum (ANOVA, Tukey HSD).....	94
Tablo 8 Dindarlık, Empati, Özgecılık ve Uzun Süre Yaşanılan Yerleşim Yeri (ANOVA, Tukey HSD).....	96
Tablo 9 Dindarlık, Empati, Özgecılık ve Dini Hayatın Şekillenmesinde Etkin Din Eğitim Türü (ANOVA, Tukey HSD).....	99
Tablo 10 Dindarlık, Empati, Özgecılık ve Bireyin Dindarlık Algısı (ANOVA, Tukey HSD).....	101
Tablo 11 Değişkenler Arası Korelasyonlar	103
Tablo 12 Dindarlık Düzeyleri, Empati ve Özgecılık (ANOVA, Tukey HSD)	105
Tablo 13 Dindarlığın Boyutları İle Empatik Eğilim ve Özgecılık Arasındaki Korelasyon.....	106

KISALTMALAR

çev.: Çeviri

DİB: Diyanet İşleri Başkanlığı

Edt.: Editör

N: Sayı

P: Anlamlılık düzeyi

SBÜ: Sağlık Bilimleri Üniversitesi

Ss: Standart Sapma

TUEK: Tıpta Uzmanlık Eğitim Kurulu

vb.: Ve benzeri

vd.: Ve diğerleri

\bar{x} : Ortalama

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Problem Durumu

Din, tarih boyunca insanlığın en önemli fenomenlerinden biri olmuştur. Yapılan araştırmalar, dünyada yaşayan insanların büyük bir bölümünün bir dini inanca sahip olduğunu göstermektedir. Dinin, çok yönlü ve karmaşık bir yapıya sahip olmasından dolayı sosyal bilimciler tarafından birçok tanımla yapılmıştır. Bir tanıma göre din, *“tabiatüstü bir varlık ile ilişkili olan birtakım işaretlerin, davranışların, duyguların ve dilin bütünü”*dür (Mehmedoğlu, 1999: 25). Kitaplı dinler bağlamında yapılan farklı bir tanımda ise din, “ferdi ve içtimai yanı bulunan, fikir ve tatbikat açısından sistemleşmiş olan, insanlara bir yaşam tarzı sunan ve onları bir dünya görüşü etrafında toplayan bir kurum” olarak tanımlanmaktadır (Aydın, 1987: 5).

Din, insanın hayatını etkileyen ve şekillendiren bir ilkeler sistemi iken; dindarlık, dini ilkeler sisteminin gerek bireysel gerekse toplumsal yaşantıya aktarılmış halidir. Çünkü dindarlık, bilişsel, duygusal ve davranışsal yönleri kuşatan çok boyutlu bir yapıdır (Köse ve Ayten, 2012: 109). Bu yüzden dindarlık, hayattan zevk alma ve mutluluk ile iç içe gerçekleşen inanç, duygu, algı ya da tutum ve davranışların bütünlüğü olarak da tanımlanabilir (Akgül, 2004: 23). En geniş anlamda ise dindarlık, dindar olma pratiğidir.

Hemen hemen bütün dinlerde muhtaçlara yardım etmek, başkalarını sevmek, iyilik yapmak, insanlara karşı bencil olmamak ve kendisi için istediğini başkaları için de istemekle alakalı toplum yanlısı öğütlere rastlamak mümkündür. Çünkü bütün inanç sistemleri inananlarının en iyiye ulaşmasını, erdemli, fedakar ve yardımsever olmalarını, kötülükten, fenalıktan uzak durmalarını ister. Dinin bu özelliği bize dindarlıkla prososyal davranışlar arasında bir bağ olduğunu göstermektedir. Araştırmamız ise bu bağlamda gelişmekte olup dindarlıkla prososyal davranışlardan olan empati ve özgecilik arasındaki ilişki araştırılmaktadır.

Başta psikoloji ve psikiyatri olmak üzere sosyal bilimlerde çokça ilgi çeken ve fazlaca tartışılan empati, insan ilişkileri ve iletişimleri bağlamında araştırmalara konu

olmuş önemli bir kavramdır (Şahin, 2008b: 150). Empatinin temelinde insanların başkalarının sıkıntılarını ve mutluluklarını tıpkı kendi sıkıntıları ve mutlulukları gibi yaşayabilirler anlayışı yatmaktadır (Ayten, 2013: 79). Empati ile ilgili çalışmalara öncülük yapan Rogers empatiyi, bireyin olaylara karşısındakinin bakış açısıyla bakması, o kişinin duygu ve düşüncelerini doğru olarak anlaması, hissetmesi ve ona doğru şekilde iletme süreci olarak tanımlamaktadır (Rogers, 1983, Çev. Akkoyun, 2005: 135).

Özgecilik ise, herhangi bir karşılık ya da ödül beklentisi olmadan başkalarının yararına yapılan gönüllü davranışlardır (Taylor, 2010: 379). Hoffman özgeciliği diğer bir adıyla diğerkamılığı “yardım etmek veya paylaşmak gibi bilinçli olarak kendi çıkarını gözetmeksizin diğerlerinin iyiliğini artıran davranış” olarak tanımlamaktadır (Hoffman, 1978: 325). Özgeci tutumlar bireyin hem ihtiyaç sahibine hem de kendisine verdiği bir armağan gibidir. Çünkü başkalarını mutlu etmek insanın kendisini mutlu etmesinin bir diğer yoludur. Nitekim, empatik yaklaşımlar ve özgeci davranışlar bireyin kendi sorunlarından uzaklaşmasına, karşısındakiyle daha verimli bir iletişim kurabilmesine, hayatını anlamlandırmasına, streslerle başa çıkmasına ve hem kendisinin hem de karşısındakinin yaşam kalitesini yükseltmesine katkı sağlayacaktır.

İnsan sosyal bir varlık olmasından dolayı sadece hemcinsleriyle değil tüm canlılarla iletişim içerisinde bulunmaktadır. Bu iletişim ağının kuvvetlenebilmesi ve sağlıklı sosyal ortamın gerçekleşebilmesi için ise başta din olmak üzere tüm ahlaki ve kültürel değerler bireyin davranışlarının ve tutumlarının belirlenmesinde etkin rol oynamaktadır. Çalışmamızın konusunu insan ilişkilerinin ve sosyal düzenin oluşmasında önemli bir etkiye sahip olan dindarlık, empatik eğilim ve özgeci tutum arası ilişkiler oluşturmaktadır.

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Sosyal bir varlık olan insan, çevresiyle devamlı bir iletişim içerisinde. Bu iletişimin sağlıklı bir şekilde gerçekleşebilmesinde, bireyin sosyal davranışları anlama ve insan davranışlarını açıklamada önemli bir role sahip olan empati ve özgeciliğin önemi büyüktür. Özellikle insanla doğrudan ilişki içerisinde olmasından dolayı sağlık çalışanlarında empati ve özgecilik ayrı bir öneme sahiptir. Hekim ve hemşirenin hasta ya da yakınlarıyla iletişim kurarken empatik eğilim ve becerilerini etkin olarak

kullanmaları mesleki başarıyı artıracaktır. Ayrıca özgeci bir tutum ve yardım etme anlayışıyla sunulan bir sağlık hizmeti, hastanın tedavi sürecinin kısalmasına, hasta-hekim/hemşire arasındaki güvenin artmasına ve toplumsal gelişimin sağlanmasına katkıda bulunacaktır.

Konya Eğitim Araştırma Hastanesi çalışanlarının örneklem alındığı bu araştırmamızın amacı, insan hayatında önemli bir yeri olan ve davranışlarının belirlenmesinde etkin rol oynayan dindarlık, empatik eğilim ve özgeci davranışlar arasındaki ilişkileri ortaya koymaktır. Araştırmamızın bir diğer amacı ise, hem zaman zaman birbiriyle karıştırılan empati ve özgecilik kavramları arasındaki farklılıkların ve ilişkilerin belirlenmesi hem de yaş, cinsiyet, unvan, mesleki görev süresi, sosyo-ekonomik düzey, eğitim düzeyi gibi diğer bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler olan dindarlık, empatik eğilim ve özgeci tutumla ilişkilerinin tespitinin yapılmasıdır.

İlgili literatür incelendiğinde, dindarlık, empatik eğilim ve özgeci tutum üzerine ayrı ayrı çalışmalar olmasına rağmen, dindarlık ile empatik eğilim ve özgeci tutum düzeylerini konu alan sınırlı sayıda çalışmanın olduğu görülmektedir. Özellikle sağlık çalışanlarının dindarlık, empatik eğilim ve özgeci tutum düzeylerinin incelendiği bir çalışmayla karşılaşılmamıştır. Ayrıca hastane çalışanlarında empatik eğilim veya özgeci tutum düzeylerini konu alan çalışmalara bakıldığında çoğunlukla örneklem olarak hemşirelerin ele alındığı görülmektedir. Çalışmamızda örneklem olarak hekim ve hemşirelerin belirlenmiş olması da alana farklı bir bakış açısı kazandıracığından dolayı araştırmamızın önemini artırmaktadır.

Araştırmamızda örneklem olarak hekim ve hemşirelerin seçilmesinde hizmet ettikleri kesimin tedaviye ya da bakıma muhtaç bireylerden oluşması; hekim ve hemşirelerin hastayla kuracakları iletişimde ve hastaya uygulayacakları tedavi sürecinde empatik tutuma ve özgeci davranışlara daha çok ihtiyaç duydukları düşüncesi etkili olmuştur. Nitekim fazla mesai, standartların üzerinde hasta bakma, hasta ve yakınlarından görülen şiddet, uygunsuz çalışma ortamı ve stres gibi olumsuz durumlara rağmen etkili bir şekilde sağlık hizmetinin sürdürülebilmesi ancak hekim ve hemşirelerin maddi-manevi fedakârlıklarıyla gerçekleşebilmektedir.

Araştırma örneğimiz her ne kadar özde Konya Eğitim Araştırma Hastanesi hekim ve hemşireden ibaret olsa da çıkarımlar ve sonuçlar genelde tüm hekim ve hemşirelere hitap edecektir. Böylelikle elde edilecek veriler sağlık hizmetlerinde verimliliğin ve kalitenin artmasına, yeni yöntem ve tekniklerin geliştirilmesine yardımcı olacaktır. Diğer taraftan sağlık hizmetlerinin nasıl daha verimli ve insancıl olabilir sorusunun cevap bulabilmesi ve zaman zaman hekimler ve hastalar arası karşılıklı yöneltilen empati ve özgeciliğe dair eleştirilere bilimsel veriler sağlaması ve eleştirilerin doğru olup olmadığını tespitinin yapılabilmesi için çalışmamız önemlidir.

Literatür incelendiğinde konuyla ilgili yapılan çalışmaların bazıları şunlardır;

Şahin (2008), “Ergenlerde Dindarlık ve Empati” isimli çalışmada; ergenin psikolojik ve sosyal uyumunda etkili olan dindarlık ve empati arasındaki ilişkiyi, bilimsel yöntem ve veriler ışığında incelemiştir. Yapılan araştırmalar sonucunda, dindarlık ve empati arasında anlamlı ilişkilerin olduğu tespit edilmiştir. Bulgulara göre, ergenlerde dindarlık yükseldikçe empatik eğilim de yükselmektedir. Ayten (2009), “Prososyal Davranışlarda Dindarlık ve Empatinin Rolü” isimli doktora çalışmada; başkalarının yararını düşünerek yapılan davranışları içeren prososyal davranışlarda, dindarlık ve empatik eğilimin rolünü tespit etmeye çalışmıştır.

Uygun (2006)’un psikiyatri servisinde çalışan hemşirelerin empati beceri düzeylerinin belirlenmesine yönelik çalışmada, hemşirelerin çalışma şekli, medeni durumu, çalıştığı servisten memnun olup olmama durumu değişkenleri ile empati puanları arasındaki ilişki araştırılmıştır. Araştırmanın sonucunda evli olanların bekarlara göre; doktora eğitimi alanların lisans veya yüksek lisans eğitimi alanlara göre; psikiyatri servisini kendi isteğiyle seçenlerin seçmeyenlere göre empati düzeyleri daha yüksek bulunmuştur. Altınoluk (2014), hemşirelerde/ebelerde empatik eğilim ve becerilerin değerlendirilmesini konu alan çalışmada, yaş, ekonomik durum, mesleki görev süresi ile empatik eğilim arasındaki ilişki ve empati ile ilgili verilecek eğitimlerin mesleki kazanımlarına katkısının olup olmadığı araştırılmıştır. Banbal (2010), örneğini hemşirelik yüksek okulunda öğrenim gören öğrencilerin oluşturduğu çalışmada, hemşirelik öğrencilerinin özgecilik düzeyleri, sosyo-demografik özelliklerle özgecilik arası ilişki ve özgecilik düzeyleri ile mesleği seçme arasındaki ilişki incelemiştir.

I.BÖLÜM

TEORİK ÇERÇEVE

A. DİNDARLIK

1. Dinin Tanımı

Din, insan hayatına anlam katan öğelerin en önemlilerinden birisidir. Bununla birlikte, din üzerine araştırma yapan sosyal bilimcilerin çoğu kendi amaçlarına uygun birer din tanımı yaptıklarından dolayı herkesin üzerinden birleşeceği ortak bir tanım yapmak mümkün olmamaktadır. Çünkü çok yönlü ve karmaşık bir yapıya sahip olmasıyla birlikte, tanımı yapanın kişiliği, inançları, aldığı eğitimi ve sahip olduğu ideolojisi başta olmak üzere yaşadığı siyasal, sosyal ve ekonomik eğilimlerin etkisi de yapacağı tanımı etkilemektedir (Yaparel, 1987: 403). Bu yüzden dinin bilimsel açıdan kapsayıcı bir şekilde tam olarak açıklanamayacağı tabii bir şeydir.

Batı dillerinde din sözcüğünün karşılığı olarak “religion” kelimesi kullanılmaktadır. Latince de ise din kelimesinin, bir şeyi vazife edinmek, tekrar tekrar okumak anlamına gelen “religere” ve toplanmak, bağlanmak anlamına gelen “religare”den çıktığı ileri sürülmektedir (Günay, 2000: 193). Her iki anlamı da kapsadığı savunulan “religion” kelimesi ise, Tanrı’ya korku, saygı, bağlılık ile beraber, kendini dini ritüellere adama, tören ve ayinlere katılma gibi manalara gelmektedir (Peker, 2008: 29).

Arapça’da *deyn* kökünden gelip mastar veya isim olan din kelimesi ceza, mükâfat, hüküm, hesap, itaat, boyun eğme, ibadet, adet, hal, şeriat, kanun, tutulan yol, mezhep gibi anlamlara gelmektedir (Çalışkan, 2002: 59).

İslami literatür göz önüne alındığında da din kelimesi şu dört grupta toplanabilir: a) Ceza (karşılık), mükafat, hüküm, hesap; b) Üstün gelme, hakimiyet, zelil kılma, zorlama; c) İtaat, teslimiyet, hizmet, ibadet; d) Âdet, yol, kanun, şeriat, millet, mezhep (İslam Ansiklopedisi, 1994: 313-314). İzutsu da din kelimesini âdet ve huy, karşılık vermek ve tâ’at olarak üç kısımda incelemektedir (İzutsu, 2011: 281).

İslam'a göre din aslında tektir ve Kur'an din kelimesini bizzat İslam'la tanımlar. "Allah katında yegâne din İslam'dır" (Kur'an: 3/19). İslam âlimlerinin din tanımlamaları da kelimenin Kur'an'daki kullanımıyla ve İslam dinin genel özellikleriyle paralellik gösterir (Mehmedoğlu, 1999: 18). Akseki'nin din tarifi bunlardan biridir. Ona göre din "Allah tarafından va'z olunmuş, insanlara saadet yolunu gösteren, yaratılışlarındaki gaye ve hedefi, Allah'a ne şekilde ibadet edeceğini bildiren bir kanundur" (Akseki, 1974: 7). Elmalılı M. Hamdi Yazır ise dini, "akıl sahiplerini kendi güzel arzuları ile bizzat iyilikleri yapmaya sevk eden ilâhî bir nizam" olarak tanımlamakta ve iyiliğe sadece hak dinin yönlendirebileceğini, batıl dinlerin ise hayra yönlendirmelerinin sadece hayalden ibaret olduğu vurgulamaktadır (Yazır, 1992: 93).

Hem bireyi hem de toplumu etkileyen sosyo-kültürel bir kurum olan din, bir değer koyma, değer biçme ve yaşam tarzıdır. Bu yüzden din bireysel ve toplumsal yanı bulunan, fikir ve tatbikat açısından sistemleşmiş olan, insana bir yaşam tarzı sunan ve insanları belli bir dünya görüşü etrafında toplayan bir kurum olarak tanımlanabilir (Aydın , 1994: 5).

Din kendisini doğüstü, insan ötesi ve kutsal bir kaynağa ait olarak sunduğu için din insanın bilgi ve tecrübesini aşan aşkın bir tabiat ve mahiyet taşır (Hökelekli, 2011: 64). İnanç da farklı kavramlar arasındaki ilişkilerle ilgili olduğundan dolayı oldukça çeşitlilik gösterir. İnsanın başta kendisi olmak üzere çevresindeki kişiler, diğer milletler ve insan grupları, sosyal organizasyonlar, sanat, felsefe, Allah ve ahiret hakkında çeşitli inançları vardır. Eğer insanın inancı, bütün kâinat üzerindeki hakimiyetini kabul ettiği, duyular üstü, aşkın bir varlığın varlığı ile ve bu varlıkla insan arasındaki ilişkileri düzenleyen ve insanın yaşamını etkileyen bir takım esaslarla ilgili ise buna dini inanç denir (Peker, 2008: 73). Dini inanç, insanın kendi acziyetini kabul edip kutsal ve aşkın bir varlığa inanmasıyla başlar. Din ise tam olarak böylesi bir bağlanmada kul ile Allah arasındaki iletişimin kulun hayatındaki yansıması olmaktadır (Arslantürk ve Amman, 2008: 148). Bundan dolayı dini inanç kavramı, hem mükemmel, doğüstü, yüce ve kudret sahibi bir varlığın olduğunu kabul eden bilişsel bir eylemi, hem de ona karşı zorunlu bir saygı duyma ve güveni ifade etmektedir.

Din psikolojisinin kurucularından biri olarak kabul edilen William James dini bireysel bir olgu olarak görmüş ve dinin duygu ve düşünceler sistemimizi dizayn ettiğini kabul etmiştir. Dini, bireyin kendi içinde ilahi kabul ettiği herhangi bir varlıkla münasebet halindeyken hissettikleri duygu, davranış ve tecrübeler şeklinde tanımlayarak, inanan insan için bir yaşama gücü ve hayat kaynağı olduğunu belirtmiştir (Karaca, 2003: 76).

Freud ise, hastalar üzerindeki gözlemlerinden yararlanarak saplantılı davranışlar ile dini davranışlar arasında benzerlikler kurmuş dini ve dini ibadetlerin saplantılı nevroz olduklarını iddia etmiştir (Köse, 2005: 70-77). Freud, saplantı nevrozunu din oluşumunun kaynağı olarak değerlendirmiş ve böylece nevrozu bireysel bir din, dini ise evrensel bir saplantı nevrozu olarak tanımlamıştır (Freud, 2006: 33). Dini inancın başlangıcı ile ilgili görüşlerini Oedipus Kompleksi'ne dayandıran Freud dini, tabiatın ve yaşamın tehlikelerine direnmek ve korkularından arınmak için tutunulan bir dal, sığınılacak bir baba figürü olarak değerlendirmektedir (Ayten, 2004: 176). Ona göre din bir yanılsamadan ibaret olup kurtulunması gereken bir hastalıktır (Köse ve Ayten , 2012: 31).

Jung ise, dini hastalıklı bir ruh halinin sonucu olarak gören ve Tanrı'yı yüceltilmiş bir baba simgesi olarak tanımlayan Freud'un aksine, dine karşı daha iyimser bir yaklaşım sergilemiş ve dini insan zihninin özel bir davranışı olarak görmüştür (Ayten, 2006: 68). Jung'a göre din, "insan tabiatının en eski ve en evrensel olgularından birisidir. Bu temel niteliği yanında o sadece toplumsal ve tarihsel gerçeklikle sınırlı olmanın ötesinde, özellikle bağılıları için tüm psişik yapıya nüfuz edebilecek köklü bir olgudur" (Bahadır, 2010: 25). Tanrı'ya inanmayı ve dine bağlanmayı insanı nevrozdan kurtaran önemli bir faktör olarak gören Jung, dini insanın en yüksek ve en güçlü değerler ile kurduğu bir ilişki, insanı kurtuluşa ve özgürlüğe götüren, insan aklının en eski ve en yaygın uğraşlarından biri olarak kabul eder. Ayrıca dini, psikoterapi sisteminin en gelişmiş hali olup ruhsal tedavi sistemi olarak yorumlar (Arslan, 2010: 260).

Fromm dini, "toplumun bireylerince paylaşılan ve topluma belli bir yöneliş ve bağlanma amacı kazandıran düşünce ve eylem sistemi" olarak tanımlamıştır (Fromm,

1990: 31). Ona göre bireyin kendini geliştirme sürecini desteklemeleri açısından dinler hümaniter ve otoriter olmak üzere ikiye ayrılır. Hümaniter din, asıl erdemini itaat etmekten ziyade bireyin kendini geliştirmesi olduğuna inanır ve sevgiye, saygıya, hakikate ve kendini gerçekleştirmeyle önem verir. Fromm insanın değerini koruduğu ve gelişimine yardımcı olduğu için bu tür dinleri “olgunlaşmış din” veya “gerçek din” olarak tanımlamaktadır. Otoriter din ise, kişinin her şeye gücü yeten Tanrı karşısında kendisini güçsüz hissetmesine yol açar ve böylece kendini gerçekleştirmesine izin vermez. Bu yüzden bu tür dinler “gelişmemiş dinler” olarak tanımlanmaktadır (Köse ve Ayten, 2012: 61).

Dini kavramların tanımlanmasında doğası gereği bilim, dinsel hayatın bütün sınırlarını keşfedemeyeceği için din ile ilgili ortak bir tanımın yapılamaması, bir olgu olarak dinin varlığının ve işlevinin olmadığı anlamına gelmez. Yapılan tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere insanlığın varoluşundan bu yana devam edegelen dinin, genel anlamda birey ve toplum hayatında hiç bir zaman göz ardı edilemeyecek kadar son derece etkili bir faktör ve insanın hayatına etki eden en temel olgulardan biri olduğu görülmektedir.

2. Dindarlık

Dinin tanımlanmasında olduğu gibi dindarlığın tanımlanmasında da pek çok zorlukla karşılaşmakta ve farklı yaklaşımlar ortaya çıkmaktadır. Genel anlamda bir din tanımının olmaması kabul edinilen bir dindarlık tanımının da olmasını engellemektedir. Dindarlık; bireyden bireye, toplumdaki topluma veya çevreden bir başkasına ve hatta tarihsel dönemden döneme önemli değişikliklere ve çeşitlenmelere sahne olan dinamik ve hatta diyalektik bir olgu olduğu için tanımlanması zor bir kavramdır (Günay, 2006: 9). Bu nedenle din psikolojisinde dindarlık tanımlamaları daha çok dindarlığın yansımaları göz önünde bulundurularak yapılmıştır.

Din, insanın hayatını etkileyen ve şekillendiren bir ilkeler sistemi iken; dindarlık, dini ilkeler sisteminin gerek bireysel gerekse toplumsal yaşantıya aktarılmış halidir. Çünkü dindarlık, bilgisel, duygusal ve davranışsal yönleri kuşatan çok boyutlu bir yapıdır (Köse ve Ayten, 2012: 109). Bu yüzden dindarlık, hayattan zevk alma ve

mutluluk ve ayrıca olumsuz yaşantılarla iç içe gerçekleşen inanç, duygu, algı ya da tutum ve davranışların bütünlüğü olarak da tanımlanabilir (Akgül, 2004: 23).

Dinselliğin öznel bir dünyası olan dindarlık, yaşama ve hissetme yönüyle bireysel, tezahürleri açısından ise toplumsal bir olgudur (Taş, 2010: 52). Başka bir ifadeyle; insan ile Yüce Varlık arasındaki manevi bağlantıları inanç, bu bağlantı çerçevesinde oluşan ilişkiler bütünü din ve bunların birey hayatına yansımaları da dindarlık olarak ifade edilebilir (Onay, 2004: 17). Okumuş bu bağlamda dindarlığı, “İnsanın iman-amel temelinde ortaya koyduğu dinî tutum, deneyim ve davranış biçimini, yani dinî yaşantıyı veya dindarca hayatı; inanılan dinin emir ve yasakları doğrultusunda yaşamayı ifade eden ve inanç, bilgi, tecrübe/duygu, ibadet, etki, organizasyon gibi boyutları olan bir olgu” olarak açıklamaya çalışmıştır (2006: 221).

Dindarlığın tanımını dinin tanımını ele alarak yapan Johnstone göre ise din, dini grup mensuplarının paylaştıkları kutsal ve aşkın güçlere inanmaya odaklanmış inançlar ve pratikler bütünüdür. Yüceliği ve kutsiyetliği kabul edilen şeylere inanan, bu inançları doğrultusunda yaşamını şekillendiren ve inançların gerektirdiği aktiviteleri yapmaktan kaçınmayan dini grup mensuplarına ise dindar denir (Karaşahin, 2008: 192). Himmelfarb dindarlığı, “bir kişinin mensup olduğu dinine ait ilgiler, inançlar ve faaliyetlerle meşgul olma düzeyi olarak” (Öztürk, 2013: 12) tanımlarken, W. James; dindarlığın, yüce ve üstün bir varlığın hareket ve fiillerimizi gözetlediği yolundaki duygudan kaynaklandığını ve bu duygunun derecesinin ise kişinin dindarlığını gösterdiğini belirtmiştir (Mehmedoğlu, 2004: 32).

Dindarlık; dinin emir ve yasaklarını uygulama, din ile ilgili kıssa ve menkıbelere ilgi gösterme, dini değer taşıyan sembollere gerekli saygıyı duyma veya ilahi yaratıcı ve ölüm sonrası ile ilgili belirli öğretileri konu alan dini yönelimlerinin bütünü şeklinde ifade edilmektedir. Bir diğer tanımda ise; dindarlık; bireyin iman-amel temelinde ortaya koyduğu dini tutum, deneyim ve davranış biçimlerinden meydana gelen, inanılan dinin emir ve yasakları doğrultusunda yaşamayı ifade eden dini yaşantısı olarak ifade edilmektedir. Dindarlık; insanın içsel dünyasında değişik düzeylerde meydana gelen ve onun aşkın güç olan yaratıcıya karşı bağlılığını ifade eden bir kavramdır. İlahi olana bağlılık dediğimiz bu sorumluluk hali; insanın tecrübeleri, inançları ve düşünceleri ile

meydana gelen kişiliğinde açıkça ortaya çıkar; onu dini vecibelerini yerine getirme, ahlaki ve olumlu davranışlar sergileme gibi benzer bütün aktivitelerinde motive eder (Tamminen,1991, 12).

3. Dindarlığın Boyutları

Her din olgusal düzeyde bir hayat anlayışına sahip olduğundan dolayı kendi içinde inanç ve ibadet yapısına göre farklı dindarlık biçimlerinin temelini oluşturmaktadır. Bu da dine inanan her bireyin, dini farklı şekilde algılayabilmesine ve yaşamına yansıtırken farklılıklar sergileyebilmesine sebep olmaktadır. Bu yüzden bir bireyin dini incelemek için sadece onun inançlarını ve ibadet sıklığını ele almak yeterli olmayacaktır (Hökelekli, 2011: 73).

Dindarlığı ölçme çalışmalarında ilk önce dindarlığın duygu boyutu üzerinde duran tek boyutlu yaklaşımlar ele alınmıştır. Daha sonraları Fromm'un otoriter/hümaniter, James'in kurumsal/bireysel ve Jung'un içsel/dışsal dindar ayırmaları gibi iki boyutlu yaklaşımlar kullanılmıştır (Yıldız, 1999). Çok boyutlu dindarlık ölçümü ile ilgili ilk araştırmalar ise Glock, Lenski, Faulkner ve De Jong tarafından gerçekleştirilmiş ve bu çalışmalarda dindarlığın üç ile on üç arasında değişen alt boyutlarından söz edilmiştir (Onay, 2004: 50). Çok boyutlu dindarlık yaklaşımları içerisinde en popüler ve ülkemizde en çok kullanılanı Glock ve Stark'ın tüm dünya dinlerini inceledikten sonra geliştirmiş olduğu dindarlığı beş boyuta ayıran yaklaşımıdır. Glock, dini düşünce ve bağlılıklar tam olarak anlaşılabilmesi için insanın genel olarak dindar olabileceği farklı formlar dikkate alınması gerektiğini söylemekte (Kayıklık, 2006: 493) ve dindarlığı hemen hemen bütün dinlerin yaşanması esnasında oluşan beş boyutla ele almaktadır. Bunlar; inanç boyut, ibadet boyut, tecrübe boyutu, bilgi boyutu ve etkileme boyutudur (Glock, 1998: 254).

3. a. İnanç (İdeolojik) Boyutu

Her din kendine inananlardan, belirli inançlara sahip olmalarını, gereken inanç ilkelerini bilmelerini ve kabul etmelerini ister. Çünkü inanç boyutunun en önemli yönü, dini hayatın merkezi noktasını teşkil etmesi ve inananların "nihai anlama" dair sorularına cevap vermesidir (Loewenthal, 2000: 4). Dindar insan, dini hayatın

çekirdeğini oluşturan, aşkın varlıkla olan ilişkisini artıracak ve kendisini ona bağlayacak olan inançların sahibidir (Hökelekli, 2011: 74).

Glock, dine inanan bir bireyin bazı inançlar sistemine sahip olması gerektiğini söyler ve dinleri oluşturan inanç esaslarının içeriği ve kapsamı farklı olsa da her inanç bütününe kendi içinde sistemleşmiş olduğu belirtir (Şahin, 2007: 21). Ayrıca, ona göre her dinin kendine özel üç ayrı inanç yapısı vardır. Bunlardan ilki; ilahi varlığın olduğunu kabul etmek ve onun mahiyetini belirlemektir. Bu kategori, dinin ana hatlarını belirtir ve inancın temelini oluşturur. İkincisi; ilahi amacın ne olduğu ve bu amaç doğrultusunda inananların yapmaları gerekenle ilgilidir. Üçüncüsü ise; belirlenen bu ilahi amaçların en doğru ve yararlı şekilde nasıl yerine getirileceği, bunlara nasıl ulaşılacağı konusu ile ilgilidir (Glock ve Rodney, 1965: 23-27).

Bütün dünya dinlerinin inanç boyutlarında aynı yapılanmalar görülse de her din, bu inanç türlerinden üçüne birden sahip olmayabilir, ya da bu yapının bir bölümüne vurguyu daha fazla yaparken, diğer bir bölümüne daha zayıf vurguda bulunabilir. Örneğin, Tanrı kavramının olmadığı bazı dinlerde Tanrı'yla ilgili inançlara rastlayamazken, bireysel görevlerin ve ahlaki boyutların daha çok ön plana çıkarıldığı görülmektedir (Şahin, 2014: 49). Yine bu inanç yapıları dinden dine farklılık gösterdikleri gibi aynı dine mensup bireyler arasında da farklılık gösterebilmektedir. Bazı bireylerde dini inançlar hayati bir öneme sahipken, bazıları için ise yüzeysel bir öneme sahip olması aynı dine inan bireyler arasında bile dindarlık düzeylerinin farklı olmasına sebep olmaktadır.

3. b. İbadet (Davranış) Boyutu

Glock'a göre, bu boyut her dinin inanlarından uygulamalarını isteyeceği dini pratikleri ele almaktadır. Başta ibadetler, dini ve ahlaki fiiller olmak üzere her türlü ayin, dua ve dindarlık adına yapılması beklenen tüm ritüeller bu boyuta dahildir (Glock, 1998: 268). Farklılıklarına rağmen bu ritüellerin ortak noktaları bir yaratıcıya ya da ilahi kabul edilen bir varlığa yönelmiş olmalarıdır (Şahin, 1999: 9).

Bu boyuttan elde edilebilecek bilgiler, ibadetlerin birey için ne ifade ettiğinin daha iyi anlaşılmasını sağlayarak farklılaşmış dini katılma ve tecrübenin açıklaması yolunda

önemli veriler ortaya koyacaktır (Mehmedoğlu, 1999: 28). Ayrıca inancın objektif dünyaya yansıması olan bireysel ve toplumsal dini pratikler, insanların ibadete katılma sıklığı ve dini pratiklerin kendileri arasındaki ilişkileri de bu boyutun içerisinde değerlendirilir.

3. c. Tecrübe Boyutu

Dini tecrübe boyutu, bireyin kutsal olanla olan doğrudan iletişimi sürecinde yaşadığı olumlu veya olumsuz dini duyguları içerir. Her din bireyin öznel dindarlığının göstergesi olan bu tecrübeye belirli bir değer verir ve dindar olarak nitelendirilen kişinin Allah ile din kaynaklı duygusal tecrübe yaşamasını bekler (Mehmedoğlu, 1999: 28). Bu duygusal tecrübelerin niteliği huzur, huşu, vecd hali ya da koku, sevgi, hayranlık, bağlılık, dayanma, güvenme, sığınma, teslîmiyet, şükretme, yücelme olabilir.

Dinî duygu boyutu, bireyin zihinsel ve duygusal dünyası ile ilgili olup bir dine inanma arzusu, iyi bir dindar olamama korkusu, inançtan kaynaklanan fiziksel, psikolojik ve manevî esenlik vb. duyguları kapsar (Şahin, 2014: 51). Ayrıca bireyi Yararııcı'dan haberdar eden ve O'nun etkisini üzerinde taşımasını sağlayan sezgilerin, duyguların, duyumların ve algıların tamamı bu boyuta dâhildir (Hökelekli, 2011: 74).

Glock'a göre, "dini tecrübe, Tanrı ile belli bir iletişimi içermesi bakımından bir kişi tarafından hissedilmiş ya da bir dini grup tarafından tanımlanmış bütün duyguları, algıları ve duyumları kapsamaktadır. Daha kısa bir ifadeyle söylenirse; dini tecrübeyi nitelendiren ve onu diğer insani tecrübelerden ayıran temel unsur, tabiatüstü bir kudretle belli bir ilişki yönüdür" (Glock ve Rodney, 1965: 40).

3. d. Bilgi Boyutu

Glock'a göre, konuları farklı olabilmekle birlikte bütün dinler kutsal metinler, inanç esasları ve dini ibadetler ile ilgili bilgiler barındırır ve o dine tabi olanlardan bunların bilmesi ve bu bilgilere güvenilmesi beklenir. Bu genel kanaat bilgi boyutunun temelini oluşturur. Dinî bilgi, dinin genel felsefesi doğrultusunda şekilleneceği için bazı dinlerde dinin kuralları ile ilgili bilgiler ön plana çıkarken, bazılarında dinin tarihine dair bilgilere daha fazla vurgu yapıldığı görülür (Şahin, 2014: 52).

Bir inancı kutsal sayabilmek için inanç objesi hakkında bilgi sahibi olmak gerekmektedir. Bu yüzden bilgi boyutunun inanç boyutuyla yakın bir ilişkisi vardır. Dini bilgi inançla değer kazanacağı için inancı olmayan bir bireyin din hakkında bilgi sahibi olması, dindarlık açısından herhangi bir anlam ifade etmeyecektir. Çünkü iman; akıl, bilgi ve düşünce temelinden yoksun olarak salt Tanrı'nın hidayetiyle gerçekleşecek bir durum değildir (Akyüz ve Çapçioğlu, 2001: 50). Ayrıca kişi, dini bilgisi nispetinde ibadet edeceğinden dolayı dini bilgi ibadet boyutuyla da ilgilidir. Ancak her ne kadar dini bilgi, dini bağlılığın göstergesi olarak görülse de dini ilkeleri yaşantıya dökme bilgiden daha fazlasını gerektirdiğinden dolayı bilginin tamamı ibadete yansıyamayabilir (Köse ve Ayten, 2012: 112).

Dini bilgi ölçülürken dindarın hangi konuda ne kadar bilgisi olduğu ve bu bilgiye karşı tutumu ölçülür. Bunun için de bireye inandığı din konusunda neler bildiği sorulur. Bu sorular dinin bizzat özünü teşkil eden inanç esasları, ibadetler ve dinin tarihi ile ilgili bilgilerden oluşturulur. Yapılan testler neticesinde alınan puanlar ile bireyin dini bilgisi hakkında yorumlar yapılır. Ayrıca bireyin dini kaynakları okumak ve dini bilgileri öğrenmek için ayırdığı zaman da dindarlığının bir işareti olarak kabul edilir (Şahin, 1999: 11)

3. d. Etki Boyutu

Bu boyut, insanın dinî inanç, pratik, tecrübe ve bilgisinin bütün dünyevî boyutlarının sonuçlarının özetlenmiş halidir. Diğer boyutların günlük hayata olan yansımalarını içerir (Köktaş, 1999: 45). Başka bir ifadeyle, insanların neyi yapıp yapmamaları, nasıl yaşamalarını ve hangi fikre sahip olmalarını belirleyen dini metinlerin ve emirlerin pratik sonucu bu boyutta izlenir (Akyüz ve Çapçioğlu, 2001: 50).

Dinin etki boyutu, birey-Tanrı ilişkisinden daha çok bireyler arası ilişkilerde ortaya çıkmaktadır. Kişinin inandığı dini ilkelere uygun yaşayıp yaşamadığı, diğer insanlarla olan ilişkileri, giyinme alışkanlıkları, ahlaki davranışları, sosyal münasebetleri, evlilik ve boşanma, hatta doğum kontrol ve kürtaj konusundaki tutumları bile dindarlığın etki boyutudur (Köse ve Ayten, 2012: 113).

Din Psikolojisi çalışmalarında etki konusu, iki yönlü olarak ele alınmaktadır. Bunlardan birincisi, dinin gerek dinî hayata ve gerekse bireyin din ile doğrudan ilgili olmayan yaşantılarına etkisinin incelenmesidir. Burada “acaba din, insan davranışlarında bir farklılık meydana getirmekte midir?” sorusuna cevap arandığı görülür. İkincisi ise birtakım psiko-sosyal faktörlerin bireyin dindarlığını nasıl etkilediğini ölçmeye çalışan çalışmalardır. Burada da kişinin dini inançlarının oluşumunda çevresel koşulların ve yaşanan psikolojik süreçlerin etkili olduğu varsayılmaktadır (Şahin, 2014: 11).

Dindarlığın bütün boyutları zincir halkaları gibi birbirlerine bağlı ve birbiriyle ilişkilidir. Bu yüzden her biri bir bütünü yapı taşları olarak değerlendirilmeli, bağımsız düşünülmemelidir.

4. Dindarlık Tipleri

Dindarlık tipleri, bireylerin çeşitli şekillerde ortaya çıkan dini hayatlarındaki farklılıkları gösterebilmek için genellikle asli ve nitelendirici anlayışlarla yapılan sınıflandırmalardır (Köktaş, 1999: 48). Bireylerin gerek karakter ve şahsiyet yapılarındaki farklılıklar gerekse aldıkları eğitim, sahip oldukları çevre, yaşadıkları aile ortamı ve geliştirdikleri davranış şekilleri farklı dindarlık tiplerinin oluşmasına sebep olmaktadır. İnsanların dini farklılıktan kaynaklanan bu dindarlık tiplerini ortaya koyabilmek için dindarlık tipolojisi kavramı ortaya atılmıştır (Günay ve Çelik, 2006: 176).

Dini hayat her dindar tarafından farklı derecelerde yaşandığı için aynı dine mensup insanlar bile dinlerini farklı derinlikte ve boyutta yaşayabilirler (Hökelekli, 2011: 76). Diğer bir ifadeyle, şahsiyet ve karakter yapılarındaki farklılıklar bireylerin dindarlıklarında da farklılıklara sebep olması muhtemeldir (Uysal, 1996: 85). Dindarlık yönünden insanlar oldukça çeşitlilik göstermesi sebebiyle, benzer özellikler alınarak, kişilerin dindarlığını belirli tiplere ayırmak mümkündür (Peker, 1993: 85).

W. James'e göre dini hayat bakımından insanlar, sağlıklı zihne sahip insanların dini hayatı ve hasta ruhlu insanların dini hayatı olmak üzere birbirine zıt iki kategoride ele alınır. Sağlıklı zihne sahip bireyler, hayat hakkında iyimser olup her şeyin iyi

tarafını görmeye ve yaşamdan zevk almaya çalışırlar. Dini anlayışları da aynı özellikleri gösterir. Hasta zihniyetliler ise, kötümser bir anlayışa sahiptir. Bu sebepten dini anlayışları da hastalıklar, acılar, çileler, kendini inkâr ve ölüm üzerine odaklanır (Hood ve Spilka, 1996: 12). Le Bras da dini hayat tipolojisinde koyu dindarlık, dini pratikleri düzenli olarak yerine getirenler, sadece hayatın doğum, ölüm, evlenme gibi önemli alanlarındaki “geçiş ayinlerini” gözetenler ve dini hayata kayıtsız ve yabancı olanlar şeklinde bir ayırım yapmaktadır (Günay, 1986: 58).

Bir başka dindarlık tipolojisi de Argye tarafından ortaya konmuştur. Argye, çevresel etkilerle bağımlı bir değişken olan dindarlığı, bağımsız değişken olarak almak suretiyle tutucu, protestan, sekt ve liberal dindarlık şeklinde dört tipe ayırmıştır (Köktaş, 1999: 50). Gruehn, mistik, canlı ve akılcı olmak üzere üç dindar insan tipinden bahsederken (Kerim, 1982: 101). Crapss ise dindarlık tiplerinde “otoriteye bağlı dindarlık, kişiye has varoluşsal dindarlık ve içsel/ kendiliğinden dindarlık” başlıklarıyla üç farklı ayırmı konuyu açıklamaya çalışmıştır (Sevindik, 2015: 19). Aynı dine bağlı kişilerin dinlerini farklı seviye ve kalitede yaşamalarından hareket eden Allport ise farklılıkları iç güdümlü dindarlık ve dış güdümlü dindarlık olarak iki temel tutumla sınıflandırmıştır (Hökelekli, 2011: 76).

İçsel dindarlık eğilimindeki bireyler, ana motivasyonu bizzat dinin kendisinden bulan kişilerdir. Bu bireyler dini inanç ve emirlerle uyum içinde olup günlük ihtiyaçlarını buna göre belirlerler (Yıldız, 2006: 87). Temel motivasyon kaynakları din olan bu insanların yapacakları işlerde ve tüm davranışlarında Allah’ın rızası nihai amaçtır. Bu yüzden dinden her hangi bir menfaat beklemez ve sosyal kazanç elde etmeye çalışmazlar. İçsel eğilim çıkarıcı olmadığından dolayı iç güdümlü dindarlar için ihtiyaçlar, arzular, güdüler ne kadar güçlü olursa olsun din daha önemli bir yere sahiptir. Bu insanlar, kişiliklerinin ve benliklerinin odağına yerleşen iman duygusundan aldıkları enerjiyle davranışlarını sergilerler. Yaşanan dindarlık olarak da adlandırılan iç güdümlü dindarlık, inanılan esaslar değerince kişisel çıkarılardan vazgeçerek karşılık beklemeden kendini toplum hizmetine adayarlarda ve kendini inandığı esaslar uğruna feda edenlerde görülür (Şahin, 2008a: 152).

Dış güdümlü dindarlık ise “kullanılan dindarlık” tır. Dış güdümlü dindarlar dini, statü yükseltme, güvenlik sağlama, özgüvenini koruma, kendini haklı gösterme, zenginlik, itibar, mal ve mevki elde etme gibi hedeflere ulaşmak için aracı kılarlar (Şahin, 2008a: 153). Dış güdümlü dindarlar, Tanrı ile ilişkilerini çıkar üzerine kurar ve tabi eğilimlerine bağlı kalarak, fedakarlıkta bulunmayarak Tanrı’dan yararlanmaya çalışırlar (Hökelekli, 2010: 76). Dini yönelimleri o kadar çok faydacıdır ki duayı bile aşkın bir varlıkla kurulan bir ilişki olarak değil de Tanrı’nın gücünü kendi yararları için kullanma aracı olarak görürler. Tamamıyla dini yaşamayı değil, onu kullanmayı seçen bir mantık üzerine hareket etmektedirler. Çünkü din, onlar için amaç değil, bir araçtır. Bu özellikteki insanlarda kabullenilen inanç, birinci derecedeki ihtiyaçlara göre şekil almaktadır (Allport, 1968: 243). Sonuç olarak dış beklentiye yönelik dindarlar dini kişisel istek ve arzuları için kullanırken, içsel dindarlar dini yaşarlar.

Dindarlık tipolojileri ile ilgili ülkemizde yapılan çalışmalar baktığımızda, Taplamacıoğlu tarafından yapılan “dini yaşayışın şiddet ve yoğunluğu”nu ölçü olarak aldığı araştırması bu alandaki ilk eserdir. Bu araştırma beşli bir dindarlık tipolojisi sunar: Gayr-ı amil, idare-i maslahatçı, dini bütün, sofı, softa ya da yobaz (Taplamacıoğlu, 1962: 145). Günay da “Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat” adlı çalışması ile azlığı veya çokluğu ve biçimine göre dindarlar diye iki kısımda toplum dokuz tipe ayırmıştır. İlk kısma giren beş türü; ateşli dindarlar (sofı, softa ve grupçu), alaca dindarlar, mevsimine göre dindarlar, beynamaz (iş dindarlığı), dine karşı ilgisiz şeklinde, dört tipten oluşan ikinci kısmı ise; geleneksel halk dindarlığı, seçkinlerin dindarlığı, laik dindarlık ve transizyonel (geçici) dindarlık şeklinde alt boyutlara ayırmıştır (Günay, 1999: 263). Taş ise, geliştirmiş olduğu “Dindarlık Kriterleri Ölçeği” ile yaptığı analizler sonucunda *geleneksel/ilmihalci dindarlık*, *modernist/hümanist dindarlık*, *popüler/hurafeci dindarlık* şeklinde üçlü bir dindarlık tipolojisi oluşturmuştur. Geleneksel dindarlık tipinde, Kuran ve sünnetin yanında, ağırlıklı olarak temel dini kaynaklara, ilmihal bilgilerine dayanan ve dindeki emir ve yasaklara uymak çok önemlidir. Modernist dindarlık tipi, evrensel ahlaki değerlerin önemsendiği, farklı kültürlerden izler taşıyan, inancın temel göstergesi olup dini kurallara uymanın ve dini ritüelleri yerine getirmenin ikinci plana atıldığı dindarlık tipidir. Popüler dindarlık ise,

geniş kitlelere varlığını gösterip halk arasında değişik formatlarda bulunabilen dindarlık tipidir (Taş , 2010: 54).

B. EMPATİ

1. Empati Kavramının Tarihsel Gelişimi

Felsefe ve estetiğin temellerine dayanan günümüzde kullandığımız “empati” (empathy) teriminin ataları Alman estetikçilerinin kullandığı “einführung” ve Eski Yunanca’daki “empathia” terimleridir (Dökmen, 2017: 367). Yunanca kökenli “empathia” kelimesi etimolojik olarak "em" ekinin karşılığı "..in içinde, içerde"; "pathia" ekinin karşılığı ise "hissetme" demektir (Arkonaç, 1999: 188). Almanca’da empatiye karşılık kullanılan "einführung" kelimesi, başka birinin yerine geçebilme yeteneği anlamına gelmekte; İngilizce’de ise "bir başkasının ayakkabısını giyebilme" şeklinde kullanılmaktadır (Ersoy ve Köşger, 2016: 1). Farklı dillerde ve kültürlerde değişik şekillerde isimlendirilen empati terimi çoğu kültürlerde belirli bir karşılık dahi bulamamıştır.

Empati teriminin tarihte ilk kez Aristo’nun “Rhetoric” adlı eserinde kullanıldığı görülmüş (Altınbaş vd., 2010: 16); ancak yaygın olarak kullanımı, 1800’lü yılların sonlarında Almanya’da psikoloji ve estetik alanlarında yapılan çalışmalar sonucunda ortaya çıkarılan “einführung” kavramıyla başlamıştır. Psikoloji literatüründe ise “einführung” terimini ilk kez 1897’de Tpeodor Lipps tarafından kullanılmıştır. Lipps “einführung” terimini, kişinin izlediği bir nesneye kendisini yansıtması ve nesne ile bir bağ kurarak onu özümsemesi ve anlaması süreci olarak tanımlamıştır. Lipps daha sonraki yapmış olduğu çalışmalarında “einführung”un sadece nesnelere algılanması ve anlamlandırılması sürecinde değil; aynı zamanda insanların algılanması sürecinde de ortaya çıkabileceğinden söz etmiştir. Lipps, 1903 yılında yayınlamış olduğu bir makalesinde insan için nesnelere ilişkin, kişinin kendisine ilişkin ve diğer insanlara ilişkin bilgiler olmak üzere üç tür bilgininin var olduğunu ve üçüncü tür bilgi olan diğer insanlara ilişkin bilgileri elde etmek için “einführung”den yararlanılması gerektiğini belirtmiştir (Dökmen, 2017: 368).

İngiliz psikolog Edward Titchener'in 1909 yılında "einfühlungh"u Eski Yunanca'daki "empathia" teriminden yararlanarak İngilizce'ye "empathy" olarak çevirmesiyle empatinin psikoloji ve psikiyatri literatüründeki serüveni başlamıştır (Gülseren, 2001: 135). Empati teriminin kullanımının psikoloji literatürüne girmesiyle birlikte özellikle psikoterapinin ilgisini çeken bir konu haline gelmiştir. Çünkü psikoterapide terapistler, var olduğu düşünülen öznel bir süreç aracılığı ile karşılardaki bireyin zihinsel işlevlerini, duygu ve düşüncelerini anlamaya çalışırlar. Empatinin ise, her ne kadar sözü edilen bu öznel süreçlerden biri olduğu düşünülse de psikoterapideki yeri uzun zamandır tartışılmaktadır. Yine bununla ilişkili olarak bir psikoterapide terapistin sahip olması gereken nesnelliği ve öznelliği hakkında tartışmalar da yapılmıştır. Ancak günümüz terapistlerince psikoterapide tam manasıyla bir nesnelğin olmayacağı, terapistin öznelliğinin mutlaka işin içinde olacağı düşünülmektedir (Özbay ve Canpolat, 2003: 40).

1900'lü yılların başından itibaren tanımlanması daha karmaşık bir hal almış olan empati, günümüze kadar farklı araştırmacılar tarafından farklı yıllarda, değişik şekillerde tanımlanmıştır. Konuyla ilgili bilimsel yayınlar incelendiğinde empatiye ilişkin tanımların günümüze kadar üç temel aşamadan geçtiği görülmektedir. Bu aşamalar;

- Geçtiğimiz yüzyılın başlarından 1950'lerin sonlarında kadar bilişsel nitelikli bir kavram olarak ele alınmış olan empati, bu yıllarda bireyin kendisini karşıdakinin yerine koyarak onun kişilik özellikleri hakkında bilgi elde edebilmek anlamında kullanılmıştır. Bu yıllarda empatiyi bilişsel bir yön olarak ele alan ve çalışmalarıyla kendisinden söz ettiren Dymond bireylerin birbirlerinin kişilik özelliklerini nasıl algıladıklarını ölçmek için "empati ölçümü" adı altında çalışmalar yapmıştır.
- 1960'lı yıllarda ise, bilişsel boyutun yanı sıra duygusal bir boyutun da var olduğundan söz edilmiştir. Empati için karşıdaki insanın rolünü almanın tek başına yeterli olmadığı asıl olanın, karşıdaki bireyin hissettiği duyguları onun gibi hissetmek olduğu vurgulanmıştır.
- 1970'lere gelindiğinde ise empati tanımında üçüncü aşama yaşanmış ve 1960'lara göre daha dar anlamda kullanılmaya başlanmıştır. Bu yıllarda bireyin belirli

bir duygusunu anlamaya ve duyguya uygun bir şekilde karşılık vermeye empati denilmiştir. Bu anlayışa göre kişi empati kurarken, kendi üzerine yoğunlaşmak yerine, karşıdaki bireyin üzerine yoğunlaşmayı seçer ve “ben ne hissediyorum” değil, “o ne hissediyor” der (Dökmen, 1988: 157).

Görüldüğü üzere empatinin kelime olarak tanımlanması ve algılanması zaman içerisinde birçok kez değişikliğe uğramasından dolayı literatüre dair net bir tanımın verilmesi hem zor hem de hatalı olacaktır. İlgili çalışmalara bakıldığında da tek bir tanımın yerine farklı kuramcılar tarafından değişik şekillerde kullanılan empati tanımlamalarının yapıldığı görülmektedir.

2. Empatinin Tanımı

Empati, bireylerin birbirini anlamasına, iletişimlerini kuvvetlendirmesine, karşılıklı duygusal anlaşılabilirliğin sağlanmasına ve iletişim sürecinde yaşanabilecek sıkıntıları asgari seviyeye indirilmesine yardımcı olan ve sosyal bilimciler tarafından her dönem ilgi çeken bir konudur. Gündelik hayatta da oldukça sıkça kullanılan bir kavram olmasına rağmen ortak bir tanımının yapılmasında zorluklar çekilmektedir. Nitekim empati, yukarıda da ifade edildiği gibi tarihsel süreç içerisinde çeşitli kuramcılar tarafından birçok kez tanımlanmış ve değerlendirilmiş bir kavramdır.

Empati, temelde bireyin karşısındakinin duygularını ve hislerini farkına varıp yakalaması ve onları anlaması anlamına gelir. Bu manada empatik beceri, bireyin duygularını ve düşüncelerini bir ayna misali karşısındakine yansıtması ve iletmesi manasına gelmektedir (Kuzgun, 2006: 108). Empati, bireyin yaşamış olduğu bir deneyimi onun düşünce çerçevesi içinde değerlendirerek duygusal olarak anlama ve özümseyebilme yeteneği olarak tanımlanabilir (Altınbaş vd., 2010: 15).

Dökmen empatiyi, “bir insanın kendisini karşıdakinin yerine koyarak onun sahip olduğu duygu ve düşünceleri doğru olarak anlamasıdır” şeklinde tanımlamaktadır (Dökmen, 2017: 157). Ona göre empatinin bu basit tanımının ardında pek çok kuramsal öğeler bulunmaktadır.

Empati, kişiler arası iletişimde bireyin kendisini karşıdakinin yerine koyarak olayları onun iç dünyasında düşünebilmesi, hissedebilmesi, duygu ve düşüncelerine karşılık verebilmesidir (Pala, 2008: 14). Cüceloğlu'na göre ise empati, bireyin dünyayı karşıdakinin gözüyle görebilmesidir (Cüceloğlu, 2001: 206).

Yardım etme davranışı ile empati arasında yapısal benzerliğin varolduğunu düşünen Aronfreed empatiyi, ötekiyle duygusal anlamda özdeşleşebilme yeteneği ve zor durumda kalan birine yardım etme isteği olarak açıklamaktadır (Ayten, 2013: 82). Goleman empatiyi, insanın kendi duygularını tanıyıp onları yönlendirmesi yanı sıra başkalarının da sahip olduğu duygu, istek ve ihtiyaçlarına karşı gösterilen duyarlılık olarak tanımlamıştır (Arslan, 2016: 52). Adler ise empatiyi, başka bir insan gibi görmek, onun gibi duymak ve hissetmek olarak ifade eder (Adler, 1993: 54).

Barret-Lenard'a göre ise empati, adımları birbirini izleyen döngüsel bir model olup, karşılıklı iki kişi arasındaki gerçekleşen bir iletişim becerisidir. Bu döngünün işleyebilmesi için ise ilk olarak, dinleyen kişi karşısındakinin duygularını empatik olarak fark etmesi, anlaması ve anladıklarını karşıdakine iletmesi; daha sonra ise, karşıdakinin anladığını onaylaması gerekmektedir (Brunero ve ark.,2010; akt: Özdemir, 2015: 6). Hoffman ise empati tanımını iki kola ayırmıştır. Bunlardan ilki, bireyin karşısındakinin iç dünyasından (duygu, düşünce, sezgi, eğilim vb.) haberdar olması; ikincisi ise bireyin iç dünyası hakkında edindiği bilgilenmeye karşın etkili yanıtlar vermesidir (Akbulut, 2010: 37).

Eisenberg empatiyi daha çok duygusal ağırlıklı ele alarak, bireyin karşısındakinin sahip olduğu duygusal durumu anlama ya da kavrama çabası sonucu kazanılan ve onun hissettiğinin aynısı veya benzeri olan duygusal bir tepki olarak tanımlar. Hoffman ise empatiyi, kişinin karşısındaki bireyin duygularını hissettiği, onun durumuna etkili yanıt verdiği kişiler arası etkileşim ve kavrama süreci olarak tanımlamaktadır (Eisenberg, 2000; akt: Şahin, 2008b: 151).

Empati sadece kişiler arası iletişimde değil aynı zamanda kişinin canlı ve cansız varlıklarla olan iletişimlerinde de etkin rol oynamaktadır. Clark empatiyi, bireyin bir

başkasıyla ya da cansız bir varlıkla olan ilişkisinde sözel olmayan iletim tipi ve bilgi-duygu akışı olarak tanımlamaktadır (Clark, 1980: 187).

Son yıllarda yapılan araştırmalar yaşanan ruhsal olayların insan davranışlarının belirlenmesinde olduğu gibi vücudunda da biyolojik yansımalara sebep olduğunu ortaya koymuştur. Bu konu ile ilgili biyolojik ve genetik psikiyatri alanlarında yapılan araştırmalarda elde edilen olumlu bulgular da psikolojinin pozitif bilim olma sürecine ivme kazandırmaktadır. Sosyal bilimde önemli bir kavram olarak yerini alan empati, salt duyuşsal ve bilişsel bir tepki olmaktan ziyade aynı zamanda bireyde biyolojik yansımalara da sebep olmaktadır (Altınbaş vd., 2010: 16). Empatinin biyolojik göstergelerine ilişkin en önemli gelişmelerden birini ayna nöronların keşfi oluşturmaktadır. Empati ile ilgili yapılan nörobilim çalışmaları hem diğer insanlardaki ağrıların gözlemlenebilmesi hem de ortaya çıkan empatik yanıtın değerlendirilebilmesi amacıyla yapılmıştır. İtalya’da bir grup araştırmacı, ayna nöronlar ile empatinin biyolojik yansımalarının varlığını açıklamak için makak maymunları üzerinde araştırmalar yapmıştır. Araştırmacılar öncelikle maymunların beyinlerindeki el-ağız hareketlerinin karşılık gelen yerleri belirlemişler ve onlara bazı hareketleri öğretmeye çalışmışlardır. Denek maymunlardan bir kısmı verilen hareketleri kavramadıkları halde hareketleri kavrayan maymunları izledikleri zaman onlarda olduğu gibi beyinlerinde elektriksel artışların var olduğu gözlemlenmiştir. Yine başka bir araştırmada deneklere, kötü bir kokudan dolayı tiksinen birinin video görüntüleri izletildiği zaman aynı kokuyu yaşamadıkları halde sanki aynı kokuyu alıyormuş gibi hissettikleri ve ortak aynı beyin bölgelerinde hareketliliklerin olduğu gözlemlenmiştir (Altınbaş vd., 2010: 19-20).

Psikanalitik kuramının kurucusu Freud empatiyi, “yabancı bir insanı anlamamıza yardımcı olan ve temelini özne ve nesne arasındaki bazı benzerliklerden alan özel bir özdeşim şekli” olarak tanımlar. Freud, analistin kendi bilinçdışını, hastanın bilinçdışına karşı bir alıcı haline getirmesi gerektiğini savunarak empati sürecinin iki yönüne işaret eder. Ona göre, bir terapide, iletişimde serbest çağrışımların ortaya çıkabilmesi için ilk olarak; birincil kişi tarafından hastanın duygu ve düşüncelerini özgürce ve rahatça dışa vuracağı bir ortam hazırlanmalı ve daha sonra da hastanın bilinçdışına uyum sağlanmalıdır (Ersoy ve Köşger, 2016: 2). Ayrıca yine Freud’a göre empati, karşıdaki

kişinin ruhsal yaşamını kavramaktan ziyade, onun deneyimleriyle düşünmek, araştırmak ve bulmaktır.

Empati konusundaki önemli isimlerden biri de Sandor Ferenczi'dir. Uzun yıllar aktif olarak psikanalizle uğraşmış olan ve Freud'la beraber çalışan Ferenczi, Freudçu yönetime alternatif olarak geliştirmiş olduğu hümanist analiz biçimi içerisinde empatinin bir yöntem olarak kullanılabilceğini ve bu yöntemin klinik uygulamalarda da çok işe yarayacağını savunmuştur. Ona göre, bir psikoterapide terapist empatiye daha fazla önem vermelidir ve bunun yanında daha az yorumcu olması gerekmektedir. Ferenczi erken çocukluk çağında yaşanan nevrozların gelişimini ödipal çatışmalardan ziyade empati yoksunluğuna bağlamıştır (Özbay ve Canpolat, 2003: 40).

Kohut da meslektaşı Ferenczi ile aynı kanıyı savunmuş ve erken çocukluk çağındaki yaşanan çoğu sıkıntıların empati noksanlığından kaynaklandığını vurgulamıştır. Kohut'a göre "aracı iç gözlem" olarak tanımlamış olduğu empati, bireyin iç dünyasını keşfetmesi için gerekli en önemli araçlardan biridir. Kohut bir psikoterapi esnasında terapistin, empati sayesinde kendisini hastasının yerine koyarak onun neler hissedebildiğini kendi iç gözlemi yoluyla anlamaya çalışması gerektiğini savunarak, empatinin psikoterapideki önemine vurgu yapmıştır (Ersoy ve Köşger, 2016: 3).

Empati denildiğinde akla gelen önemli isimlerden birisi de Carl Rogers'tır. Psikoterapi alanındaki empatik iletişim kurma becerisiyle ve konuyla ilgili yapmış olduğu çalışmalarıyla isminden oldukça söz ettirmiş olan Rogers, empati kavramının bir çok şekilde tanımlandığını; hatta kendisinin bile zaman içerisinde çeşitli tanımlar yaparak kavramı anlamaya ve anlatmaya çalıştığını ifade etmiştir. Rogers ilk olarak terimi "empati durumu" olarak kullanmış ve "bir kimsenin içsel referans çerçevesini doğru algılamak, onun duygusal unsurlarını ve anlamlarını o kimse kendisi imiş gibi yaşamak ve bu imiş gibi olma koşulunu mutlaka yerine getirmek" olarak tanımlamıştır (Rogers, 1983: 105). Bu tanıma göre danışman, danışanın duygularının etkisi altına girmeyip, kendisini başkasının yerine koyduğunu unutmamalı ve onun hissettiği korkuyu ya da hoşlanmayı sanki kendisi korkmuş ya da hoşlanmış gibi algılaması ve hissetmesi gerekmektedir. Rogers daha sonraları empatinin bir durum olmaktan daha çok, bir süreç olduğunu ve empatinin doğasını ancak böyle açıklayabileceğini ileri

sürmüştür. 1970’li yıllarda ulaşmış olduğu empati anlayışı ise, bugün çoğunluğun kabul ettiği bir tanım haline gelmiştir. Rogers son olarak empatiyi, “bir kişinin, kendisini karşısındaki kişinin yerine koyarak, onun fenomenolojik dünyasına girerek, o kişinin duygularını ve düşüncelerini doğru olarak anlaması, hissetmesi ve bu durumu ona iletmesi süreci” olarak tanımlamıştır (Rogers, 1975; akt: Dökmen, 1988: 157).

Dökmen, Rogers’ın literatüre kazandırdığı empati tanımının öneminden bahsetmek için kavramın tanımlanmasında “Rogers öncesi ve sonrası” ifadesini kullanır (Dökmen, 1987: 185). Çünkü Rogers öncesi çoğu yaklaşımlarda empati kurma, kişinin karşısındaki davranışlarını önceden tahmin etme olarak anlaşılmaktaydı. Bu durum empatinin, insanların birbirlerinin kişilik özelliklerini algılamaları anlamında kullanılmasına ve böylece dar bir kalıba sıkıştırılmasına sebep olmaktaydı. Ancak Rogers yapmış olduğu bu son tanımla birlikte empatinin sadece tek boyutlu bilişsel düzeyde ele alınmasının yanlış olduğunu; aksine çok boyutlu bir yapıya sahip olduğunu belirtmiştir.

Dökmen’e göre empati kavramı için bugün çoğunluğun üzerinde uzlaştığı Rogers’ın bu tanımı, bizlere empatinin üç temel öğeden oluştuğunu göstermektedir (Dökmen, 2017: 157-159). Bunları şöyle sıralayabiliriz:

a) Her insan dünyaya kendisine özgü bir bakış açısıyla bakacağı için gerek kendisini gerekse çevresini kendine has bir biçimde algılayacaktır. Bu yüzden empatinin kurulmasında öncelikli olarak, empati kuracak kişi kendisini karşısındaki yerine koymalı ve olaylara onun bakış açısıyla bakmalıdır.

b) Empati kuracak kişi muhatabının duygularını ve düşüncelerini doğru olarak algılaması gerekmektedir. Bu aynı zamanda bize, empatinin bilişsel ve duyuşsal gibi birden fazla bileşenden oluşan bir özelliğe sahip olduğunu da göstermektedir.

c) Empati kurma sürecinin tamamlanması için gerekli son öge ise, zihinde oluşan empatik anlayışın karşısındaki kişiye iletmesidir.

Genel olarak bakıldığında, güçlü bir iletişim yeteneği olarak tanımlanabilecek empati; bireyin, karşısındaki duygu durumunun ne olduğunu, ne düşündüğünü ve

hissettiğini, o anda neye ihtiyacı olduğunu anlaması ve yargılamadan, suçlamadan karşıdakine bunun iletilmesi olarak ifade edilmektedir (Ünal, 2007: 134).

3. Empatinin Bileşenleri

Yapılan literatür taramalarında empati kavramının zaman içerisinde farklı araştırmacılar tarafından değişik şekillerde tanımlandığı görülmektedir. Yapılan tanımlar dikkate alındığında farklılıkların araştırmacıların kavrama karşı yaklaşım biçimlerinden kaynaklandığı ve empatinin bilişsel, duyuşsal, davranışsal vb. bileşenler gibi belirleyici faktörlere sahip olmasının da kavramın tanımlanmasında zorlukların yaşanmasına sebep olduğu görülmektedir.

Günümüzde empatiyi “sadece karşıdakinin duygularını anlamaktır” diye tanımlayanlar olduğu gibi “hem duygu hem de düşüncesini anlamaktır” diye tanımlayanlar da bulunmaktadır. Bazıları da empatiyi, “karşıdakinin hissettiğinin aynısını hissetmek” olarak tanımlamıştır (Sayar ve Aksöyek, 1998: 19). Yapılan tanımlar her ne kadar birbirine benzer görünseler de aralarında bulunan temel farklılıklar empatinin bileşenlerini oluşturmada ve empatiyi çok boyutlu bir yapıya bürümektedir.

Empati ile ilgili yapılan tanımlara ve geliştirilen kuramlara bakıldığında empati bileşenlerinin neler olduğu hakkında araştırmacılar arasında bazı görüş ayrılıkları bulunduğu görülmektedir. Her ne kadar kuramsal görüşlerin çoğu empatinin bilişsel ve duyuşsal bileşenlerinin olduğu üzerinde uzlaşsalar da bazı araştırmacılar empatinin, bünyesinde bilişsel ve duyuşsal bileşenleri yanı sıra davranışsal ve algısal bileşenleri de barındıran çok boyutlu bir kavram olduğunu söylemektedir. Bu yüzden kimi araştırmacı yapmış olduğu empati tanımında bu öğelerden sadece birine vurgu yaparken kimileri de iki ya da daha fazlasına vurgu yapmaktadır.

Kurdek ve Rodgon empatinin bileşenlerini algısal perspektif alma, bilişsel perspektif alma ve duyuşsal perspektif alma şeklinde üçe ayırırken, Hoffman ise empatinin bilişsel, duyuşsal ve güdüsel olmak üzere üç bileşenden oluştuğunu söylemektedir (Tunç, 2012: 8).

Morse ve Anderson empatinin duyuşsal, bilişsel, davranışsal ve moral olmak üzere dört bileşenden oluştuğunu söyler. Duyuşsal boyut, başkalarının duygularını hayal ederek hissetme; Bilişsel boyut, karşıdakini anlamak için gerekli olan analitik rol becerisi; Moral boyutu, karşıdakinin duygularını anlamak için gerekli olan duygu yoğunluğu; Davranışsal boyut ise, aktif dinleme, değerlendirme gibi iletişim becerilerinden oluşmaktadır (Cevahir vd., 2008: 5). Dökmen'e göre ise empati bilişsel ve duyuşsal iki bileşene sahiptir. Bilişsel boyuta göre empati "onu anlamaktır", duygusal boyuta göre ise "onun gibi hissetmektir" (Dökmen, 2017: 159).

3. a. Empatinin Algısal Bileşeni

Empati kurulacak kişinin bakış açısını fark etmeyle ilişkili olan algısal bileşen, iletişim sürecindeki öneminden dolayı empati kurmanın ilk adımı olarak görülmektedir. Empatinin algısal bileşeninden kast edilen ise, empati kuran kişinin, hedef bireyin yüz ifadesi, mimikleri, ses tonu ve konuşmadaki zamanlaması gibi tüm verilerine dikkatini vermesidir (Özodaşık, 2009: 170). Kişiler arası iletişimde bireyler ilk olarak birbirlerine hitaben sunmuş oldukları beden diline, mimik hareketlerine ve sözel iletişimlerine önem verirler. Çünkü bunlar kişiler arası algılama sürecini gerçekleştirecektir. Bu süreçte elde edilen kazanım ise bireyde bilişsel ve duyuşsal empati bileşenlerinin aktiflik kazanmasını sağlayacaktır. Bu yüzden algısal bileşen empati kurmanın ilk basamağı olarak görülmektedir.

3. b. Empatinin Bilişsel Bileşeni

Empatinin sağlıklı bir şekilde kurulabilmesi için karşımızdaki kişinin duygu ve düşüncelerini doğru anlamamız gerekmektedir. Bu yüzden karşıdakinin sadece duygularını veya sadece düşüncelerini anlamak sağlıklı bir empati için yeterli olmayacaktır. Kişinin bilişsel rol alma ile karşısındaki düşüncelerini, niyetlerini, duygularını vb. anlaması empatinin bilişsel bileşenini oluşturmaktadır.

Empatinin bilişsel yönüyle kastedilen, olaylara karşıdakinin bakış açısıyla bakıp onun ne hissettiğini anlamak, olayları onun gibi tanımlamak, algılamak ve değerlendirmektir (Dökmen, 1988: 158). Guttman'a göre bilişsel empati, bir kişinin karşıdakinin hislerini deneyimlemeksizin tanıyabilme yeteneğidir (Guttman,2001;

akt:Özbek, 2005: 569). Bu bileşende önemli olan karşıdaki bireyin duygularının, düşüncelerinin ve hislerinin aynısının yaşanmamasına rağmen onu zihinsel olarak anlamak ve algılamaktır. Bunu gerçekleştirebilmek için ise birey dikkatli gözlemede bulunabilme ve değerlendirebilme yetisine sahip olmalıdır.

Empatiyi bilişsel boyutta ele alan en önemli kuram George H. Mead tarafından geliştirilen rol alma kuramıdır. Fiziksel davranışların gözlemlenebileceğini ve davranışların yorumlanıp anlam kazanabileceğini savunan rol alma kuramı, kişinin kendisini çevredeki insanların yerine koyarak ve sanki bir tiyatro oyunundaymış gibi onları canlandırıp taklit ederek görüş açılarını kavramak ve davranışları ile ilgili beklentiler geliştirmek olarak açıklanmaktadır (Ünal, 1972: 76). Kuram, empati yeteneğinin taklit yeteneği üzerine çalışıldıkça gelişeceğini savunmuş ve empati kabiliyetinin gelişmesini bir çocuğun davranışları ile ilişki kurarak açıklamıştır. Yeni doğan çocuk kendisiyle dış gerçekler arasında sınırlar çizilmediğinden dolayı henüz bir benlik kavramına sahip değildir. Bu yüzden davranışlarını daha çok başkalarını taklit ederek, kendisini onların yerine koyarak ve rollerine girerek belirler. Böylece hem kendisi hem de başkaları hakkında kavramlar geliştirerek anlayış kazanır. Rol oynama davranışı çocuğun kendisine gülümseyen annesini taklit ederek, hareketlerini takip ederek aynısını yapmaya çalışmasıyla başlar. Zamanla çocuk kendisine karşı başkalarının nasıl hareket ettiğini anlama ve taklit etmek, kendisini başkalarının yerine koymak suretiyle de kendisini başkalarının gözüyle daha iyi görebilme olanağı kazanır.

3. c. Empatinin Duyuşsal Bileşeni

Empatinin kavramsal yapısının en önemli öğelerinden birisini de empatinin duyuşsal bileşeni oluşturmaktadır. Konuyla ilgili literatür incelendiğinde, kavramın tanımlanmasının ilk olarak bilişsel boyutun ele alınarak yapıldığı görülmektedir. Ancak konuyla ilgili çalışmalar yapan Rogers gibi kuramcılar empatinin çoklu bir yapıya sahip olduğunu ve empati tanımında sadece bilişsel boyutun kullanılmasının, rol yapma eğiliminin ve taklidin empati kurmada yetersiz olduğunu savunmuşlardır. Duygusal boyut, empati kurabilmek için diğer insanların yaşantısını tanımlama ve etiketleme becerisi olan bilişsel boyutun yanı sıra bireyin kendisini karşıdakinin yerine koyarak onun

iç dünyasının, yaşadıkları karşısındaki hissettiklerinin ve duygularının algılanmasını ve iletme sürecinin gerekliliğini savunmaktadır.

Genel olarak kuramcılar, empatinin duygusal bileşenini, duygulara karşı duyarlı olma ve duyguları paylaşma becerisi olarak tanımlamaktadırlar. Dökmen (1988: 158), empatinin duygusal yönüyle kast edilenin karşısındaki ne hissettiğini hissetmek ve onun duygusuna aynı veya benzer duygularla karşılık vermek olduğunu söyler. Goldstein ve Michaels empatinin duygusal bileşenini, bireyin kendisini karşısındaki yerine koyarak onun duygu ve düşüncelerini algılaması ve bunun sonucunda karşıdan aldığı elektriklenmeyle ortaya çıkan bir duygu paylaşım süreci olarak tanımlamıştır (Michaels: akt:Kılınç, 2016: 17). Guttman ise, duygusal empatiyi, karşısındaki hislerine sempati ile yaklaşma ve bu sayede hisleri ile derin bir ilişki kurmak olarak tanımlamıştır (Özbek, 2005: 569).

Duygusal empati, bireyin ahlaki yapısının gelişimini destekleyerek çevresine karşı fedakarlı, merhametli ve anlayışlı davranışlar sergilemesini sağlar. Hatta yapılan literatür incelemelerinde bazı araştırmacıların, duygusal empatiyi şiddetin bastırılmasında anahtar bir role sahip olduğunu savundukları görülmektedir.

3. d. Empatinin Bildirişimsel Bileşeni

Bildirişimsel bileşen, empati kurma sürecinin son halkası olup bireyin kulmuş olduğu empatiyi muhatabına hissettirmesini ifade etmektedir (Özodaşık, 2009: 170). Kişi bildirişimsel bileşen ile birlikte karşısındaki onu anladığını ve kendisiyle benzer duyguları paylaştığı ifade eder. Böylelikle empati sürecinin başından beri süre gelen algısal, bilişsel ve duygusal bileşenlerden edinilmiş duygu ve düşüncelerin karşı tarafa iletilmesiyle empati kurma süreci tamamlanmış olur.

4. Empatinin Tepki Basamakları

Empati, bireyin kendisini karşısındaki yerine koyarak onun sahip olduğu duygu ve düşünceleri anlama, hissetme ve bu durumu da karşısındaki hissettirme sürecidir. Bu sürecin tamamlanması için birey, karşı tarafa vereceği bir tepkiyle kendisini anladığını ve duygularını hissettirdiğini ifade etmelidir. Esasında empati kurma bir manada “diğerine verilen bir tepki”dir. İletişim esnasında empati kuran birey diğerini anlama

odaklı, kendisine has bağımsız tepkiler geliştirir. Ancak empati, bireysel öz ile ilişkili olduğu için aynı olay karşısında bireylerin verdikleri tepkiler birbirinden farklı olacaktır. Hatta aynı bireyin aynı olay karşısında farklı zamanlarda ve ortamlarda vermiş olduğu tepkilerde bile farklılıklar gözlemlenebilir.

Araştırmacılar empatik tepkinin belirlenmesindeki bu zorluğu bir nebze olsun giderebilmek ve geliştirilen empati ölçeklerinin teorik temellerle dayandırabilmek için kişiler arası iletişimde ortaya çıkması muhtemel empatik tepkileri en kalitesizden en kaliteliye doğru basamaklar şeklinde sıralamaya çalışmışlardır. Bu sıralama çalışmaları ise alana başlıca şu iki yararı sağlamaktadır. Birincisi, iyi bir şekilde tasarlanmış ve tanımlanmış empati tepki basamaklarının bulunması, bu basamaklar aracılığıyla kişiler arası gerçekleşen empatik etkileşimlerin daha rahat gözlemlenebilmesini ve değerlendirilebilmesi sağlamaktadır. İkincisi ise, oluşturulan bu basamaklar ile empati eğitiminin verilmesi ve eğitim sonuçlarının değerlendirilmesi daha mümkün hale gelmektedir (Dökmen, 1988: 159).

İlgili literatüre bakıldığında, az sayıda da olsa farklı araştırmacılar tarafından empatik tepkilerin sıralanmaya çalışıldığı görülmektedir. İlk önceleri Carkhuff ve Truax'ın, sonraları ise Hammond ve arkadaşlarının ortaya koyduğu empati basamakları mevcutlar arasında en tanınmış olanlarıdır. Carkhuff ve Truax tarafından geliştirilen iki ayrı ölçme aracı temelinde, Truax'ın, Rogers'ın empati konusundaki görüşlerine uygun bir şekilde hazırladığı dokuz empati basamağına dayanmaktadır. Bu dokuz temel empati basamağı ise, özetle şöyle aktarılabilir (Dökmen, 2017: 173).

1. Basamak: Terapist, danışanın duygularından habersiz olmakla birlikte, karşısında ilgisiz ve sıkılmış gözükür.
2. Basamak: Terapist, danışanın duygularını hem yanlış anlar hem de danışanın sözünü keser veya onu yanlış yönlendirir.
3. Basamak: Terapist, danışanın açıkça ifade etmiş olduğu duyguları anlar, derin duygularına karşı ilgi gösterir ancak, onları yeterince kavrayamaz.
4. Basamak: Terapistin danışanına doğru teşhis koyabilmesi ve onun yüzeysel duygularını doğru anlayabilmesi, yeterli düzeyde empati kurmuş olduğu manasına gelmez; çünkü henüz danışanı ile "birlikte" değildir.

5. Basamak: Terapist danışanın eksik anlamaktadır, fakat bu durum aralarındaki iletişimi bozmaz.

6. Basamak: Terapist danışanın gerek açık görülebilir duygularını, gerekse açıkça görülme-yen gizlenmiş duygularını fark eder, ancak gizlenmiş duyguları zaman zaman yanlış yorumlamasından dolayı danışanın duygularını tam kavrayamaz.

7. Basamak: Terapist danışanın duygularını tam olarak fark etmesine rağmen danışana verdiği geribildirimler onun kendisi hakkında bildiklerine fazla bir şey eklemeyiz.

8. Basamak: Terapist, danışanın sahip olduğu duygularını doğru bir şekilde anlar ve yorumlar. Hatta kendisinin pek farkında olmadığı duyguları bile yakalar ve kendisine iletir. Empatik etkileşim esnasında terapistin hata yaptığı zamanlar da olur, ancak terapist bunun farkına varır ve hemen düzeltir.

9. Basamak: Terapist, danışanın derin duyguları da dâhil olmak üzere tüm duygularını ve duyguları arasındaki farklılıkları, şüpheye yer bırakmayacak şekilde anlar ve bu durumu danışana etkili bir şekilde iletir.

Hammond ve arkadaşları ise, Truax'ın sınıflandırmalarından esinlenerek, empatinin tepki basamakları için beşi temel, ikisi ise ara basamak olmak üzere toplam yedi basamak tanımlamışlardır (Dökmen, 1988: 160). İlk iki temel basamakta ara basamaklar bulunmaktadır.

1. Terapist, danışanın derin duyguları bir yana yüzeysel duygularının bile farkında değildir. Ayrıca terapist, danışanı eleştirir ve ona sadece tavsiyede bulunur.

1.1. Terapist, danışanı yanlış anlar ve onu bloke eder.

2. Terapist, danışanın söylemleriyle vermek istediği mesajın duygusal yanını tamamen bir kenara bırakarak kendisine yansıtır. Bazen de terapist, danışanın problemine teşhis koyar ve ona psikodinamik açıklamalarda bulunur.

2.2. Terapist, danışanın duygularını kısmen dikkate alır; sözlerini aynen tekrarlar.

3. Terapist, bu basamakta, danışanın görünürdeki yüzey duygularını doğru olarak anlar ve bu durumu bir geri bildirimle danışana iletir. Ancak danışanın derin duygularının henüz farkında değildir.

4. Terapist, danışanın hem görünürdeki yüzeysel duygularını hem de sözlerinin gerisindeki derin duyguları tam olarak anlar ve kendisine iletir.

5. Terapist, danışanın yaşadığı duyguları kendi içinde aynen hisseder ve ona karşı yapacağı geribildirimde sözel olarak bu duygularını ve hislerini de ekler. Terapist, danışmana, hem sözlerinin kapsamını, hem tüm duygularını, hem de geleceğe ilişkin amaçlarını sezinleyerek yansıtır.

Empatinin tepki basamakları hakkında çalışmalar yapan bir diğer araştırmacı da Egan'dır. Ona göre, empatinin tepki basamakları başlangıç düzeyi ve ileri düzey olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Başlangıç düzeyinde empatiyi, Hammond ve arkadaşları tarafından yapılan basamaklandırmaların ilk üçüne benzer şekilde; ileri düzeyde empatiyi ise, dördüncü ve beşinci basamaklara benzer şekilde tanımlamıştır (Dökmen, 1988: 161).

Dökmen ise, geliştirmiş olduğu "Aşamalı Empati Sınıflandırması" ile empatinin üç temel basamağa ayrıldığını söylemektedir. Bu basamaklar ise, ben basamağı, sen basamağı ve onlar basamağıdır. Ayrıca bu basamakların her birisi de kendi içerisinde 'düşünce' ve 'duygu' olmak üzere iki alt basamaktan meydana gelmektedir. Dökmen kitabında empati sınıflaması şu şekilde yapmıştır:

Sen Basamağı: *Senin sorunun karşısında sen ne düşünüyorsun ve hissediyorsun?*

Ben Basamağı: *Senin sorunun karşısında ben ne düşünüyorum ve hissediyorum?*

Onlar Basamağı: *Senin sorunların karşısında onlar (toplum) ne düşünüyor ve hissediyor?*

4. a. Sen Basamağı

Sen basamağı, empatik sürecin başarısını artıran en önemli iletişim şeklidir. Çünkü Sen Basamağı bireyin, kendisine anlatılan sorunlara yoğunlaşması, karşıdakinin rolüne girmesi ve olaylara onun bakış açısıyla bakmaya çalışmasıdır. Bu basamağın

düşünce düzeyindeki bir birey, diğer iki basamakta olanlar gibi sorunların karşısında toplumun ya da kendisinin görüşlerini dile getirmek yerine doğrudan sorun sahibinin duygu ve düşünceleri üzerine odaklanır ve onun ne hissettiği anlamaya çalışır (Dökmen, 1988: 171). Sen basamağında yürütülen bir iletişim, bireylerin birbirlerini daha etkin dinlemesine, duyguların daha kolay iletilmesine ve karşılıklı güven tesisinin sağlanmasına katkıda bulunacaktır. Bu da kaliteli bir empatik iletişimin kurulmasına ve sorunların daha kolay atlatılmasını olanak sağlayacaktır.

Dökmen, geliştirmiş olduğu empati sınıflandırmasındaki üç temel empati basamaklarını kapsayacak şekilde ek olarak on altı basamak daha oluşturmuştur. Bu on altı basamak ise şu şekilde sıralanmıştır:

1. Senin problemin karşısında başkası ne düşünür, ne hisseder: Bu basamakta empati kurmaya çalışan birey, anlatılan sorunla ilgili olarak bir takım genellemelerde bulunmakla birlikte, toplumun neler hissedebileceğini ve değer yargılarını dile getirir. Bunları yaparken de atasözleri ve felsefi görüşlerden yararlanabilir.

2. Eleştiri: Dinleyen kişi, sorun sahibini kendi görüşleri açısından eleştirir ve onu yargılar.

3. Akıl verme: Karşıdakine akıl verir ve ona ne yapması gerektiğini söyleyerek yönlendirir, direktiflerde bulunur. Danışanın sorununa odaklanmadan ve onu dinlemeden yapılacak bir iletişim ise, karşıdakini duygusal anlamda rahatlatmasına ve sorunlarına cevap bulmasına engel olur.

4. Teşhis: Kendisine anlatılan soruna ya da sorun sahibine karşı “Bunun suçlusu toplumdur” ya da “ Kendine fazla dert ediyorsun” şeklinde teşhislerde bulunur. Bu ise, danışanın anlatımına ket vurulmasına ve iletişimin engellenmesine neden olur.

5. Bende de var: Kendi sorunlarını daha çok önemser ve anlatılan sorunlara karşı aynısının kendisinde de bulunduğunu söyleyerek kendi sorunlarını anlatmaya başlar.

6. Benim duygularım: Anlatılan sorunlar için hissetmiş olduğu duygularını sözlü ya da fiili olarak ifade eder.

7. Destekleme: Karşıdaki kişinin sözlerini tekrarlamadan kendisinin anlaşıldığı ve desteklenildiği belirtilerek yalnız olmadığını düşünmesi ve iletişimi kesmemesi sağlanır.

8. Soruna eğilme: Anlatılan sorunlara yönelik sorular sorarak konuyu irdeler ve araştırır.

9. Tekrarlama: Kendisine iletilen sorunu gerektiğinde mesaj sahibinin kullandığı bazı kelimelere de yer vererek özetler. Böylelikle dinlediği mesajı kaynağına yansıtılmış olur.

10. Derin duyguları anlama: Bu basamakta empati kuran kişi, kendisini karşıdakinin yerine koyarak, onun açıkça ifade ettiği ya da etmediği tüm derin duygularını fark eder ve yakalayarak ona iletir.

Bu basamaklardan 1. basamak Onlar Basamağı, 2., 3., 4., 5. ve 6. basamaklar Ben Basamağı, 7., 8., 9. ve 10. basamaklar ise Sen Basamağı ile ilişkilidir. Söz konusu bu on altı basamak en kalitesiz empatik tepkiden en kaliteli tepkiye doğru sıralanmıştır. Buna göre, birinci sıradaki verilen tepkinin kalitesi en düşük tepkiyi, onuncu sıradakinin ise en yüksek kalitede verilen empatik tepkiyi gösterdiği ileriye sürülebilir (Dökmen, 2017: 175-176).

4. b. Ben Basamağı

Ben Basamağı'nın düşünce düzeyinde bir empatik tepki ortaya koyan kişi, egosantrik bir özelliğe sahiptir. Ona göre, kendi duygu, düşünce ve akıl yürütmeleri daha önemlidir. Bu yüzden bu basamakta tepki veren birey, problemini anlatan kişinin duygu ve düşüncelerini dikkate almak ve onu anlamak yerine, kendi duygu ve düşüncelerini dile getirir, karşıdakini eleştirir ve ona akıl verir. Karşıdakine daha çok ayaküstü teşhisler koyar. Dinlediği sorun karşısında "Üzıldüm, aynı dert bende de var" gibi yüzeysel değerlendirmelerle sorun sahibini yüzüstü bırakıp kendi dertlerini anlatmaya başlar. Ben basamağında verilen tepki, karşıdakini bir ölçüde rahatlatılabildiği için Onlar Basamağı'na nazaran daha kalitelidir. Ancak Ben Basamağı'nda tepki veren kişi bilişsel ve duyuşsal açıdan karşıdakinin rolüne giremediği için yine de tam bir empati kurulmuş sayılmaz (Dökmen, 2017: 174).

Bireyin, karşıdakinin sorunlarına odaklanmaması, onu önemsememesi ve onun sözlerini keserek kendi fikirlerini söylemesi etkili bir iletişim kurulmasını engeller. Bu ise, karşıdakine kendisini önemsizmiş gibi hissetmesine ve iletişimi yarıda kesmesine neden olabilir.

4. c. Onlar Basamağı

Onlar basamağında tepki veren bir kişi, karşıdakinin kendisine anlatmaya çalıştığı problem üzerinde yoğunlaşmaz; onun duygu ve düşüncelerini dikkate almaz; kendisine anlatılmaya çalışılan bu problem karşısında hiçbir şekilde kendi duygu ve düşüncelerinden de söz etmez; ayrıca problem sahibine, ortamda bulunmayan üçüncü şahısların yani toplumun söylemesi muhtemel sözleri ve görüşleri dile getirir. Bu basamakta empatik tepki veren kişi, kişisel görüşlerinden uzak durur, hatta kendisi üzerinde etkili olan başkalarının görüşlerini kendi görüşlerinden üstün tutar (Dökmen, 1988: 171).

Onlar basamağı, her şeyden önemlisi toplumun değer yargılarını ve bir problem karşısında toplum duygusunun ne olabileceğini ifade eder. Bu yüzden bu basamağın tepkisi karşımıza daha çok bir genelleme veya atasözü olarak çıkar. Örneğin, parasının yetmediği için yakınan birine “Ayağını yorganına göre uzat” denilmesi bir Onlar Basamağı düzeyinde verilen bir empatik tepki olur. Çünkü bu sözlerle, ne karşımızdaki ne de kendi duygu ve düşüncelerimiz yer almakta; sadece toplumun konuya ilişkin görüşleri yansıtılmaktadır (Dökmen, 2017: 174). Günlük yaşamımızda sıkça karşılaştığımız ve rahatsız olduğumuz bu iletişim modeli, bireye kendisini ifade etme fırsatı vermemekte ve yargılandığını, önemsenmediğini, küçük görüldüğünü düşündürerek iletişimin yarıda kesilmesine neden olabilmektedir.

5. Empati ile Karıştırılan Kavramlar

5.a. Empati ve Sempati

Empati ve sempati, günlük dilde sıkça kullanılmasına ve aralarında içerik ve sonuç bakımından temel farklılıklar olmasına rağmen zaman zaman birbirinin yerine kullanılan ve birbirleriyle karıştırılan iki kavramdır. Eski Yunanca’daki “sympatheia” teriminden aktarılan sempati kavramı, Türkçe’ye duygudaşlık olarak geçmiş olup, bir

şeyi birlikte yaşama, birlikte duyma; başka birisine eşlik edilmesi ve doğrudan doğruya o kimseye karşı bir eğilim duyulması manasında kullanılmaktadır (Akarsu, 1998: 91). İlk olarak 18. yüzyılın ortalarında Adam Smith ve David Hume tarafından inceleme konusu olarak ele alınan sempati, günümüzde psikoloji, psikoterapi ve sosyal psikoloji alanlarında sıklıkla kullanılmakla birlikte özellikle empati kavramının yanlış anlaşılmasını önlemek amacıyla incelenmektedir (Dökmen, 2017: 161).

Empati ile sempatinin birbiriyle karıştırılmaları, başkalarının duygusal yaşantıları karşısında gösterilen tepki biçimleri olmalarından kaynaklanmaktadır. Empati, bireyin karşıdakinin duygusal yaşantısına katılmakla birlikte, o kimseyi anlamak ve onun yaşantısındaki bazı belirgin noktaları kavrayabilmektir. Sempati ise, karşıdakinin duygularını anlamaktan ziyade ona katılmaktır. Bu yüzden sempati, empatiye göre daha sınırlı bir yaşantıdır (Akbulut, 2010: 38). Bir kimseye karşı sempati duyulduğu zaman onunla birlikte sevinilir, üzülmür ve acı çekilir. Çünkü sempati duymak demek, o kimsenin duygu ve düşüncelerinin aynısına sahip olmak demektir. Sempatide kişiyi anlamak ya da kendini onun yerine koymak önemli değildir; sempatide önemli olan “yandaş” olmaktır. Empatide ise, kendini karşıdakinin yerine koyarak onun duygu ve düşüncelerini anlamak esastır. Empatide karşıdakinin aynı duygu ve düşünceleri paylaşmak gerekmez; önemli olan onun duygularını ve düşüncelerini anlamaya çalışmasıdır. Bu yüzden empatide anlamak, sempatide ise karşıdaki anlaşılın veya anlaşılmasını ona hak vermek söz konusudur. Örneğin, kişinin taraftarı olduğu takımın kalecisinin kurtardığı penaltı karşısında sevinmesi ya da kurtaramadığı penaltı karşısında üzülmüşü bir sempatidir. Her durumda onunla birlikte sevinir ya da üzülmür. Ancak kişinin, penaltıdan hemen önce kalecinin hissettiklerini hissedebilmesi empati kurması demektir. (Dökmen, 2017: 161). Yine başka bir örnekle açıklamak gerekirse, sempati duymak ağlayan ve muhtaç birinin karşısında oturup onunla birlikte ağlamamızdır; empati ise, bu muhtaç kimseyle oturup ağlasak da ağlamasak da bulunduğu durumu anlamaya ve ona yardım etmeye çalışırız. Kısacası empati ve sempati davranışsal tepki olarak aralarında temel farklılıkları olan kavramlardır (Ayten, 2013: 86).

Özetle, empati ve sempati birbiriyle ilişkili olan iki ayrı süreçtir. Empati karşıdakinin hislerine girmek, sempati ise, aynı hislere sahip olmaktır. Sempati kuran kişi karşıdakinin duygularını özümser ve kişiselleştirir. Empatide ise, birey sadece anlama aracıdır ve kendi kişiliğini hiç kaybetmeden onun duygularını anlamaya çalışır.

5.b. Empati ve Özdeşleşme

Empatinin karıştırıldığı bir diğer kavram da özdeşim (özdeşleşme) kavramıdır. Özdeşim, kişinin birçok yönüyle bir başkasına benzemesi yoluyla gerçekleşen, otomatik ve bilinç dışı işleyen bir süreçtir (Gülseren, 2001: 139). Bireyin başkasını model alarak kendini şekillendirdiği bilinçsiz işleyen bu savunma mekanizması, özellikle bilinçli bir süreçle işleyen empati, rol modelleme ve özenme gibi kavramlarla karıştırılmamalıdır.

Empati ve özdeşim benzer kavramlar gibi görünseler de aralarında belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Empati bireyin karşıdakinin duygularını anlamak iken, özdeşleşme karşıdaki gibi hissetme ve onun gibi davranmadır (Kuzgun, 2006: 109). Özdeşleşmede bireyin karşıdaki gibi olma ve onun gibi davranma eylemi vardır. Çünkü özdeşleşmede esas olan, bireyin kendi benliğini silerek, yerine karşıdakinin benliğini getirmesidir. Bu bakımdan da özdeşleşme, bir benliğin iki kişi tarafından paylaşılmasıdır. Empati ise, iki ayrı benliğin birlikte var olma sürecidir.

Empati kurmak isteyen kişi, karşıdakinin duygu ve düşüncelerini doğru bir şekilde anlayabilmek için onun rolünde kısa bir süre de olsa kalmalı ve sonra kendi yerine geçebilmelidir. Özdeşimde ise, bir süreklilik söz konusudur; kişi karşıdakine benzeyebilmek için onun rolünde daha uzun süre kalmalıdır (Gülseren, 2001: 139). Bu sürekliliği ve benzerliği sağlayabilmek için de, özdeşim kuran kişi karşıdakiyle arasında güçlü bir duygusal bağ oluşturur. Böylelikle özdeşim kuran birey, kendi duygu ve düşüncelerinden önce karşıdakinin duygu ve düşüncelerini öne çıkarır. Bu da bireyin kendi öz değerlerini zamanla kaybetmesine, başka birinin özelliklerini veya davranışlarını bilinçsiz bir şekilde kabul etmesine ve böylelikle de kendisine zarar vermeye başlamasına neden olabilir.

Özdeşim sempati duymaya daha yakın bir kavramdır. Çünkü sempati duyulan insanla zamanla özdeşim kurulur ve onun sahip olduğu duygu ve düşüncelerin aynı hissedilmeye başlar. Gerek sempati duymada gerekse özdeşim kurmada yandaş olma fikri hakim olduğu için sempati duyulan ya da özdeşim kurulan kişinin haklı olup olmadığı hiç dikkate alınmadan, onunla sevinilir, üzülmür ve acı çekilir (Altınoluk, 2014: 16).

5. c. Empati ve Sezgisel Tanı

Empati ve sezgi hemen hemen birbirinin karşıtı iki kavramdır. Sezgisel tanı, bir kimsenin ihtiyaç ve yönelimlerini ortaya çıkarma, çözümlenme ve formüle etme yeteneği ile ilgilidir. Bu yüzden sezgisel tanıda, empatide olduğu gibi başka birisinin yaşantısına bilinçli olarak katılma veya deneyimlemede bulunma yoktur. Aksine bir yaşantıyı gözleme ve gözlenen yorumlama söz konusudur. Empatide yaşantılara karşı herhangi bir değerlendirme yapmaktan kaçınılırken, sezgisel tanıda doğrudan doğruya bir değerlendirme amaçlanmaktadır (Akkoyun, 1989: 68)

Sezgi karşıdaki hakkında doğrudan değerlendirmede bulunma, onun hakkında fikir sahibi olma ve görüş bildirme ilkesine dayanır. Empati ise, sadece gözleme dayanmayarak hem gözlem hem de duygu akışına bağlı kalarak karşıdaki kişinin eyleminden sonra fikir sahibi olma ilkesine dayanır. Bu da bireydeki yanılma payını azaltmaktadır (Akkaya, 2017: 16). Örneğin, bir kimsenin yüz ifadesine veya kıyafetine bakarak, onun hakkında olumsuz içgüdü beslemek ve değerlendirmede bulunmak yanıltıcı sonuçlara neden olabilir. Bu da o kimseyle gerçekleştirilecek iletişimi güç hale getirecektir. Ancak empati kurma bireye karşıdakinin yaşam görüşüne vakıf olmayı kolay hale getirecektir.

5. d. Empati ve İçtenlik

Empati ile karıştırılan bir diğer kavram da içtenliktir. Empati ve içtenlik arasında birbiriyle yakın ilişki durumunda olan ve birbirini tamamlayan kavramlardır. Empati, kişinin karşıdakinin iç dünyasındaki duyguları, düşünceleri anlama ve hissetme çabası iken; içtenlik ise, kişinin bunu yaparken kendi yaşamını gözden geçirmesi ve algılamak için çaba sarf etmesidir (Akkoyun, 1989: 67).

Empati kurmanın gerekli olduğu sağlık gibi bazı meslek örgütlerinde çalışanların içten ve samimi davranışları iletişimin daha olumlu yürütülmesini kolaylaştıracaktır. Kişi karşıdakinden görmüş olduğu samimiyet sonrası kendisini güvende hisseder ve duygularını ifade etmesi kolaylaşır. Bu nedenle içtenlik tam manasıyla bir ilgileme ve samimiyet yeteneğidir.

İletişim süreci döngüsü düşünüldüğünde empati ve içtenlik şu şekilde konumlandırılabilir. Danışan ile danışman yani kaynak ile alıcı arasındaki mesajın ilk iletiminde kurulan anlayışa empati denir. Dönüt olarak da alıcı kaynağa geri bildirim aşamasında içtenlik sunar. Yani empati kuran kişinin aldığı duyguları kendiyle özdeşim kurarak yapmış olduğu aktarım sürecine içtenlik denilir (Kuğuluoğlu ve Çınar, 2001: 47).

5. e. Empati ve Telepati

Empati ve telepati birer iletişim şekli olmalarından dolayı aralarında benzerlikler ya da ilişkiler olduğu düşünülebilir. Ancak aralarında belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Telepati, düşünceler arası doğrudan bağlantı kurularak, bilinen duyular ya da herhangi bir araç kullanmadan, her türden duygu ve düşüncenin zihinden zihine gönderilmesidir (Atkinson, 2002: 324). Uzakta olan bir başkasının düşüncelerinin okunması olan telepatinin gerçekleşebilmesi için düşüncesi okunanla okuyan arasında herhangi bir fiziksel etkileşimin gerçekleşmemesi gerekir (Özyürek, 2005: 12). Empatide ise, karşıdakiyle birebir iletişim halinde olmamız ve karşıdakinin durumunu duyularımızla algılamamız gerekir. Çünkü empatide esas olan, telepatide olduğu gibi karşıdakinin algılarına etki yapmak yerine muhatabın duygu ve düşüncelerini olduğu gibi anlamak ve kendisine en uygun karşılığı vermektir.

C. ÖZGECİLİK

1. Özgeciliğin Tarihsel Gelişimi

Toplum farklı kültür, din ve değerlere sahip bireylerin oluşturmuş olduğu kolektif bir yapıdır. Bu yapının korunabilmesi ve toplumsal yaşam düzenin sağlanabilmesi için yazılı kanunlar ve kurallara ihtiyaç duyulduğu gibi toplum kurallarının temel

belirleyicileri olan toplumsal norm ve değerlere de ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü toplumsal norm ve değerler, tarih boyunca bireylerin bir arada huzurlu bir şekilde yaşamalarına olanak sağlayan ve bu şekilde toplumu ayakta tutan en temel faktörler olmuşlardır. Ancak gün geçtikçe hızlı bir şekilde gelişen teknoloji, ekonomi ve modernleşmeyle birlikte yaşanan toplum üzerindeki değişimler, bireylerin temel alışkanlıklarının, değerlerinin ve kültürlerinin farklılaşmasına neden olabilmektedir. Bu da toplumun sahip olduğu değer hiyerarşilerinin değişmesine, fedakarlık, özveri, yardımseverlik gibi değerlerin yerine maddi, dünyevi ve bencil değerlerin birincil düzeye çıkartılmasına, bireyler arası ilişkileri ve güveni bitiren rekabet ilkesinin ve çıkar peşinde koşmayı öğreten modernizm ideolojisinin toplumda yer etmesine neden olduğu görülmektedir.

Toplumlarda yaşanan değişimler, zamanla bireylerin yaşam tarzlarında ve sosyalleşme süreçlerinde de değişimlerin ve dönüşümlerin yaşanmasına sebep olmaktadır. Özellikle modern yaşam ve teknolojiye ileri adımler, her ne kadar bireyle toplum arasındaki iletişiminin kurulmasına olanak sağlasa da; ileri teknolojiler ve hızlı toplumsal-kültürel değişimler, bireylerin uyum mekanizmalarını bozmakta ve hem topluma hem de kendi doğalarına uyumsuz hale gelmelerine ve sadece bireysel çıkarları doğrultusunda hareket etmelerine neden olmaktadır. Bu da modern insanın en temel sorunları olan yalnızlaşmaya ve yabancılaşmaya neden olmaktadır (Çaycı ve Karagülle , 2014: 4). Teknolojiye olan aşırı bağımlılığın, teknolojinin bir araç olma özelliğinden sıyrılarak bir amaç haline gelmesine ve böylelikle insanlarda yabancılaşma, yalnızlaşma ve bireyselleşme gibi olumsuz durumların var olmasına sebep olmaktadır (Turan, 2002: 275).

Ekonomiden eğitime kadar her alanda kazandırılmaya çalışılan rekabet ilkesi ise, bireyler arası savaflara neden olmakla birlikte onları, başkalarını göz ardı ederek sadece kendisini geliştirmeye ve başkasını geçmeye kışkırtmakta; birisini avantajlı diğerini dezavantajlıymış gibi sınıflandırmalar yaparak bireyleri çatışmaya ve yalnızlığa sürüklemektedir (Horney, 1999: 145). Bunun sonucunda da gün geçtikçe daha çok bireyselleşen, kendi çıkarlarını ön planda tutarak diğer insanları göz ardı eden, yardımseverlik, iyilik gibi olumlu sosyal davranışları yapmaktan uzak bireylerin arttığı

gözlemlenmektedir. Bütün bunların yanı sıra, din ile modernitenin getirdikleri arasında kalan insan, kutsal alandan uzaklaşarak dikkati ve tüm entelektüel eğilimlerini seküler alana yöneltmektedir. Bu durum ise, ister dindar olsun ister olmasın tüm bireyleri dünyevi isteklere ve heveslere, mal biriktirme, daha iyi bir yaşam şartlarına sahip olma gibi hedefler peşinde koşmaya ve birbirleriyle rekabet içinde olmaya yönlendirmektedir (Ayten, 2013: 15).

Günümüzde kendi istek ve arzularını her şeyin üstünde tutan, bencil, sorumluk kabul etmeyen, yardımseverlik, doğruluk ve adalet gibi toplum yanlısı davranışlardan uzak nesillerin yetişmesi, insanları *neden bu hale geldik?* sorusuna cevap bulmaya yöneltmektedir. Çünkü tüm toplumlarda önemsenen olumlu sosyal (prososyal) davranışlar sosyalleşme sürecinin en temel ögesini oluşturmaktadır. Bu sebeple de ilgili davranışların incelenmesi ve geliştirilmesi hem toplum hem de birey için çok önemlidir (Kumru ve Carlo, 2004: 110). Olumlu sosyal bir davranış olan özgecilik de son yıllarda oldukça merak edilen ve araştırılan bir konu olmuştur. Araştırmamızın bu bölümünde ise, özgeciliğin tarihsel gelişiminden, tanımından ve diğer yaklaşımlarla olan ilişkisinden bahsedilecektir.

Özgecilik ile ilgili literatür incelendiğinde özgeciliğin, alturizm, diğerkamlık, îsar gibi çeşitli kavramlarla da ifade edilen ve genel olarak olumlu sosyal davranışlar ya da yardımsever davranışlar kapsamında ele alınan bir kavram olduğu görülmektedir. Günümüzde geniş bir çalışma alanına hitap eden özgecilik, sosyal psikolojinin yanı sıra sosyoloji, sosyo-biyoloji, din, ekonomi, siyaset ve felsefe gibi farklı bilim dallarındaki araştırmacılar tarafından inceleme konusu yapılmaktadır (Düzgüner, 2013: 107).

Özgeciliği, on dokuzuncu yüzyılın başlarında başkasını önemsemek, kaale almak, umursamak ve ona değer vermek manasında kullanarak literatüre kazandıran ilk isim Auguste Comte olmuştur (Hançerlioğlu, 1996: 312). Comte özgeciliği “başkaları için yaşama eğilimi ya da arzusu içinde olma” olarak tanımlar. Ona göre, Fransız İhtilali’nin getirdiği olumsuzluklar toplumda bireyselciliği ve bunun sonucunda bencilliği meydana getirmiştir. Bunun düzeltilebilmesi için ise, amacı başkası için yaşamak olan bir toplum düzeni inşa etmek gerekmektedir. Çünkü Comte’a göre kendimizi düşünerek

yapacağımız üretim bencillik, başkalarını da düşünerek yapacağımız üretim ise özgecildir (Ulaş , 2002: 1108).

Durkheim özgeciliği, başkasına yardım etmek ya da kibarlık göstermekten ziyade, kişisel çıkar olmaksızın yapılan gönüllü hareket olarak tanımlamıştır. Sorokin ise, “Yaratıcı özgecilik” üzerine yapmış olduğu çalışmalarla özgecilik kavramının gelişmesine katkı sağlayan bir diğer araştırmacıdır. Ona göre özgecilik, başkaları için iyilik üretmek ve onları koruyan davranışlar yapmaktır. Yapmış olduğu çalışmalarla özgecilik araştırmalarını önünü açmış ve diğer bilim insanlarını da kavramın keşfi için teşvik etmiştir (Karadağ ve Mutafçılar, 2009: 44).

Özgecilik kavramının doğuşu sosyoloji ile ilişkili olmasına rağmen üzerinde yapılan araştırmaların çoğu din ve felsefe alanında olmuştur. Günümüzde kavram, psikoloji alanındaki kuramcılar ve araştırmacıların da dikkatini çekmiştir. Psikolojik görüş bu alanda, bireylerin egoistik ve özgeci davranışları ve bu davranışların arkasındaki motivasyonla ilgilenmektedir (Gül, 2016: 6). Özgeci davranışların tam olarak tanımlanıp belirlenebilmesi ve üzerinde yapılan tartışmaların giderilebilmesi için özellikle 1960’lı yıllardan bu yana psikolojiden felsefeye, teolojiden pedagojiye varıncaya kadar birçok alanda çalışmalar yapılmıştır. Söz konusu giderilmeye çalışılan tartışmaların en önemlisi ise, özgeciliğin gerçekte var olup olmadığıdır.

Mantıksal pozitivist teorisini takip eden bir grup araştırmacı özgeciliği ve özgeci davranışı inkar etmektedir. Onlara göre, yapılan sosyal davranışların hepsi insanların yaptıkları kar yarar, maliyet zarar çıkarımından sonra şekillenen, çıkar odaklı davranışlardır. Ayrıca insanların egoist olduklarını ve özgecilik gibi bir davranışın asla olamayacağını savunurlar. Özgeciliğin mümkün olduğunu kabul eden araştırmacılar ise hem egoizmin hem de özgeciliğin var olabildiğini ve bireylerin bazen egoistik bazen de özgeci güdüleri doğaçlama bir şekilde davranışlarına yansıtılabileceğini söylemektedirler. Onlara göre, özgecilik ve egoizm farklı iki kutup olarak görülmelidir (Karadağ ve Mutafçılar, 2009: 45).

Psikologlar başkalarına yardım yapma, iyilik ve merhamette bulunma, empati kurma gibi konularda insanların nasıl davrandıklarını incelemeye başladıkları zaman

tüm olumlu davranışları kapsayan bir terim bulmakta zorlanmışlardır. Antisosyal davranışlara karşıt olarak kabul edilen bu olumlu davranışlar için prososyal davranış sözcüğü ortaya çıkarılmıştır. Başkalarına iyilik ve yardım yapma konusunda bireylerin nasıl davrandıklarını inceleyen özgecilik de prososyal davranışlardan birisidir.

2. Özgeciliğin Tanımı

Özgecilik kavramı tanımlanırken ilk önce kelime ve sözcük anlamlarının incelenmesi daha yararlı olacaktır. Özgecilik, (altruizm) kelimesi Latince'de "*ötekisi için*" anlamına gelen "*alteri huic*"ten türetilmiştir. İngilizcede "altruism", Fransızcada "altruisme", Almancada "altruismus", Osmanlıcada ve Farsçada "diğerkâmlık" olarak ifade edilmektedir (Ulaş , 2002) (Düzgüner, 2013).

Türk Dil Kurumu'na bakıldığında, "diğerkâmlık" olarak tanımlanırken, *Eğitim Terimleri Sözlüğü* özgecilik kavramını: "Çıkar gözetmeksizin başkalarının iyiliği için özveride bulunmayı bir ilke olarak benimseyen ahlak tutum ve görüşü" şeklinde açıklamıştır. *Felsefe Terimleri Sözlüğü* ise kavramı, "başkalarının iyiliğini yaşama ve eyleme ilkesi yapan görüş" olarak tanımlamaktadır.

Bu terimi felsefeye kazandıran Auguste Comte'dur. Ona göre özgecilik, "insanlığın ahlak ve kültür bakımından gelişmesinin koşuludur" olarak açıklar. Yine benzer şekilde *Ruhbilim Terimleri Sözlüğü* özgecilik için, "bencillik ve ben tutkusu yerine sevginin başkalarına yönelmesi durumu" ifadesine yer verirken *Toplumbilim Terimleri Sözlüğü* ise, "başkalarının yararına kişisel çıkarlardan vazgeçmeye, başkalarına bencil olmayan güdülerle yardım etmeğe hazır olma durumu" ifadesini kullanmıştır (www.tdk.gov.tr).

Psikoloji sözlüğünde özgecilik, "Kendini düşünmeden, dışarıdan bir ödül beklemeden ve hatta bazen kişisel bir bedel ödeyerek, başkalarının çıkarını ve iyiliğini düşünme şeklinde tarif edilir. Toplum yanlısı bir davranıştır. Özgeci davranış ise, başkalarının yararına hareket etme, bireyin kendi çıkarını düşünmekten ziyade başkasının yararını düşünerek yapmış olduğu yoksullara yardım, fiziksel ve zihinsel özürü bireylere yardım, kendini feda etme gibi davranışlar" olarak tanımlanmıştır (Budak , 2009: 557); Felsefe sözlüğünde ise, "Başkalarının iyiliğini hiçbir kişisel çıkar

peşinde koşmaksızın isteme tutumu, başkalarının çıkarını, öz çıkarı hesaba katmadan onlar adına gözetme yönelimi” şeklinde tanımlanmıştır (Cevizci, 2012: 342).

Literatüre bakıldığında özgecilik için birbirine yakın birçok tanım yapıldığı görülmektedir. Ancak daha öncede ifade edildiği gibi kavramın, farklı bilim dallarına konu olması, çeşitli disiplinler tarafından farklı özelliklerine vurgu yapılarak tanımlama yapılmaya çalışılması ve üzerinde yapılan tartışmaların varlığı araştırmacıların belirli bir tanımda uzlaşmasına engel olmaktadır.

Özgecilik ile ilgili yapılan bazı tanımlar şu şekildedir; Campbell özgeciliği, sağlıklı bir sosyal düzenin sağlanabilmesi için, bireyin samimi bir şekilde gösterdiği özveri olarak tanımlamaktadır. Cohen özgeciliği kültürel bir kavram olarak ele alır ve özgeciğin vermek, bağışta bulunmak ve empati kurmak gibi değerleri içerdiğini savunur. Ayrıca ona göre özgeci davranış gönüllü olarak yapılmalı ve alıcıya hiçbir şekilde bir maliyet çıkartılmamalıdır. Latane ve Darley özgeci davranışı, güdülere bakılmaksızın ihtiyacı olan bir kimseye ona yarar sağlayacak herhangi bir davranışta bulunmak olarak ifade etmiştir (Akbaba, 1994: 17, Banbal, 2010: 3).

Fung (1988) özgeciliği, bir yarar sağlama ya da zarardan koruma inancından ziyade bireyin her hangi bir ödül, iltifat gibi bir beklentiye girmeden göstermiş olduğu ilgi ve bakım olarak tanımlar. Barry (1984) ise özgeciliği, bireyin elinden geleni isteyerek ve arzulayarak başkasına yardım etmesi ve yardım etmede sorumluluk alması olarak tanımlar. Ona göre özgeci davranış bireyi hoşnut eden bir hizmettir (akt: Öz, 1998: 53). Matter göre özgecilik, bireyin dışarıdan hiçbir ödül beklemeden yapmış olduğu davranış ve bireyin bu davranışları gerçekleştirebilmesi için sahip olduğu esirgemezlik duygusu ve yardım etme güdüsüdür (Matter; akt: Topses, 2012: 62). Freedman’a göre ise özgeclik, kişinin herhangi bir biçimde ödüllendirme beklentisi (belki iyi bir şey yapmış olmanın verdiği duygu dışında) olmaksızın bir başkasına yardım etmesidir (Freedman ve Sears, 1989: 312). Özgeci davranış, kendi çıkarını gözetmeksizin başkalarının iyiliğini artırmak amacıyla bilinçli olarak yapmış olduğumuz yardım etme veya paylaşma gibi davranışlarda bulunmaktır (Hoffman, 1978: 326).

Özgeciliğin tanımlarında vurgulanan özelliklerden bir diğeri de başkasına yardım etmektir. Özgecilik ve yardım etme birbirine yakın olan ve zaman zaman karıştırılan kavramlardır. Nitekim özgecilik ile yardım etme davranışının aynı manada kullanıldığını birçok araştırmada görmek mümkündür. Bu yüzden yardım etme ile özgeci davranış arasındaki fark iyi belirlenmelidir. Bu iki kavram arasındaki en temel fark, yardım edenin niyeti ve yardım sonucunda sağladıklarıdır. Şöyle ki, yardımın tanımında yardım edenin niyeti ve davranış sonucunda bir kazanım sağlayıp sağlamadığı önemli iken, özgeci davranışta önemli olan yapılan fiilin bir kazanım peşinde koşmadan yapılmasıdır (Harputlu, 2015: 21). Ayrıca yardım etme davranışı bir faaliyet örüntüsüne işaret ederken, özgecilik yardım etmenin arkasında yatan motivasyona işaret eder. Örneğin, bireyin başka birisine bir canlıya, kurum ya da kuruluşa karşılık beklemeden yardım yapması durumunda, yapılan yardım toplum yanlısı bir davranış iken bireyi bu davranışa yönlendiren motive ise özgeciliktir (Aytan, 2013: 75). Sonuç olarak davranışın kendisi ile davranışı güdüleyen motivasyon unsuru arasındaki farka bakılarak şöyle bir sonuca ulaşılabılır. Özgeci motivasyon, “bireyin kendi refahına zararı dokunsa bile, sahip olduğu başkasının refahını artırma arzusu”; özgeci davranış ise, “özgeci motivasyonun yeterli neden sunduğu eylem” şeklinde tanımlanabilir (Elster, 2007: 120).

Bireyin kendi arzu ve isteklerini bir kenara bırakarak karşıdakinin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla göstermiş olduğu yönelimler, tercihler ve yardım gibi davranışlar özgecilik olarak ifade edilebilir. Ancak her yardım etme davranışını bir özgeci davranış olarak nitelemek doğru olmayacaktır. Özgeci davranışta bulunması gereken en temel özelliklerden birisi de davranışın gönüllü olması ve bireye yardım yapması için belirli bir anlaşma ya da bir aracı ile zorlama yapılmamasıdır. Yardım davranışları ise bazen bu zorunlu tutulma boyutunu içerebileceği için özgeci davranıştan ayrılabilen ve tüm yardım faaliyetleri bir özgeci davranıştır savının yanlış olduğunu göstermektedir.

Konuyla ilgili çalışmalar yapan araştırmacılar da özgecilik ile yardım etme eylemleri arasındaki en önemli ayrımın, yardım eden kişinin çıkar sağlayıp sağlamama ve bedel ödeyip ödememesi hususunda olduğunu belirtmişlerdir. Örneğin Sigmund ve Hauert, yapılan bir eylemin özgeci davranış olarak değerlendirilebilmesi için öncelikle

eylemin başkası için yapılması gerektiğini ve yine eylemin yardımı alan kişinin faydasına, yardım edenin ise zararına olan sonuçları bünyesinde barındırması gerektiğini söylemektedir. Çünkü onlara göre her iki tarafın da kazanç içerisinde olduğu bir eylem özgeci davranış değil aksine işbirliği olacaktır. Yine Monroe da özgeci davranışı, “bireyin kendi iyiliğinden vazgeçerek karşıdakinin faydası için yaptığı davranış” olarak tanımlamaktadır (Monroe,1996; akt: Düzgüner, 2013: 110).

Batson ise özgeciliği, benmerkezci ve diğeri merkezci özgecilik olmak üzere iki sınıfa ayırır. Kişinin kendi refahını düşünerek yapmış olduğu yardım etme, iyilik yapma gibi eylemleri benmerkezli özgecilik, karşıdakinin refahını düşünerek yapmış olduğu eylemleri ise diğeri merkezli özgecilik olarak tanımlar (Batson,1997; akt: Ak, 2013: 13). Ayrıca Batson yardım etme ile özgecilik arasındaki ilişkiyi açıklarken çok farklı bir değerlendirmede bulunmaktadır. Ona göre bireyi yardıma iten duygu içsel süreçle ilgilidir ve bu yüzden yardım eyleminin gerçekten özgeci olup olmadığını belirlemek çok güçtür. Ancak her ne kadar yardımda bulunma niyeti özgecilik için bir ölçüt olsa da bireyin ödül beklentisi içerisinde gerçekleştirdiği davranışlar da dahil olmak üzere, niyetin ödülün önce yardım etmek olduğu tüm eylemler özgecilik olarak değerlendirilebilmelidir (Banbal, 2010: 5).

Oliner, özgecilik hakkında yapılan tüm bu değişik tanımları ve özgeci davranış aşamalarını birleştirerek Kahramanca Özgeci Davranış ve Geleneksel Özgeci Davranış olmak üzere iki kategoriye ayırmıştır. Kahramanca özgeci davranış, bireyin yüksek derecede büyük bir fedakârlık göstererek ve risk alarak, maddi bir beklenti içinde olmadan, gönüllü bir şekilde sırf başka birisine yardım için yöneldiği zaman gerçekleşir. Geleneksel özgeci davranış ise, bireyin yüksek derecede fedakârlık veya risk içermeden yapmış olduğu davranışlar olarak ifade edilmektedir (Oliner,2003; akt: Karadağ ve Mutafçılar, 2009: 50).

Özgeciliğin tanımları çok sayıda ve çeşitli olduğu kadar, tanım ortaya koyma teşebbüsündeki araştırmacıların altyapıları da çeşitli ve çok sayıdadır. Daha öncede belirtildiği gibi, özgeciliğin farklı bilim dallarında farklı araştırmacılarca incelenen bir konu olması ortak bir tanımın belirlenmesine engel olmaktadır. Ancak özgecilikle ilgili yapılan yukarıdaki tanımların ışığında, özgeciliğin ve özgeci davranışın temel

niteliklerini oluşturan dört temel özelliğinin bulunduğunu söyleyebiliriz. Özgeci davranışta; 1) davranışı yapanın gönüllü olması 2) davranışın başkasına yarar sağlaması 3) davranışın bilinçli yapılması 4) davranış karşısında ödül beklenilmeden yapılması gerekmektedir.

3. Prososyal (Olumlu Sosyal) Davranış Olarak Özgecilik

Sosyal davranış, bir toplumda alışkanlık haline gelmiş ve sosyal gelişimde önemli katkıları bulunan bütün eylemleri ifade eden bir kavram olmakla birlikte; empati, özgecilik, dostluk, işbirliği, liderlik davranışları gibi bir çok çeşidi de bünyesinde barındırmaktadır (Fazlıoğlu, 2009: 138). Prososyal davranışlar başka birine ya da gruba yardım etme veya yarar sağlamayı amaçlayan davranışlardır. Bu nedenle de yardım etme davranışları genelde prososyal davranış başlığı altında incelenmiştir. Olumlu sosyal davranış olarak da kullanılan prososyal davranış, 1960'lı yıllarda anti-sosyal davranışların zıddı olan ve tüm yardım etme davranışlarını içine alan bir terim olarak kullanılmaya başlanmıştır (Bilgin, 1995: 275).

Prososyal davranışlar genel anlamda, topluma yararlı olan davranışlar olarak tanımlanabilir. Prososyal davranışların isteyerek, bilinçli, bir emre bağlı olmadan yapılması ve fayda sağlaması gibi özellikleri vardır. Prososyal davranış gösteren bireylerin niyetlerinde karşılıksız bir yardımda bulunmak mı, yoksa maddi, manevi bir çıkar sağlamak mı olduğu ayrımı kesin olarak yapılamamaktadır (Kumru ve Carlo, 2004: 110). Bundan dolayı da herhangi bir davranış için bu prososyal bir davranıştır deme gibi bir ayrıma varmak da zordur. Nitekim özgecilikte sonuçtan çok niyet önemlidir.

Özgecilik de empati, yardım etme, sorumluk üstlenme gibi birçok olumlu sosyal davranışla sıkı ilişki içindedir. Ancak her olumlu sosyal davranışı bir özgeci davranış olarak nitelendirmek doğru değildir. Çünkü karşılık bekleyerek veya zorla yapılan yardım, çıkar amaçlı işbirliği gibi durumlar olumlu sosyal davranış olsalar bile özgeci davranış olarak nitelendirilemez (Akbaba,1994: 17). Bu nedenle davranışı değerlendirmeden önce bireyi davranışa iten motivasyona bakılmalıdır. Örneğin yardım etme davranışı, yardıma muhtaç durumda olan birinin sıkıntısının giderilmesi bir prososyal davranıştır. Ancak bu davranışın özgeci bir davranış olup olmadığını

söylemek için yardım edeni bu eyleme iten motivasyona bakmak gerekmektedir. Çünkü insan bazen karşılık beklemeden sadece yardım etme niyeti taşıyabilir. Bazen de yardım ederken nihai hedefi bir çıkar sağlama, bir menfaat elde etme olabilir. Hatta başkalarını yetersiz ve aşağılayıcı duruma düşüren aşırı yardım davranışları, olumlu sosyal davranıştan uzak bir anti-sosyal davranışa bürünebilir.

Özgeci davranıştaki niyet prososyal davranışı tetikleyen bir güçtür. Bar-Tal'a prososyal davranışı, karşılığında bir ödül beklemeden başkasına yarar sağlamaya yönelik yapılan gönüllü davranış olarak tanımlamaktadır. Ona göre prososyal davranış iki durumda gerçekleşir. Bunlardan birisi özgecilik diğeri ise karşılıklı münasebettir (Bar-Tal, 1976; akt: Karadağ ve Mutağçılar, 2009: 52). Carlo ve Randall, prososyal davranışları tanımlarken dört boyuta ayırır. Bunlar; kamusal olumlu sosyal davranış, itaatkar olumlu sosyal davranış, duygusal olumlu sosyal davranış ve özgeci olumlu sosyal davranıştır. Bu davranışlardan kamusal olumlu sosyal davranış, diğeri insanların önünde gerçekleştirilen ve başkalarının saygısını kazanmayı amaçlayan yardım etme davranışı; itaatkar olumlu sosyal davranış, başkalarının yönlendirmesiyle gerçekleştirilen ve onların isteklerini yerine getiren davranışı; duygusal olumlu sosyal davranış, duygularını harekete geçiren ve durumlara kayıtsız kalamayarak karşılık veren davranışı ifade etmektedir. Özgecilik ise diğeri üç olumlu sosyal davranışa göre daha içselleştirilmiş davranışlardır. Ayrıca özgeci davranış diğeri diğerlerinden farklı olarak ödül beklentisinden uzak ve bilinçli olarak gerçekleşmektedir (Carlo ve Randall, 2002; akt: Gül, 2016: 12).

Yardım etme davranışı oldukça geniş bir yelpazede değerlendirilmesi gerekmektedir. Çünkü yardım etme davranışı işbirliği, dayanışma, sorumluluk alma ve özgeci davranışların yanı sıra çıkar amaçlı yardım davranışlarını da içine alan kapsayıcı bir yapıdır. Bu özelliği de yardım etme davranışlarının çok boyutlu bir yapıya sahip olarak ele alınmasına neden olmaktadır (Ayten, 2009: 16). Duru da yardım etme davranışının çok boyutlu bir yapıya sahip olduğunu ve bu özelliğinin de yardım etme davranışının her bir boyutunun incelenmesini zorlaştırdığını söylemektedir. Ona göre bu boyutların bir ucuna işbirliğine yönelik davranışları, diğeri ucuna ise özgeci davranışları koymak mümkündür (Duru, 2004: 31).

Bierhoff, özgeci davranışı, prososyal davranışların; prososyal davranışı da yardım etmenin bir alt kümesi gibi tanımlamış ve bu üç terimin aralarındaki farkı da şu şekilde tarif etmiştir (Bierhoff, 2005: 9):

“Yardım etme, kişiler arası tüm destek türlerini kapsayan geniş terimdir. Prososyal davranış, eylemin yardımı alanın durumunu geliştirme niyeti ile yapılmış olması, yardım edenin mesleki zorunluluğu yerine getirme ile güdülenmemiş olması ve yardım alanın bir kurum değil kişi olması nedenleriyle yardım etmeye nispetle daha dar bir kavramdır. Özgecilik, ise ilave bir kısıtlamayla yardım edenin motivasyonunun perspektif edinme ve empati tarafından belirlenmiş olması anlamına gelen prososyal davranıştır.”

Özgecilik ile prososyal davranış elementlerinden empati, rol üstlenme ve kendine değer verme arasında ilişkiler vardır. Konuyla ilgili yapılan birçok araştırma, empatinin, bireyin yardım etme duygusunu artıran bir sebep olduğunu destekler. Baston’a göre, yardıma muhtaç birisine karşı empati kurduğumuzda ve onun yaşadıklarını ve duygularını tecrübe ettiğimizde saf özgecilik kendini gösterir. Bireyin yardımsever davranış sağlamak için farkına vardığı yeterliliği ise, kendine değer vermesi tarafından yönlendirilir. Hunt’a göre, kendine yüksek derecede değer veren bireyler kendine daha az değer verenlerden daha fazla özgecidir. Ona göre, güçlü bir kişisel değer bireyin pozitif bir iletişim kurmasında etkin role sahiptir. Özgecikle ilişkili olan prososyal davranış elementlerinden bir diğeri de rol üstlenmedir. Rol üstlenme, kişiye başkasının ihtiyacına cevap verme ve kişinin yeteneği ya da yeterliliği hakkında tahminde bulunmasına izin vermek demektir. Bu yetenek ya da yeterlilik, gerçek veya algılanmış yardımseverliğin habercisidir. Krebs’e göre, kişi bir başkasının bakış açısını yakalayabildiği zaman özgeci davranış sergilemek için daha çok neden görür (Karadağ ve Mutafçılar, 2009: 54-56).

4. Özgeciliğin Temelleri

Özgeciliğin dayandığı dört temel bulunmaktadır. Araştırmamızın bu başlığı altında özgeciliğin genetik, felsefe ve sosyal gelişim temelleri alınacaktır. Özgeciliğin tezimizle ilgili olan dini temeli ise bir sonraki bölümde detaylı olarak ele alınacaktır.

4. a. Özgeciliğin Genetik Temeli

Sosyal psikoloji genellikle prososyal davranışların yaşantılar sonucunda öğrenildiği görüşünü benimsemektedir. Ancak Hoffman, Wilson gibi bazı araştırmacılar ise özgeciliğin biyolojik ve fizyolojik temellerinin de olabileceğini savunmaktadır. Bu görüşe göre, insanlarda genetik olarak özgeci olma durumu bulunmaktadır (İmamoğlu, 1979: 4).

Özgeciliğin insan doğasının bir parçası olduğunu ileri süren Wilson'a göre, özgeci davranışların temeli genetikdir ve özgeci eğilimler insanlara kalıtım yoluyla geçmektedir. Wilson, yapmış olduğu araştırmalar ışığında insan davranışlarının bilişsel boyuta sahip olmasına karşılık yine de insanlara ve hayvanlara ait özgeci davranışlarda birçok ortak yanların bulunduğunu belirtmektedir. Yapmış olduğu hayvan davranışları incelemelerinde, her hangi bir tehlike durumunda bazı hayvanların yavrularını veya kolonilerini korumak için kendilerini feda ettiğini gözlemlemiştir (Ak, 2013: 14; Akbaba, 1994: 7).

Marsh, özgeci davranışta bulunan bireylerle diğer bireyler arasında biyolojik bir fark bulunup bulunmadığını araştırmak için çalışmalar yapmıştır. Yapmış olduğu bir araştırmada 19'u gönüllü böbrek bağışçısı olan toplamda 39 kişilik bir grubun MR tekniği ile beyin dalgaları incelemiş ve bu inceleme esnasında deneklere bazı resimler gösterilerek tepkileri ölçülmüştür. Araştırma sonucunda saldırganlıktan cinselliğe kadar çeşitli dürtüleri ve duyguları kontrol eden ve Amigdala olarak isimlendirilen bölgenin, özgeci bireylerin diğer bireylere göre daha büyük olduğu tespit edilmiştir (Harputlu, 2015: 23). Bu da özgeci davranışların genetikle ilişkili olduğu kanısı desteklemektedir.

4. b. Özgeciliğin Felsefi Temeli

Özgecilik ve özgeci davranış ahlak felsefesinin her dönemde ilgisini çeken bir konu olmuştur. Özgecilik kavramı ilk kez 19. yüzyılda Auguste Comte tarafından kullanılarak felsefeye dahil edilmiştir.

Comte, bireyin ahlaki durum temelinin bencillikte ve özgecilikte saklı olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre insanlık meselesi içermesi hasebiyle özgeciliğin, bencillikten devamlı bir üstünlüğü bulunmaktadır. Comte, bireyin "başkası için yaşamak" olarak

tanımlamış olduğu özgeciliği hayata geçiremediği vakit bencilliğinin altında kalacağını ve hayatı boyunca içsel yaşantısında manevi birliği kurumayacağını savunmuştur (Comte, 1986: 11-23).

Kantz özgecilikle ilgili felsefi görüşleri kendini gerçekleştirmek, haz ve görev teorileri olarak üç grupta toplamıştır. Özgeciliğin önemli isimlerinden Schopenhauer, ahlakın temelini acıma duygusu olduğunu ve özgeci davranışın da bireyin sahip olduğu acıma duygusundan kaynaklandığını söylemektedir. Ona göre, insana özgü olan acıma duygusundan yoksun her sevgi bencilikten başka bir şey ifade etmemektedir (Yetkin, 1976: 34). Bazı ahlak filozofları ise insanın bencil bir varlık olduğunu ve kendi çıkarıyla ilişkili olmaksızın bir davranışta bulunmayacağını ileri sürmüşlerdir. Onlara göre, insan her ne kadar özgeci davranıyor ya da başkalarını fazla düşünüyor gibi görünse de bu bir aldaticılıktan başka bir şey değildir (Hazlitt, 2006: 113).

4. c. Özgeciliğin Sosyal Gelişim Temeli

İnsanoğlunun bebekliğinden itibaren öğrenim serüveni başlar. Bu sürecin başlarında çocuklar davranışların öğrenimini, bilişsel düzeyleri henüz yeterince gelişmediği için ilk olarak taklit, gözlem ya da yaşantılar yoluyla gerçekleştirir. Bu yüzden çevre, çocuğun davranışları öğrenmesinde en yetkili etmenlerdendir. İnsan sürekli öğrenen bir varlık olduğundan dolayı sosyal yaşantılar yoluyla çevresinden sürekli yeni şeyler öğrenir. Bu da olumlu davranışlar olduğu gibi olumsuz davranışların kazanımına da olanak sağlayabilmektedir.

Çocuk yetiştirme ile ilgili geliştirilen teoriler arasında Watson'un davranışçı görüşü ile sosyal öğrenme kuramcılarının sosyalleşme görüşleri önemli bir yere sahiptir. Watson öğrenimde kalıtsallıktan çok çevre faktörüne dikkat çekmiştir. Ona göre çocuk çoğu şeyi çevresinden öğrenir. Buna ek olarak psikoanalitik çocuk gelişiminden psikososyal kişilik gelişimine, bilişsel gelişim görüşünden ahlaki gelişime ilişkin görüşlere varıncaya kadar çoğu kuram da, sosyal davranışların öğrenilerek kazanıldığını vurgulamaktadır (Elmas, 1998: 15).

Özgeci davranışların da diğer davranışlarda olduğu gibi yaşam boyunca gelişim gösterebilen ve genetikten ziyade çevrenin ürünü olduğunu savunan birçok araştırma

bulguları bulunmaktadır. Zahn ve arkadaşlarının sosyal davranışların kazanımı ile ilgili yapmış oldukları çalışma bunlardan birisidir. Bu araştırmada bir sene boyunca, bir yaşındaki çocukları gözlemlemiş ve başkaları için endişelenme, üzülme gibi olumlu sosyal davranış frekanslarında artışların olduğu tespit edilmiştir (Zahn,1972; akt: Akbaba, 1994: 20). Bireyin davranışlarının şekillenmesinde çevresel etkenler kanıksanamayacak kadar önemlidir. Bu nedenle yardım etme, paylaşma, sorumluluk alma gibi olumlu sosyal davranışlara sahip ana-babanın çocuklarının da benzer olumlu sosyal davranışları gösterme olasılıkları yüksektir.

5. Özgecilikle İlgili Psikolojik Yaklaşımlar

Olumlu sosyal davranışların başlığı altında incelenen özgecilik, psikologların da üzerinde durdukları önemli kavramlardan birisidir. Bazı teorisyenler de özellikle özgeci davranışların temelini belirlemek için, olumlu sosyal davranışlarla ilgili bazı teorik açıklamalar ele almışlardır.

Mussen ve Eisenberg, olumlu sosyal davranışların gelişimi ile ilgili yapmış oldukları teorik açıklamaları üç başlık altında toplamışlardır. Bunlar; psikoanalitik, sosyal öğrenme ve zihinsel gelişim teorileridir (Mussen ve Eisenberg,1990; akt: Akbaba, 1994: 29). Çalışmamızın bu bölümünde özgeciliğin psikolojik yaklaşımlarla olan ilişkilerini açıklamak için psikoanalitik, evrimsel ve içgüdüsel, sosyal öğrenme ve zihinsel gelişim teorileri ele alınacaktır.

5. a. Psikoanalitik Yaklaşım

Sigmund Freud 20.yy. başında hem bir kişilik kuramı hem de bir psikoterapi yöntemi olan psikanaliz teorisini geliştirmiştir. Bu teoriye göre kişilik, sürekli birbiriyle etkileşim halinde olan id, ego ve süper ego diye üçlü bir sisteme sahiptir. Bu üç kişilik yapısında kişiliğin bilinçaltı kısmı olan id (alt-ben) heveslerimizi, ego ideallerimizi ve süper-ego (üst-ben) vicdanımızı oluşturur. Temel olarak cinsiyet ve saldırganlık güdülerinden meydana gelen id, insanın doğuşundan itibaren sahip olduğu tüm güdülerini ifade eder. Kişiliğin reel ve ussal ögesini oluşturan ego, kişinin çevresiyle etkileşimi sonucunda ortaya çıkar. Ego, idin ilkel isteklerini gerçeklerle örtüştürmeye çalışan bir güçtür. İd isteklerini gerçekleştirmek için bilinç üstüne çıkma çabası biçiminde sürekli

egoya baskı yapar. Ego'nun hangi istekleri bilinçaltında tutması gerektiğini belirleyen güç ise üst benlik denilen süper-ego'dur. Süper-ego, kültürün ve ahlakın temsilcisidir. Yapılan eylemleri yargılama ve doğru ya da yanlış olarak sınıflandırma yine süper-ego'nun görevidir.

Psikanalitik kurama göre, kişilik gelişimi sırasında güçlü bencil duygular bastırılır ve onların yerine özgecilik, dürüstlük, yardımseverlik ve bağışlayıcılık gibi değerler öğretilir. Ancak insan hiçbir zaman tam manasıyla özgeci davranışta bulunamaz. (Ayten, 2013: 43). Bunun sebebi olarak da alt-ben'in yani id'in güçlü olması ve egonun gerçek manada geliştirilememesi görülebilir. Çünkü psikanalitiğe göre insan, sergileyeceği herhangi bir davranışta hatta yapacağı yardımda bile kendisine sağlayacağı kazancı veya zararı düşünen ve davranışlarını ona göre yönlendiren bencil bir varlıktır.

5. b. Evrimsel ve İçgüdüsel Yaklaşım

İnsan davranışlarını açıklamaya çalışan evrime dayalı teoriler, özgeciliğin doğuştan geldiğini savunmaktadır. Bunu açıklamaya yönelik olarak da farklı hayvan türlerindeki özgeci olarak nitelendirilebilecek davranış kalıplarına dikkat çekmektedir. Örneğin Wilson, özgeciliğin sonradan öğrenilmediğini, genetik olarak belirlendiğini ve insan doğasının bir parçası olduğu için içgüdüsel olduğunu ileri sürmüştür. Buna gerekçe olarak da hayvanların yavrularının ya da sürülerinin güvenliği için kendilerini feda etmelerini göstermektedir (Düzgüner, 2013: 116).

Evrimci teorisyenler özgeciliğin esasında içgüdüsel olduğunu savunmaktadırlar. Onlara göre insan dahil tüm canlılarda hayatta kalma ihtimali artırmak ve kendini güvende hissetmek için kendi türlerini koruma ve dayanışma içinde yaşama güdüsü vardır (Akbaba, 1994: 19). Bu düşünce ise teorisyenlerde *akraba seçimi* kavramını geliştirmiştir. Buna göre, hayvanlar nasıl türlerini korumak için kendinden olanlara yardım ediyorsa, insanlar da kendi kan bağlarını gözetir ve akrabalarına yardım eder. Ancak bu yaklaşım her ne kadar insanların neden yakınlarının ihtiyaçlarını giderdiğini cevaplasa da insanların yabancılara neden yardım ettiği ve bazı durumlarda özgeci davranış sergilerken bazı durumlarda neden sergileyemediğini tam manasıyla açıklayamamaktadır (Ayten, 2013: 41). Bu sıkıntıyı giderebilmek ve klan veya aile dışı

özgeci davranışları açıklayabilmek için evrimci teorisyenlerce geliştirilen bir diğer kavram ise *karşılıklı özgecilik*'tir. Buna göre, insan yapmış olduğu iyilik karşılığında gelecekte bir şekilde menfaat elde edebileceği kimselere yardım eder. Kısacası evrimci teorisyenlere göre, insan ya neslin devamını sağlayabilmek ya da bir menfaat elde edebilmek için yardım eder.

5. c. Sosyal Öğrenme Yaklaşımı

Toplum içerisinde yaşayan birey, çevresinde olup bitenleri izleyip gözlem yaparak davranışların pekiştirildiğini ya da cezalandırıldığını öğrenir. Bu öğrenim insan hayatının başından sonuna kadar sürekli devam eder ve bireyin davranışlarını şekillendirir. Bu sebeple sosyal öğrenme “başkalarını seyrederek çevreden öğrenme” veya “toplum içinde ve toplum için öğrenme” olarak da tanımlanabilir. Sosyal öğrenme kuramcılarının göre, insanlar çevredeki bireylerin davranışlarını gözlemler ve bunlardan çeşitli sonuçlar çıkararak kendilerine yararlı olan durumlarda en uygun davranışı gösterirler (Bayrakçı, 2007: 200).

Bandura tarafından geliştirilen sosyal öğrenim kuramına göre, davranışlar model olarak belirlenen kişileri gözlemleyerek öğrenilir ve geliştirilir. Bu kurama göre, gerek özgeci davranışlar gerekse saldırgan davranışlar öğrenilmiş davranışlar olup çevrenin etkisiyle öğrenilir, şekillenir ve çeşitlenir (Elmas, 1998: 21; Düzgüner, 2013: 123). Bu yaklaşımdan yola çıkarak bireye özgeci davranışların kazanımında yardım eden ilk ve en etkili kurumun aile olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü aile sosyal öğrenmenin ilk kaynağıdır. Aile içinde olumlu sosyal davranışlara şahit olan çocuk bunları öğrenerek hangi durumlarda ne tür davranışları sergileyeceğini öğrenir. Çocuk merhamet, adalet, sorumluluk, yardım gibi davranışlarla ilk olarak aile içinde tanışır. İlerleyen dönemlerde okul ve sosyal çevrede göreceği davranışlarla da bilgilerini pekiştirdiğinde öğrendiklerini uygulayacaktır. Sosyal öğrenim kuramına göre özgeci davranışlar öğrenilebilir davranışlardır.

5. d. Zihinsel ve Ahlaki Gelişim Yaklaşımı

Zihinsel gelişim teorisi, sahip olmuş olduğumuz zihinsel gücün işlevselliğine ve potansiyeline dikkat çeker. Olayları anlama ve kavrama bir bilişsel süreç olduğu için

bireyin davranışların şekillenmesinde bilişsel gelişim önemlidir. Bireyin doğumundan itibaren fiziksel gelişiminin ilerlemesiyle birlikte zihinsel gelişimi de ilerler. Zihinsel gelişiminin tamamlanmasıyla birlikte birey sahip olduğu gelişim basamaklarına göre aktif bir şekilde çevresel uyarınları yorumlamaya ve değerlendirmeye başlar.

Bilişsel gelişim teorisinin önde gelen isimlerinden Piaget farklı yaşlardaki çocukların olayları kavrama özelliklerini anlatan duyuşsal, işlem öncesi, somut ve soyut işlem evresi olmak üzere dört bilişsel gelişim evresinin var olduğunu savunmaktadır. Her evrede üzerine yenilerini koyarak ilerleyen bir bilişsel gelişim vardır. Bu evrelerden kısaca bahsetmek gerekirse;

a) Duyuşsal ve Devimsel Evre (0-2 yaş): Bu evre, dokunma, tutma, emme gibi kolay hareketlerle başlayan bir süreçtir.

b) İşlem Öncesi Evre (2-5 yaş): Bu süreçte çocuk, kelimeleri kullanma, sembol ve nesnelere ilişki kurma ve dil gelişimini sağlar. Daha önceki evrede elde edilen kazanımlar daha karmaşık ve çok yönlü olmaya başlar.

c) Somut Evre (5-12 yaş): Çocuk yeni ve etkin zihinsel becerilerini geliştirir. Diğer insanların gözünden dünyaya bakmaya başlar ve ego merkezli olmaktan uzaklaşır. Bu evre ile çocuk kütle, hacim gibi nesnelere özelliklerini daha net kavramaya başlar. Ayrıca özgeci davranışların öğrenilmesinde önemli bir etken olan empati bu evrede gerçekleşir.

d) Soyut Evre (12- + yaş): Soyut evrenin kazanımı ile çocuk yetişkin bireylerle tam manasıyla bir iletişime girmeye başlar. Olasılıkları zihninde tasarlayabilen birey bu evrede olası seçenekler üzerinde düşünebilir (Cüceloğlu, 2001: 324).

Kohlberg, özgeci davranışları geliştirmiş olduğu ahlaki gelişim yaklaşımı ekseninde değerlendirir. Bu yaklaşıma göre her ne kadar din ve kültür farklılığı olsa da tüm insanların yaşamlarında aynı evreden geçmektedir. Ona göre, yaşamının ilk evrelerinde bencil olan insanoğlu daha sonraları ilk olarak karşılıklı ve menfaat odaklı yardım etmeyi, bir sonraki aşamada ise, özgeci bir yaklaşımda davranışlarını belirlemeye başlar. Kohlberg, ahlaki gelişim evrelerini gelenek öncesi, geleneksel ve

gelenek sonrası düzey olmak üzere üç düzeye ve her düzeyde kendi içinde ikiye ayrılır. Bu ahlaki düzeyler şu şekilde gerçekleşir: Geleneksel öncesi düzeyin birinci döneminde ben merkezli bir yaklaşıma sahip olan çocuk, kendi ihtiyaçlarına odaklanır ve onları doyumaya çalışır. İkinci dönemde ise, başkalarının ihtiyaçlarını da dikkate alma başlar. Geleneksel düzeyde, empatik düşünmeye başlayan birey başkalarının duygu ve düşüncelerini dikkate almaya başlar. Geleneksel düzeyin ilk aşamasında sosyal normların farkına varan çocuk, “iyi çocuk olma” olma gibi beklentileri yerine getirmeye çalışır. Geleneksel düzeyin ikinci aşaması ile birlikte artık toplumsal beklentiyi karşılamaktan öte davranışlarıyla kurallara uyma çabası içerisindedir. Geleneksel sonrası düzeyde, insanların eşitliği, özgürlüğü ve insanlar arası adalet gibi soyut kavramlar ve özgeci davranışlar anlam kazanır (Ayten, 2013: 50-51).

6. Özgeci Davranışı Etkileyen Faktörler

Bireylerin özgeci davranışlar sergilemesinde ve başkalarına yardım etmesinde başta kişilik özellikleri olmak üzere sahip olduğu suçluluk duygusu, sosyal normlar ve çevresel etkenler gibi bir takım faktörler etkili olabilmektedir.

Literatür incelendiğinde yardıma ilk koşanların daha çok olumlu duygular içerisinde olan ve pozitif bakış açısına sahip bireylerin olduğu; karamsar, çökkün, çekimser kişiliğe sahip bireylerin ise yardım etme hususunda diğerlerine nazaran daha geri planda kaldıkları gözlemlenmiştir. Yardım gerektiren konu hakkında özel bir bilgisi veya becerisi olduğunu düşünenlerin, benlik kavramları olumlu ve kendilerine olan güvenleri yüksek olan bireylerin de daha çok yardım ettikleri görülmektedir (Cüceloğlu, 2001: 552).

Yardım etmeyi etkileyecek etkili faktörlerden birisi de sosyal normlardır. Sosyal norm, kişinin davranışları hakkında toplumun beklentisidir. Toplum bu beklentileri ve istekleri bireylere bildirir ve bunlara uymalarını ister. Bu normlara uymayıp aykırı davranış sergileyen üyelerini ise kendine has bir şekilde cezalandırır. Özgeci davranışın temeli olarak da iki spesifik norm öne sürülebilir. Bunlar karşılıklılık normu ve sosyal sorumluluk normudur. Karşılıklılık normu, bireyden yardım edene yardım etmesini ister. Çünkü bu norma göre, karşıdaki birey beklenmedik bir zamanda büyük bir fedakarlık göstererek size yardım etmiştir ve bu da sizin ona karşı kendinizi borçlu

hissetmenize neden olur. Sosyal sorumluluk normu ise, içinde bulunulan durumun sorumlusu olmadığı halde toplumun bireyden yaşlıya, bağımlıya ya da ihtiyacı olan herhangi bir kimseye yardım etmesini beklemesidir (Penner, 1978: 145).

Bireyin özgeci davranışlar sergilemeye çalışmasında etkili olan bir diğer unsur da suçluluk duygusudur. Birey kanunlara, dini inancına ya da toplumsal normlara aykırı bir davranış yaptığında suçluluk duygusu ortaya çıkar. Herhangi bir nedenle suçluluk duymaya başlayan birey bu hissi azaltma çabasına girecektir. Bunu da olumsuz davranışlarının yerine olumlu davranışlar koymak ya da kendisine acı vermek gibi değişik yollarla gerçekleştirmeye çalışabilir (Öz, 1998: 55). Örneğin, yapmış olduğu suç ya da hata için bir çeşit ödeme yerine geçecek olan yardımlarda, iyiliklerde ve güzel davranışlarda bulunarak olumsuz davranışların yerine olumlularını koymuş olur. Ya da kendisine maddi veya manevi yönden acı veren davranışlarda bulunarak suçluluk hissetmesine neden olan kötü yanını cezalandırmış olur. Bu her iki eğilim de bireyi özgeci davranışlar sergilemeye yönlendirir. Çünkü bireyin sergileyeceği özgeci eylemler suçluluk duygusunun giderilmesine ve bireyin kendisini daha iyi hissetmesine katkı sağlayacaktır. Nitekim Freedman ve arkadaşlarının suçluluk duygusunun gönüllü yardım etme davranışları üzerindeki etkilerini araştırdıkları bir çalışmada, suçluluk duygusu hisseden bireylerin hissetmeyenlere oranla yardım etmeye daha eğilimli olduklarını tespit etmişlerdir (Kasapoğlu, 2013: 49).

Toplumsal adalet ve eşitlik normu da özgeci davranışı etkileyen faktörlerdendir. Bu norma göre her birey yetenekleri, çabaları ve katkıları ölçüsünde hak ettiğini alması gerektiğine inanır. Soysal adalet ve eşitlik normu, yardım kampanyalarında bulunma, hayır kurumları açma ve buralara bağış yapma, sosyal ihtiyaçlara karşı duyarlı olma ve gerek kurumsal gerekse derneksel faaliyetlere katılma gibi yönelimlerin altında yatan temel güdülerden birisidir.

Özgeci davranışlar dini ve kültürel değerlerden de etkilenebilmektedir. Dinin başkalarına karşı merhametli, yardımsever, iyi düşünceli olmayı; kıskançlık, kötülük ve fesatçılık beslememeyi emretmesi ve güzel davranışların ilahi mükâfatları beraberinde getireceğini söylemesi özgeci tutumu desteklemektedir. Çünkü toplumun dini ve kültürel değerlerine uygun bir davranış bireyin özgeci eğilimlerini harekete

geçirebilmektedir. Örneğin, sağlık alanında kan ve organ bağışında bulunma veya sosyal alanda yardım kuruluşlarına bağışta bulunma gibi eylemlerin sayısını artırmak için yapılan planlamalarda “insanlara faydalı olma” kavramı işlenerek bireyler daha kolay harekete geçirilebilir.

Özgeci davranışların yapılmasını etkileyen bir diğer faktör de ortamda başka insanların bulunup bulunmamasıdır. Yapılan araştırmalar ortamda bir kişinin bulunduğu zamanlarda yardıma muhtaç olan kişiye yardım etme eğiliminin arttığı, fazla sayıda insanların olduğu durumlar da ise azaldığı gözlemlenmiştir. Yine aynı şekilde yardıma ihtiyacı olan bireyin yanında ona yardım etmeyen birisinin bulunması da diğer bireyleri etkilemekte ve onlar da yardım etmemektedir (Öz, 1998: 53). Bu yaşanan algı oluşumları özgeci davranışın sergilenmesini dolaylı yoldan etkileyen önemli bir etkidir. Örneğin, yaşlı birisinin sokak ortasına sendeleyerek yığılması durumunda çevrede birden çok insan varsa yardıma koşan sayısı azalmakta, çevredekiler sorumluluk alamda geri planda durarak başkalarının sorumluluk almasını beklemektedir. Yerde yatan birisinin yardıma ihtiyacı olmadığı veya yardım edilmemesi gereken bir kişilik olduğu algısı uyanabilmektedir. Diğer taraftan yerde yatan yaşlıya yardıma giden bir kişinin olması durumunda ise çevredekiler bundan etkilenerek kendisinin de o yaşlı kimseye yardıma koşması gerektiği algısı uyanabilmektedir.

D. DİNDARLIK, EMPATİ VE ÖZGECİLİK

1. Dindarlık İle Empatik Eğilim ve Özgeci Tutum İlişkisi

Din, bireylerin mukaddes bir duygu ve ortak bir şuur etrafında birleşmesini ve toplumların yücelip gelişmesini sağlayan bir kurumdur (Şahin, 2011: 48). Aynı zamanda sosyal bir olgu da olan din, insana sadece bir düşünce sistemi sunmakla yetinmeyerek onun nasıl davranması gerektiği hususunda kendisine davranış modelleri sunan bir değerler manzumesidir.

Dinin temeldeki hedefi inanlarına, karşılaşılabilecekleri olumlu olumsuz tüm olaylar karşısında nasıl tutum ve davranış belirlemeleri gerektiğini öğretmek ve onlara üstün bir fikir ve ideoloji kazandırmaktır. Çünkü din aile hayatından ahlaka, eğitimden

ekonomiye, siyasetten sanata varıncaya kadar yaşamı çevreleyen ve toplumun ana kurumlarını içine alan geniş bir boyuta sahiptir. Bu sayede din, her ne kadar toplumlular arası farklılıklar olsa da bireyin değer yargılarının oluşmasında önemli etken olma özelliğini her daim korumuştur.

Din, bireyi olumsuz davranışlardan uzaklaştırıp olumlu davranışlara yönlendirmeyi amaçlar. Çünkü gerek ilahi gerekse ilahi olmayan tüm dini inanç sistemlerinin en önemli gayesi bireyin ben ile öteki arasındaki duvarları yıkmayı ve bencillikten fedakârlığa, menfaatten kardeşliğe, kin ve intikamdan hoşgörü ve merhamete yönelmesini sağlamaktır. Bu nedenle dini değerler ile prososyal davranışlar arasında her zaman karşılıklı olumlu ve doğru orantılı bir ilişki varlığını korumuştur.

İlahi kaynaklara bakıldığında çoğu inanç sistemlerinde adaleti koruma, yardım etme, şefkat ve merhamet duyma gibi ortak değerlerin var olduğu görülmektedir. Dolayısıyla birçok dinin temel kaynaklarında formülize edilen altın kural “başkalarına değer verip onları anlamaya çalışmak ve kendin için istediğin bir şeyi başkası için de istemek” şeklindedir. Nitekim bu bağlamda ilahi olan veya olmayan tüm dinlerin gerek inanç sistem öğretilerine gerekse dini emir ve yasaklarına bakıldığında bu değerlendirmenin desteklendiği görülebilmektedir (Gündüz, 2002: 23).

Din ile empatik eğilim ve özgeci tutum arasındaki ilişki incelenirken merak edilen en temel soru şudur: *Dindarlık empatik eğilim ve özgeciler gibi prososyal davranışları neden etkiler?* Literatürler incelendiğinde bu soruyu şu şekilde yanıtlamak mümkündür:

- Din temelde sevgi, saygı, hoşgörü, yardımlaşma, iyilik yapma, dürüstlük gibi olumlu sosyal davranışları destekler ve bu tür davranışları ödüllendirir.
- Gerek dini emir ve yasaklar gerekse ilahi metinlerde anlatılan şefkatli, merhametli ve yardım sever olma içerikli kıssalar, bireylerin empatik ve özgeci davranışlarının gelişiminde etkili bir rol oynamaktadır.
- Diğer taraftan, dinin ölümden sonraki hayatın varlığına dair beyanları ve vaatleri bireylerin yapmış oldukları iyiliklerin mükâfatlarını veya uğramış oldukları kötülüklerin karşılıklarını ölümden sonraki hayatta alacaklarını ifade eder. Bu da bireyin

hem adalet kavramını daha kolay ve sıhhatli bir şekilde yorumlayabilmesini hem de dünyada karşılığı olmayan iyilikleri bile yapabilmesini kolaylaştırmaktadır.

- Yine ibadetlerin ortak bir merkez olan mabetlerde gerçekleşmesi ise sosyal ilişki ağlarının kurulmasına ve bireyin başkalarının durumlarından haberdar olmasına katkı sağlamaktadır.

Dinin bu özellikleri inanlarını daha yüksek bir empatik eğilime sahip olmaları ve özgeci davranışlar sergileyebilmeleri yönünde etkiler. Böylelikle din, bireylerin daha hoşgörülü, fedakâr, merhametli, saygılı, erdemli, yardımsever, sosyal ve insancıl olmalarına katkı sağlar. Nitekim dindarlık ile prososyal davranışlar üzerine yapılan çalışmaların genelinde dindarlık ile prososyal davranışlar arasında olumlu ilişkilerin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Şahin (2008b) ergenler üzerinde yapmış olduğu bir çalışmada dindarlık ile empatik eğilim arasında pozitif yönde anlamlı ilişkilerin olduğuna ulaşmıştır. Ayten (2009) dindarlık, empati ve yardım etme eğilimi arasındaki ilişkileri konu alan çalışmada dindarlığın empati kurma ve yardım etme konusunda önemli bir faktör olduğuna ulaşmıştır. Ayrıca elde edilen verilere göre dindarlık ve empatik eğilim bireyin yardım sürecinde diğergam bir motivasyon kazanmasına katkı sağlamaktadır.

Morgan, dindarlık, empatik eğilim ve yardım etme ilişkisini inceleyen çalışmada dindarlık ile yardım etme arasındaki ilişkinin, dindarlık ile empatik eğilim arasındaki ilişkiden daha güçlü olduğuna ulaşmıştır. Morgan'a göre, gerek kutsal metinlerde gerekse vaaz ve dini söylemlerde özgeci davranışlara teşvik eden kıssaların ve nasihatler bireyi olumlu yönde yönlendirmekte ve olumlu sosyal davranışlar yapmaya özendirilmektedir (Ayten, 2009: 91).

Mehmedoğlu (2006: 273-275), değer yönelimlerini konu alan çalışmada dindarlık ile prososyal davranışlar arasında olumlu yönde ilişkilerin olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca yapılan bu çalışmada, dindarlığın ibadet boyutu ile iyilik ve yardımseverlik arasında yüksek düzeyde ilişkinin olduğuna ulaşılmıştır. Bu da affedicilik, yardımseverlik ve dürüstlük gibi olumlu sosyal davranışlar olarak belirttiğimiz değerlerin, bireyler tarafından bir ahlak hatta ibadet olarak görüldüğü şeklinde yorumlanmıştır. Yetişkinler üzerinde yapılan bir başka çalışmada da benzer

sonuçlara ulaşılmış ve dindarlık ile iyilik ve yardımseverlik arasında pozitif yönde anlamlı ilişkilerin olduğu tespit edilmiştir (Uysal, 2007: 230).

Diğer taraftan dindarlık ile empati, özgecilik, dürüstlük gibi prososyal davranışlar arasında anlamlı ilişkilerin olmadığını bulgulayan çalışmalar da mevcuttur. Özcan'ın lise ve üniversite öğrencileri ile farklı iş ve meslek gruplarını örneklem olarak almış olduğu çalışmasında dindarlık ile empatik eğilim arasında anlamlı ilişkinin olmadığına ulaşılmıştır (Özcan, 2016: 2778). Batson ve Ventis, dindarlık ve yardım etme ilişkisini konu alan 13 araştırmanın ele alındığı kapsamlı bir çalışma yapmışlardır. Bu araştırmaları iki gruba ayıran Batson, ilk grubu oluşturan sekiz araştırmada yardım etme eğilimini 'tutum düzeyinde', ikinci grubu oluşturan beş araştırmada ise yardım etme eğilimini 'davranış düzeyinde' ölçmüştür. Elde edilen bulgulara göre, ilk grupta dindarlık ile yardım etme eğilimi arasında düşük düzeyde pozitif yönde anlamlı ilişki tespit edilmiştir. İkinci grupta ise, muhtaç bir kimseye yardım etme konusunda dindar olanlar ile olmayanlar arasında bir farkın olmadığına ulaşılmış ve dindarlık ile yardım etme arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir (Batson, 1982; akt: Ayten, 2009: 77).

Görüldüğü üzere konuyla alakalı yapılan çalışmaların bazılarında dindarlık ile prososyal ve özellikle empatik ve özgeci davranışlar arasında pozitif, bazı çalışmalarda ise söz konusu değişkenler arasında negatif yönde ilişkilerin olduğuna ulaşılmıştır. Bu durum ise dindarlık ile empatik eğilim ve özgeci tutum arasındaki ilişkinin dindarlığın boyutlarına, bireylere, olaylara, şartlara, davranış türlerine göre değişiklik gösteren karmaşık bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir (Hardy ve Carlo, 2005: 232).

2. Dindarlık, Empati ve Özgeciliğin Boyutları Arasındaki İlişkiler

Dini inancın sosyal davranışlar üzerindeki yansımaları anlayabilmek için bireyin nasıl ve neden inandığının ve yaşadığının bilinmesi gerekir (Batson, 1976: 30). Bu durum ise ancak dindarlığın boyutlarının incelenmesiyle açıklanabilir. Çünkü bir bütün olarak dindarlık her ne kadar davranışlarımızı belirlememizde büyük bir etken olsa da davranışların belirlenmesine dindarlığın bazı boyutları diğer boyutlarına göre daha etkili olabilmektedir. Diğer bir ifadeyle dindarlık ile empatik eğilim ve özgeci tutum ilişkisi dinin, empatinin ve özgeciliğin boyutlarına göre farklılık göstermektedir.

Uzmanlar, dindarlık ile sosyal davranış arası ilişkileri değerlendirirken dindarlığın boyutlarının olumlu sosyal davranışları sergilemede etkili olabileceğini öngörmüşlerdir. Konu hakkında çalışmalar yapan Gordon Allport, aynı dine sahip bireylerin dinlerini farklı seviyede ve kalitede yaşamalarından hareket ederek dindarlığı iki boyuta ayırmıştır. Bunların ilki olan dış kaynaklı dindarlık, bireyin ilahi değerleri özümsememesine, dini bir araç olarak görüp kendi çıkarları için kullanmasına, iyilikleri bile gösteriş için yapmasına ve ben merkezci bir yapıya sahip olmasına sebep olabilir. Dinin bir amaç olarak görüldüğü iç kaynaklı dindarlık ise, bireyin insani yönden olgunlaşmasını, hiçbir karşılık beklemezsizin başkalarının yararına güzel işler yapmasını sağlar. İçsel bir dindarlığa ulaşmış birey, başkalarıyla daha etkili empati kurup, onlara karşı daha özgeci davranışlar sergileyebilir (Şahin, 2008a: 154).

Dindarlığın empatik eğilim ve özgeci tutum gibi olumlu sosyal davranışlara olan etkisini belirlemek için 1970'lerden itibaren birçok çalışmalar yapılmıştır. Özellikle Allport'un dindarlık türleri ile ilgili teorisinin test edildiği çalışmalara bakıldığında, genel olarak empatik eğilimin ve yardım etme olarak ifade edebileceğimiz özgeci davranışların içkaynaklı dindarlık ile pozitif, dışkaynaklı dindarlık ile negatif yönde ilişkilerinin olduğuna ulaşılmıştır. Buna göre içselleştirilmiş bir dindarlık bireyin empati kurmasında ve özgeci davranışlar sergilemesine olanak sağlayan en önemli etkenlerden birisidir.

Batson ve arkadaşlarının öğrenciler üzerinde yapmış olduğu araştırmada, öğrencilere dindarlık ölçeği uygulanmış ve kendilerinden okullarına katılacak âmâ öğrenciler için ses kayıtları yapmaları istenmiştir. Çalışmanın verilere bakıldığında, iç kaynaklı dindarlık ile yardım etme davranışı arasında pozitif, dış kaynaklı dindarlık ile yardım etme davranışı arasında ise negatif yönde ilişkilerin olduğuna ulaşılmıştır (Batson, 1985; akt: Ayten, 2009: 80). Watson ve arkadaşlarının iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık ile empatik eğilimi karşılaştırdıkları bir araştırmada da benzer sonuçlara ulaşılmış ve iç güdümlü dini yönelim düzeyleri yükseldikçe empatik eğilim düzeylerin de yükseldiği tespit edilmiştir (Watson, 1985; akt: Şahin, 2008b: 163).

Öztürk'ün iyimserlik ve dindarlık üzerine yapmış olduğu araştırmasında, iyimserlik ile dindarlık arasında pozitif yönde anlamlı ilişkilerin olduğuna ve iç güdümlü dini yönelime sahip bireylerin iyimserlik düzeylerinin daha yüksek olduğuna ulaşılmıştır (Öztürk, 2013: 86). Yine aynı şekilde dindarlık ile fedakarlık üzerine

yapılan bir çalışmada, dindarlık ile diğergamlık ve fedakarlık arasında yüksek düzeyde olumlu ilişkilerin olduğu; dindarlık düzeyi yüksek olanların dindarlık düzeyleri orta ve zayıf olanlara göre daha fedakar ve diğergam eğiliminde oldukları bulunmuştur (Bahadır,2002: 109).

Dindarlık ile empati ve özgecilik arasındaki ilişkilerin detaylı incelenebilmesi için içkaynaklı ve dış kaynaklı dini yönelimin yanı sıra dindarlığın inanç, ibadet, duygu, bilgi ve etki boyutlarını da ele almak gerekmektedir. Dini hayatın ana yapısını ve esaslarını oluşturan inanç boyutu, bireyin nihai anlamı kazanmasını; ibadet boyutu, inanların dini motivasyonla gerçekleştirdiği ibadet ve ahlak başta olmak üzere dindarlık adına yapılan her türlü dini ritüellerini; duygu boyutu, kişinin dini bağlamda sahip olduğu duygu ve hislerini; bilgi boyutu, kişinin tâbi olduğu dinin inanç esaslarından tarihçesine varıncaya kadar ilgili tüm bilgileri; etki boyutu ise, bireyin dini inanç, bilgi, tecrübe ve davranışlarının yaşamına yansımaları ifade eder.

Görüldüğü üzere adeta bir zincirin halkaları gibi birbirine bağlı ve birbiriyle ilişkili olan dindarlığın boyutları, bir bütünün yapı taşları gibi değerlendirilmeli ve bağımsız düşünülmemelidir. Kısacası doğru bilgilerle beslenmiş, ibadet ve davranışlarla pratik hale geçirilmiş ve duygu yönünden içselleştirilmiş bir inanç, bireyin yaşamını olumlu yönde şekillendirmesinde en önemli etkenlerden birisidir. Nitekim ilgili literatür incelendiğinde de bireyin empati kurma ve özgeci davranışlar sergileyebilmesi ile dindarlığın boyutları arasında olumlu ilişkilerin olduğu gözlemlenmektedir.

Şahin'nin (2008b) ergenlerde dindarlık ile empati arasındaki ilişkiyi araştırdığı çalışmasında, empatik eğilim ile dindarlığın davranış, bilgi ve duygu boyutları arasında pozitif yönde anlamlı ilişkilerin olduğuna; boyutlardan alınan puanlar yükseldikçe empatik eğilim düzeyi puanlarının da yükseldiğine ulaşılmıştır. Ayrıca yapılan analizlerde, ergenlerin empatik eğilim düzeyindeki değişimin açıklanmasında davranış boyutunun diğer boyutlardan daha önemli olduğuna ulaşılmıştır.

Ayten (2009) tarafından yapılan ve 911 yetişkinin örneklem alındığı çalışmada, dindarlığın inanç/etki ve ibadet/bilgi boyutları ile empati ve yardım etme eğilimi arasında olumlu ilişkilerin olduğuna ulaşılmıştır. Buna göre, dini bir zorunluluk olarak kabul edilen sevgi, saygı, adalet, merhamet ve iyilik gibi davranışlardaki artış, bireyin başkalarının derdiyle dertlenme, anlayışlı ve yardımcı olma gibi empati ve özgecilik içeren davranışlarında da artışı sağlamaktadır. Ayrıca yapılan çalışmada, dindarlığın

yardım etme davranışı gibi özgeci tutuma olumlu katkı sunmasının yanında, yardım etmek isteyen bireye diğergam bir motivasyon sağladığına ulaşılmıştır.

Hasankahyaoğlu'nun (2008) üniversite öğrencileri üzerinde yapmış olduğu çalışmasında, empatik eğilim ile dindarlığın bilgi ve duygu boyutları arasında anlamlı ilişkilerin olduğuna ulaşılmıştır. Çetin'in (2010) ortaöğretim düzeyi öğrenciler üzerinde yapmış olduğu çalışmasında ise empatik eğilim ile dindarlığın yanı sıra dindarlığın inanç ve ibadet boyutları arası pozitif yönde anlamlı ilişkilerin olduğuna ulaşılmıştır.

Sonuç olarak, bencillikten ve menfaatçilikten uzak, içselleştirilmiş bir dini inanç, bireyin olumlu sosyal davranışlar yapabilmesindeki en önemli etkenlerden birisini oluşturmaktadır. Bu nedenle iç kaynaklı dini yönelime sahip bireylerin empatik eğilim ve özgeci tutum düzeyleri dış kaynaklı dini yönelime sahip olan bireylerden daha yüksektir. Yine aynı şekilde aynı dine inanan, aynı emir, yasak ve öğretilere sahip olan bireylerin farklı dindarlık düzeylerine sahip olmaları dindarlık boyutlarındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Yapılan araştırmalara bakıldığında, dindarlığın davranış boyutunun bir yansıması olarak düşünülen empatik eğilim ve özgeci tutum davranışlarının, dindarlığın diğer boyutlarıyla da aralarında anlamlı ilişkilerinin olduğu görülmektedir.

3. İslamiyet'te Empati ve Özgeciliğin Temel Unsurları

Dinlerin prososyal davranışlarla olan ilişkilerine bakıldığında hemen hemen tüm inanç sisteminin olumlu sosyal davranışları desteklediği ve inanlarını bu yönde teşvik ettiği görülmektedir. Nitekim her ne kadar Tanrı tasavvurları, ibadet şekilleri, inanç ve öğretilerinde farklılıklar olsa da bütün dinlerin ortak noktası öfkeden, bencillikten ve kibirden uzak; merhamet, adalet, iyilik, şefkat, yardımseverlik sahibi bireylerin oluşmasını sağlamaktır.

Olumsuz davranışlar olarak değerlendirebileceğimiz bencillik, kibir, cimrilik, menfaat, kötü konuşma, başkalarının inancına karşı saygısızlık gibi özelliklere sahip bireylerin karşısındaki duygu ve düşüncesini anlaması, her hangi bir çıkarı olmadığı halde onlara yardım etmesi oldukça zordur. Bu nedenle birey, empati ve özgeci davranışlarla bulunup başkalarının duygu ve düşüncelerini anlayabilmesi ve onlara yardımcı olabilmesi için olumsuz davranış özelliklerinden uzak kişilik yapısına sahip

olmalıdır (Albayrak, 2016: 32). Gerek İslamiyet, Hristiyanlık ve Yahudilik gibi ilahi olan gerekse Hinduizm ve Budizm gibi ilahi olmayan tüm din ve inanç sistemlerinin kutsal metinlerinde ve öğretilerinde güzel ve yararlı işler yapmanın yanında olumsuz davranıştan uzak durmak da emredilmektedir.

Yahudiliğin Tanrı tarafından emredilmiş on emir ve altı yüz on üç mitsva'yı (kural) içeren kutsal metinlerine bakıldığında, aile içi ilişkilerin kuvvetlendirilmesini, komşuya iyilik yapılmasını, zina ve hırsızlık gibi kötü işlerden uzak durulmasını, yalancı şahitlik yapılmamasını içeren emirler vardır (Tesniye, 15:12-14; Levililer,19: 18-33). Hz. İsa'nın "Dağ Vaazı", prososyal davranışlarla Hıristiyan dindarlığı ilişkisini ortaya koyan en önemli kaynaklardandır. Hz. İsa bu vaazında gerçek kulun doğru, merhametli, iyi kalpli, adaletli, affedici gibi özelliklere sahip; ikiyüzlü, kibir, kötü söz, kendi kusurunu görmeyip başkalarının kusurlarını arama gibi kötü özelliklerden uzak durması gerektiğinden bahseder (Matta 5: 1-12/ 43-46, Luka 6: 20-30). Budizm'in kavram ve doktrinlerine, kutsal metinlerine ve dini yaşam tarzlarına bakıldığında özde iyilik, merhamet, yardımseverlik gibi değerlerin desteklendiği; prososyal eğilimleri yok edecek nefret, kin, haset, düşmanlık gibi duygulara karşı ikaz edildiği görülmektedir (Özcan, 2018: 291).

İslam dini ise sevgi, adalet, merhamet, iyilik gibi değerleri imanın bir gerekliliği olarak kabul ettiğinden dolayı olumlu sosyal davranışlara bakışı diğer dinlerden daha kapsamlı ve detaylıdır. Nitekim Kur'ân "*Hiç iman eden bir kimse, fasık olan gibi olur mu? Bunlar elbette eşit olmazlar (Secde, 18)*" buyurarak, inanan kimseyle inanmayanın bir olamayacağını ve imanın kişiye üstün özellikler kazandıracağını söylemektedir. Hz. Peygamberin "*İman etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olamazsınız. Yaptığınız takdirde birbirinizi seveceğiniz bir şeyi söyleyeyim mi? Aranızda selamı yayın (Müslim, İman 93-94).*" hadisinde ise gerçek bir imandan bahsedilebilmesi için insanın sevgi, merhamet ve çevreyle etkili iletişim gibi vazgeçilmez değerlere sahip olması gerektiği ifade edilmektedir.

İslam'a göre, varlıklar arasında en şerefli ve üstün olan insan (İsrâ, 70), bu ayrıcalığını koruyabilmesi için Allah'a karşı gelmeyen ve Tevhid inancıyla bütünleşmiş bir inanç profiline sahip olmak zorundadır. Çünkü iman etmek ve dinin emir ve

yasaklarına uymak kişiyi güzel ve iyi olana yönlendirirken, aksi bir tutumda bulunmak ise günaha, kötülüğe ve hüsrana yönlendirmektedir.

Kuran, yeryüzünün en şerefli varlığı olarak nitelendirdiği inanan insanın özelliklerini anlatırken, yeryüzünde tevazu ile yürüdüklerini (Furkan: 63), boş söz işittiklerinde ondan yüz çevirdiklerini (Kasas: 55), öfkelerine hâkim olduklarını (Âl-i İmrân: 134), kendileri bir kötülük yaptıklarında hemen tövbe ve istiğfarda ettiklerini (Âl-i İmrân: 135), bencilce davranmayı başkalarına yardımda bulduklarını ifade eder (Haşr: 9). Aksine iman nimetinden uzak olanların ise yeryüzünde kibirlendiklerini (Nahl, 22; Lokman, 7; Nuh, 7), kendilerinden güçlü kimsenin olmadığını düşündüklerini (Fussilet: 15), inanan insanlara hakaret ederek onları akılsızlıkla suçladıklarını (Bakara: 13), menfaatlerine aşırı derecede düşkün olduklarını (Nisa: 73), yeryüzünde fesat çıkardıklarını (Bakara: 11), kötülüğü emredip iyilikten alıkoyduklarını, cimrilik ettiklerini (Tevbe: 67), yoksula ve yetime kötü davrandıklarını (Maun: 3-4) beyan etmektedir.

İslam, inananlarından insani ilişkilerde empati kurmalarını isteyerek, şahsına yapılmasını istediği şeyleri başkalarına yapan, yapılmasını istemediği şeyleri de başkalarına yapmayan bir kişilik yapısının oluşturulması amaçlar. Hz. Peygamberin hadislerine bakıldığında da bu çok net bir şekilde görülebilmektedir.

Bir kadınla zina yapmak istediğini söyleyen gence Hz. Peygamberin verdiği cevap İslam'ın empatiye verdiği önemin en etkili göstergesidir. Bu gence Hz. Peygamber “Ey genç, birinin annenle veya kardeşinle bu kötü işi yapmasını ister misin? Bu çirkin hareket hoşuna gider mi? diye sorar. Genç “Hayır Ya Rasulallah! Asla, böyle bir şeyi kabul edemem!” cevabını verir. Bunun üzerine Hz. Peygamber “ Öyleyse bu çirkin işi yapacağın kimsenin evlatları ve kardeşleri de bundan hoşlanmaz” buyurarak müminin kendisine yapılmasını istemediği bir kötülüğü başkasına yapmasının doğru olmadığını ifade etmiştir (Müsned, V. 257).

Kuran özgeci davranışlar için ise “isâr” kavramını kullanmaktadır. Sözlükte bir kimseyi veya bir şeyi diğerine tercih etme, üstün tutma anlamına gelen isâr, bir ahlak kavramı olarak kişinin kendisi ihtiyaç içinde bulunsa bile sahip olduğu imkanları

başkalarının ihtiyacı ve yararı için kullanması ve başkaları için fedakarlıkta bulunması manasına gelmektedir (Çağrı, 2000: 490). İsrâ sadece mal ile yapılabilecek bir davranış değildir. Başkalarının huzuru ve rahatı için kendi rahatından ve önceliklerinden vazgeçmek de bir tür isârdır. Nitekim şehitlik özgeci davranışların en kıymetli ve şerefli olanıdır. Bu tür fedakârlık yüklü davranışlar gerek Kuran'da gerekse hadislerde desteklenmiş ve yapılması hususunda müminler teşvik edilmiştir.

Kuran isâr kavramını şu şekilde tanımlamaktadır. “... Onlar kendi mallarından verdiklerinden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar. Kendileri son derece ihtiyaç sahibi olsalar da onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden ve hırsından korunursa, işte kurtuluşa erenlerin ta kendileri onlardır (Haşr; 9).”, “Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça gerçek iyiliğe asla erişemezsiniz (Al-i İmran; 92).”

İnsan özgeci bir karaktere sahip olabilmesi için öncelikle nefsini bencil istek ve arzularına karşı korumaya alması gerekmektedir. Aksine bireyin sahip olabileceği ben merkezli bir düşünce ve davranış eğilimli karakter, insani ve ahlaki erdemlere sahip bir toplum yapısının oluşmasının engellenmesine neden olacaktır (Akdoğan, 2011: 66).

İslam'ın olumlu sosyal davranışlarla ilişkisini anlatan kavramlardan bir diğeri de “kardeşlik”tir. Kardeşlik, insanlar arasında gerçekleşebilecek üstünlük kavgalarını bitiren ve toplumsal birliğin sağlanmasını kolaylaştıran bir değerdir. Allah Kuran'da, “Müminler ancak kardeştir. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin (Hucurât: 10).” buyurarak din kardeşliğinin nesep kardeşliğinden öte olduğunu ve toplum içi çatışmanın giderilebilmesinde herkesin sorumluluk sahibi olduğu ifade etmektedir. Hz. Peygamber de bir hadisinde “Müminler birbirini sevmeye, birbirine şefkat ve merhamet göstermede tıpkı bir vücuda benzerler. Vücudun bir uzvu hasta olduğu zaman, diğer uzuvlarda uykusuzluğa ve ateşli hastalığa tutulurlar (Buhari, Edep: 27).” buyurarak, Müslümanların bir ve beraber olduklarını, üzüntülerine beraber hüzünlenip mutluluklarına beraber sevindiklerini söylemektedir. Yukarıdaki ayet ve hadiste de beyan edildiği gibi İslam, insanların birlik ve beraberliklerini inşa etmelerini, birbirlerine yardım ve iyilikte bulunmalarını, birbirlerini empati kurarak anlamaya çalışmalarını öğütlemektedir.

Kuran'a baktığımızda empati ve özgecilik bağlamında karşımıza çıkan önemli davranışlardan birisi de “*tevazu ve hoşgörüdür*”. Sözlükte alçak gönüllülük manasına gelen tevazu, kişinin insanlara karşı kibirli ve gururlu olmaması, kendisini üstün görmemesi anlamına gelmektedir. Tevazu ve hoşgörü empati kuran ve başkalarına yardım eden bireyin sahip olması gereken bir tavidir. Kur'ân'da ve sünnette övülen bu tavır, kişinin kendisini başkalarından üstün görmesini engellerken, çatışmadan uzak, saygı ve sevgi dolu bir toplum yapısının inşasını da kolaylaştırmaktadır.

İslam, Müslümanlara sadece kendi dinlerinden olanlara değil farklı inanç ve değerlere sahip kimselere karşı da tevazu ve hoşgörülü olmayı emreder. “*Allah'tan başkasına tapanlara (ve putlarına) sövmeyin; sonra onlar da bilmeyerek Allah'a söverler (En'âm: 108)*” ayeti, bizlere insanların inançlarına saygılı olmayı, onlara veya inançlarına kötü söz söylememeyi, kendimize yapılmasını istemediğimiz bir davranışı başkalarına da yapamayacağımızı ve insana insan olduğu için değer verip saygı duymamız gerektiğini anlatmaktadır. Yine Hz. Peygamber “*Kolaylaştırın, zorlaştırmayın; müjdeleyin nefret ettirmeyin (Buhari, İlm; 12).*” hadisiyle insanları aşağılayan, onları üzen ve korkutan üslup ve davranışlardan uzak durulmasını öğütlemiş, mümine yakışan tutumun tevazu ve hoşgörü olduğunu belirtmiştir.

İslam adalete, merhamete ve insani değerlere önem veren, merhametin bile adil olarak dağıtılmasını öğütleyen bir dindir. Allah, “*Haddi aşmayın, çünkü Allah haddi aşanları sevmez (Bakara;190)*” buyurarak müslümanın adil olması, cezada ve merhamette sınırlarını bilmesi gerektiğini belirtmektedir. İslam'a göre savaş zamanı gibi zor koşullarda bile kadına, çocuğa, emzikli anneye, yaşlıya, sakata ve düşküne karşı merhametli ve adil olunması gerekmektedir.

Empati kurma sürecinin sıhhatli gerçekleşebilmesi için öncelikli olarak şu üç şeyin uygulanması gerekmektedir. Bunların ilki zihnimizi ön yargılardan arındırmaktır. İkincisi, karşıdakinin duygu ve düşüncesini anlayabilmek için sabırla, sıkılmadan etkin bir dinleme yapabilmektir. Üçüncüsü ise, kişinin karşıdakinin duygu ve düşüncesini anlayabilmek için kendisini onun yerine koymaya çalışmasıdır. Kur'ân ve sünnete bakıldığında da etkili bir iletişimin sağlanabilmesi için gerekli olan bu üç unsurun detaylı bir şekilde işlendiği görülmektedir.

Empati ve özgecilikle ilgili olduğunu düşündüğümüz bir başka davranış “*zandan kaçınma*”dır. Kuran, elde edilmiş kesin bir bilgi olmadan sadece zan ve ihtimaller ışığında kararlar verilmesinin doğru olmadığını ve bunun kişiyi kötü sonuçlara götürebileceğini belirtmiştir. Hucurat suresinde “*Ey Müminler! Zannın birçoğundan sakının. Çünkü zannın bazıları günahdır.*” buyrulurken kesin bilgi olmadan yapılan değerlendirmelerin ve ön yargıların hakikat dışı sonuçlar doğurabileceği ve bunun da günah olduğu belirtilmektedir.

Empati ve özgeci davranış sürecinin sıhhatli ilerleyebilmesi için gerekli diğer unsur ise “*sabır*”dır. Bir ahlaki kavram olarak sabır, başa gelen sıkıntılardan dolayı Allah’tan başkasına şikayetçi olmamak, yakınıp sızlanmamak; olumsuz durum ve koşullara karşı dünya ve ahiret yararını düşünerek gösterilen dayanma gücüdür. Ahlaki faziletlere kaynaklık etmesinden dolayı İslam sabretmeye çok önem vermiştir. Kur’ân yetmişten fazla yerde müminleri, dinin emir ve yasaklarına uymaya, bela, musibet ve günahlara karşı sabırlı olmaya davet etmiş; kötülüğe kötülük ile karşılık verilemeyeceğini, bireye hiçbir mevcut durumun başkalarının hakkında girme özgürlüğünü vermediğini ifade etmiştir.

İslam dini sadece inanç boyutunda değil bireysel ve toplumsal ilişkiler başta olmak üzere ibadetten muamelata varıncaya kadar bütün prensiplerinde empatik ve özgeci yaklaşım tarzlarını temel esas almıştır. İslam oruç, kurban, hac, zekat, namaz, akraba ziyareti vb. gibi bir çok ibadeti farz kılmış ve bu ibadetleri de empati ve özgeci davranışları harekete geçirecek şekilde sistematize etmiştir (Bingöl, 2012: 44). Nitekim ibadetlerin yapılış amacına ve şekillerine bakıldığı zaman ibadet ile olumlu sosyal davranış arası ilişkiyi net bir şekilde görülebilmek mümkündür. İslamiyet’in beş temel şartlarından olan namaz, oruç, zekat ve hac empati ve özgeci davranışları destekleyen, geliştiren ve insanları bu tür olumlu sosyal davranışları yapma yönünde yönlendiren ibadetlerdir.

İslam dininde ayrı bir yere sahip olan namaz, diğer ibadetlere göre daha sık tekrarlandığından dolayı bireye Allah ile sürekli bir irtibat halinde olduğunu hissettirip sorumluluk duygusunun gelişmesini kolaylaştırır. Namaz ibadetinin kişinin sosyal statüsüne, yaşına, cinsiyetine, ekonomik durumuna bakılmaksızın herkese farz kılınmış

olması, namazın bireyin şahsiyet ve kişilik gelişiminin oluşmasında, dini ve insani değerleri kazanmasında ne derecede önemli bir ibadet olduğunu göstermektedir. Namaz sorumluluk, vicdan, merhamet, cömertlik, alçakgönüllülük, şükür, sabır gibi değerleri içinde barındıran yüksek duygu yüklü bir ibadettir.

Başlı başına bir dua olan namaz ibadeti bireyin kendisine, çevresine ve tüm insanlığa dua etme, başkalarını düşünme ve bencillikten uzak olma gibi özelliklerin kazandırılmasında yardımcı olur. Çünkü “*Namaz insanı hayasızlıktan ve kötülükten alıkoyar (Ankebut; 45)*” ayetinde de buyrulduğu gibi, namaz ibadeti bireyin erdemli, merhametli, yardımsever ve kötü işlerden uzak duran bir karaktere sahip olmasını amaçlamaktadır. Namaz esnasında yapılan rükû ve secdeler ile insan bencil karakterini bir kenara bırakır ve üstünlüğün ancak kullukta ve takvada olduğunu öğrenir. Namazın cemaatle kılınıp ortak mabetlerde toplanılması ise insanların çevresinden haberdar olmasını, toplumsal beraberliğin kurulmasını kolaylaştırır. Yine namaz kılarken hesap gününün, var olan tüm mülkün ve nimetlerin sahibinin Allah olduğunu düşünen birey, elinde olan nimetlerin kendisinde bir emanet olduğunu, bu nedenle nimetler konusunda ne cimriliğe ne de israfa kaçamayacağını öğrenir (Tezekici, 2007: 35).

İslam dinin önemli rukûnlarından birisi de oruç ibadettir. Allah’ın “*Onun mükâfatı bana aittir*” buyurduğu oruç, kişinin nefsi ile mücadele ettiği, kalbini arındırdığı, kötü istek ve arzulara olan yönelişini ve hırsını tedavi ettiği, iradesinin gücünü ve kıymetini öğrendiği bir ibadettir (Albayrak, 2016: 52). “*Sizden öncekilere farz kılındığı gibi sizlere de farz kılınmıştır (Bakara; 183)*” ayeti, orucun ilahi makamda vazgeçilmeyen bir ibadet olduğunu göstermektedir.

Oruç, yaşamı boyunca aç-susuz kalmayan ve açlığın sıkıntısını hiç hissetmeyen birinin yılın belirli günlerinde, belirli vakitler arasında aç ve susuz kalarak, bu duyguları bizzat yaşayarak öğrenmesini sağlayan bir ibadettir. Orucun bu yönü kişinin ihtiyaç sahibiyle empati kurmasını, onu anlamasını ve ona yardım etmesini amaçlamaktadır. Her hangi bir sebepten dolayı oruç tutamayacak olan kişinin “fidye” vermesi; aynı şekilde muhtaç kimselere ve yakın çevrelere ikram edilecek düzenlenen iftar yemekleri kişinin, orucun empati ve özgeci boyutundan yararlanabilmesini sağlayan önemli davranışlardandır (Bingöl, 2012: 45). Oruç kişiye sorumluluk, samimiyet ve sabır gibi

değerleri kazandırıp nefsini terbiye etmesini; fedakârlık ve yardımlaşma gibi değerlerle ihtiyaç sahibiyle arasında köprü kurmasını sağlayan önemli bir ibadettir.

Kur'ân'da emredilen ve insanı empatik ve özgeci olmaya teşvik eden bir başka ibadet ise zekat ve sadakadır. Zekat ve sadaka ibadeti, mükemmel bir sosyal dayanışma ve toplumsal ekonomik adaleti koruma yöntemidir. Zengin malından belirli bir ölçüde fakire vermesi olan zekat, toplumsal denge, düzen ve barışın oluşması, kardeşlik hukukunun artması, zengin ve fakir arasındaki ekonomik uçurumun giderilmesi, yardımlaşma kültürünün geliştirilmesi konusunda önemli bir ibadettir.

Fakirin kıskançlık, zengin cimirlik duygularını körelten zekat ve sadaka ibadetinin önemine gerek ayetlerde gerekse hadislerde sıkça değinilmiş ve inanlar bu konuda teşvik edilmiştir. Hz. Peygamber *“Cömert insan, Allah'a, cennete ve insanlara yakın; cehennem ateşine uzaktır. Cimri ise, Allah'a, cennete ve insanlara uzak cehennem ateşine yakındır. Cahil cömert, Allah'a cimri âbiddeden daha sevimlidir (Tirmizi-Birr;40)”* buyurarak, insani ve ahlaki bir vasıf olan cömertliğin olmadığı yerde ibadetin dahi anlam kazanamayacağını vurgulamıştır. Bunun yanı sıra yardımlaşma ahlakını da öğreten Kur'ân, yardım yapılırken insan onurunun kırılmamasına önem gösterilmesini istemiş; başa kakma, hor görme, gösteriş yapma gibi davranışların iyilikleri götüreceğini ve Allah katında bu tür bir yardımın hiçbir değeri bulunmayacağını belirtmiştir.

“Ey iman edenler! Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı halde insanlara gösteriş olsun diye malı harcayan kimse gibi, sadakalarını başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın. Böylesinin durumu, üzerinde toprak bulunan ve yağmurdan sonra çıplak kalan kayanın durumuna benzer. Onlar kazandıklarından hiç bir şey elde edemez (Bakara; 264).

İslam'ın empati ve özgeci tutulma ilişkili olan en önemli ibadetlerinden birisi de hac ibadetidir. Hac, içerisinde gerek ferdi gerekse içtimai faydaları barındıran, sevgi, saygı, hoşgörü, kardeşlik ve yardım gibi değerlerin kazandırılmasını sağlayan bir ibadettir. Hac ibadetinin îfası sırasında belirli davranışların belirli zaman ve mekânlarda yasaklanması, kişinin davranışlarını kontrol etmesini ve kendisine, diğer insanlara,

hayvanlara ve bitkilere karşı daha anlayışlı olmasını sağlar. Haccın bu yönü ise kişinin insanlara olduğu gibi hayvanlara ve bitkilere de empati ile yaklaşması gerektiğini öğreten eğitim merkezli bir ibadet olmasını sağlamaktadır (Albayrak, 2016: 61). Haccın diğer ibadetlerden ayrılan bir diğer yönü ise say, vakfe, şeytan taşlama ve kurban kesme gibi rükünlerin her adımında bireyi empati kurmaya yöneltmesi ve özgeci olmaya teşvik etmesidir.

Hz. Hacer'in Safa ve Merve tepeleri arasında evladına su bulma çabasını sembolize eden say ibadeti, müminlerin Hz. Hacer'le empati kurmalarını amaçlar. Çünkü say, her zorluktan sonra bir kolaylığın olduğunu ve Allah'ın yardımının ancak sabredenlerle olacağını öğretmektedir. Haccın bir diğer rüknü olan vakfede milyonlarca hacının ihram giymesi ise, kimsenin birbirine üstün olamayacağını ve üstünlüğün ancak takvada olduğunu ifade etmektedir. Aynı zamanda, dünyanın farklı yerlerinden gelen milyonlarca insanın sadece vakfe yapmak amacıyla Arafat'ta toplanmaları, müslümanların birbirlerinden haberdar olmaları, birbirlerini tanımaları ve birbirlerine yardımda bulunmaları konusunda çok önemli bir fırsattır. Yine haccın diğer bir rüknü olan şeytan taşlama ve kurban kesme ibadetleri de müminlerin Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'le empati kurmalarını sağlar. Böylelikle Hz. İbrahim'in ve İsmail'in, Allah'ın emrinden nasıl ayrılmadıklarını ve bu yolda tarifi mümkün olmayan fedakarlıklarda bulunarak şeytanın vesveselerine nasıl göğüs gerdiklerini anlayan birey, bu duyguları iç dünyalarında yaşamaya çalışır ve aynı samimiyete sahip olmayı amaçlarlar.

Kurban ise yardımlaşmanın öğretildiği ve teşvik edildiği bir ibadettir. İhtiyaç sahibiyle zengin arasında bir köprü vazifesi gören kurban aynı zamanda kulun Allah'a olan samimiyetinin de bir göstergesidir.

Kur'an "Kurbanlarınızın ne etleri ne de kanları asla Allah'a ulaşmaz. Allah'a ulaşacak olan ancak sizin takvanızdır (Hac; 37)" buyurarak, kurban ibadetindeki asıl amacın samimiyet ve Allah'ın verdiği nimetin Allah yolunda harcanması olduğunu ifade etmektedir.

Kurban aynı zamanda zekat gibi mali bir ibadet boyutuna da sahip olduğu için bireye yardımlaşmayı ve diğerkamılığı da öğretmektedir. Hz. Peygamberin kurban etinin

üçer taksim edilip, bir bölümünün ev halkı tarafından yenmesini, bir bölümünü akraba, komşu ve tanıdıklara ikram edilmesini, diğer bölümünün ise ihtiyaç sahiplerine dağıtılmasını tavsiye etmesi kurban ibadetinin özgeci boyutunu tanımlamaktadır.

Sonuç olarak, insanları birbirine yaklaştıran, insani ilişkileri ve duyarlılığı artıran, bireyi fedakarlık yapma noktasında motive eden ve yardım etmeyi öğretilen teşvik eden empatik ve özgeci tutum, İslam'ın emrettiği bir davranış şeklidir. Hz. Peygamber'in yaşam tarzının önemli bir parçası haline gelmiş olan empatik ve özgeci tutum, ibadetten muamelata varıncaya kadar hayatın her alanında İslam dinin emrettiği davranış türleridir.

II. BÖLÜM

YÖNTEM

Bu bölümde, araştırmanın modeli, örnekleme, veri toplama aracı, verilerin toplanma süreci ve analizi ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

1. Araştırmanın Modeli

Çalışmamız, deneklerin dindarlık seviyeleri ile empati ve özgecilik düzeyleri arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla, ilişkiel tarama modeline uygun olarak tasarlanmıştır. Zira ilişkiel tarama, iki veya daha fazla sayıda değişken arasındaki değişimin varlığını ve derecesini belirlemeye çalışan bir araştırma modelidir (Karasar, 2007: 81). Araştırmada dindarlık, empati ve özgecilik arasındaki ilişkiye bakılmakla birlikte yine dindarlık, empati ve özgeciliğin bağımsız değişkenler (yaş, cinsiyet, ünvan, medeni durum, mesleki yıl, öğrenim durumu, hayatın en uzun süresinin geçtiği yer, sosyo-ekonomik düzey, dini hayatın şekillenmesinde en etkili faktör ve bireyin dindarlık algısı) açısından farklılık gösterip göstermediği de analiz edilmiştir.

2. Evren ve Örneklem

Araştırmamızın ideal evreni Türkiye'deki tüm hastane çalışanı hekim ve hemşirelerdir. Çalışma evrenimizi ise Sağlık Bilimleri Üniversitesi Konya Eğitim Araştırma Hastanesi'nde görev yapmakta olan hekim ve hemşireler oluşturmaktadır. Çalışma alanı olarak ilgili hastanenin seçilmesi, Konya Kamu Hastaneleri içerisinde en çok personel ve yatak sayısı sahibi kamu hastanesi olmasından kaynaklanmaktadır. Araştırmamızın örnekleme ise, evren içinden tesadüfi örneklem yoluyla seçilen 400 hastane çalışanı hekim ve hemşireden oluşmaktadır. Anketlerin uygulanma sürecinde deneklerden ölçme araçlarını içtenlikle yanıtlamaları istenmiş, toplam 400 anketten, 23 tanesinin eksik ve yanlış doldurduğu tespit edildiğinden dolayı geriye kalan 377 hastane çalışanı araştırmanın örneklemini oluşturmuştur.

Örnekleminizin demografik özelliklerine baktığımızda deneklerin %71,6'sını (s=270) kadın, %28,4'ünü (s=107) erkek oluşturmaktadır. Çalışmamızın örneklem grubunda farklı yaş aralıklarında katılımcılar bulunduğu için yaşları 23-33, 34-44, 45 ve

üzeri şeklinde gruplara ayırdık. Grup frekansları incelendiğinde örneklemin %53,1'i (s=200) 23-33 yaş; %36,3'ü (s=137) 34-44; %10,6'sının (s=40) 45 ve üzeri yaş grubundan olduğu görülmektedir.

Ünvan dağılımına ve mesleki yıl aralığına bakıldığında ise katılımcılarımızın %22,8'i (s=86) doktor, %77,2'si (s=291) hemşireden oluşmaktadır. Meslekte geçirilen süre de üç ayrı gruba ayrılmıştır. Meslekte geçirilen yıl aralığına bakıldığında 1-10 yıl grubunda olanlar örneklemin %57,3'ünü (s=216); 11-20 yıl grubundakiler %39,3'ünü (148) ve son olarak 21 yıl ve üstü olan grup ise %3,4'ünü (s=13) oluşturmaktadır.

Örnekleminizde evli olanların oranı %77,7 (s=293) iken, bekâr olanların oranı %19,1 (s=72), eşinden ayrı yaşayanlar ise %3,2 (s=12) oranında temsil edilmiştir. Öğrenim durumuna bakıldığında deneklerin %24,4'ü (s=92) lise, %57,6'sı (s=217) lisans ve %18'i (s=68) lisansüstü mezundur.

Deneklerin sosyo-ekonomik düzeylerini belirtmek üzere kendilerine sorduğumuz soruya %3,7'si (14) düşük, %10,1'i (38) ortanın altı, %64,5'i (243) orta, %19,6'sı (74) ortanın üstü ve %2,1'i (8) yüksek şeklinde cevap vermiştir. Katılımcılara ait oldukları sosyal çevreyi tespit etmek amacıyla, hayatlarının büyük çoğunluğunu nerede geçirdikleri yönünde soru sorulmuştur. Buna göre katılımcıların %72,4'ü (273) il merkezlerinde, %21,2'si (80) ilçe merkezinde, %6,4'ü (24) ise köy-kasabada geçirdiğini belirtmiştir.

Katılımcılarımız dini hayatlarının şekillenmesindeki en etkili din eğitimi %73,5'i (s=277) ailesinden aldığını ifade ederken, %10,1'i (s=38) Kuran kursundan, %6,6'sı İlköğretim ve Lise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinden, %4'ü (s=15) cami hocasından, %5,8'i (s=22) ise kendi çabalarıyla farklı yerlerden aldıklarını belirtmişlerdir.

Katılımcılarımızın kendilerini dindarlık yönünden derecelendirmeleri istendiğinde %6,9'u (s=26) düşük olarak belirtirken, %12,2'si (s=46) ortanın altında, %61,5'i (s=232) orta, %13,3'ü (s=50) ortanın üstünde ve %6,1'i (s=23) ise kendilerini dindarlık açısından yüksek seviyede gördüklerini belirtmiştir.

3. Veri Toplama Araçları

Araştırmamızda, dindarlık, empati ve özgecilik değişkenleriyle ilgili hipotezlerimizin test edilmesi ve bazı sorulara cevap bulunabilmesi için Otobiyografik Anket, Dokuz Eylül Üniversitesi Din Psikolojisi bilim dalı öğretim üyelerince geliştirilen *Dini Hayat Ölçeği*, Dökmen tarafından geliştirilen *Empatik Eğilim Ölçeği* ve Perry London Robert K. Bower tarafından geliştirilip Cantez, Aşkın ve Akbaba tarafından Türkçe'ye uyarlanması yapılan *Özgecilik Ölçeği* kullanılmıştır.

a. Dini Hayat Ölçeği

DHÖ, dinî hayatın dört boyutu esas alınarak dindarlığı ölçmek için geliştirilen likert tipi bir ölçektir. Ölçek inanç boyutunda 4, duygu boyutunda 7, davranış boyutunda 10 ve bilgi boyutunda 10 madde olmak üzere toplam 31 maddeden oluşmaktadır. Ölçekten alınacak en düşük ve en yüksek puan aralığı 0-69'dur. Ölçek sonunda alınan puanlar ankete katılan hastane çalışanlarımızın dindarlık puanları olarak değerlendirilecektir.

Ölçeğin inanç boyutu, katılıyorum (2), kararsızım (1), katılmıyorum (0) seçeneklerini içermekte olup, alınabilen en yüksek puan 8, en düşük puan 0'dır. Duygu boyutu, hiç (0), biraz (1), çok (2), pek çok (3) seçenekleri üzerinde işaretlenebilmekte olup, cümlelerde ifade edilen duygu veya tecrübelerin şiddet ve derecesini ölçmektedir. Bu boyuttan en az 0, en çok 21 puan alınabilmektedir. Davranış boyutunda ise maddeler, ölçülmek istenen dini davranışın sıklık derecesine göre, hiç (0), bazen (1), çoğu zaman (2), her zaman (3) şeklinde işaretlenebilmektedir. Bu boyuttan alınacak en az puan 0, en yüksek puan ise 30'dur. DHÖ'de ölçülen son boyut, bilgi boyutudur. Bilgi boyutunda seçenekler doğru ve yanlış şeklinde oluşturulmuş ve her doğru cevap için 1 puan takdir edilmiştir. Bu boyuttan alınabilen en az puan 0, en yüksek puan ise 10'dur. Ölçekte 0 (sıfır) puanı itibari olup hiç dindarlık olmadığı anlamına gelmemektedir.

DHÖ'nün üniversite öğrencileri için güvenilirlik ve geçerlik çalışmaları Yıldız ve Şahin tarafından yapılmıştır (Şahin, 2008b). Ölçeğin güvenilirlik çalışmaları iki teknikle gerçekleştirilmiştir. Birincisi yarıya bölme tekniğiyle yapılan hesaplama sonucunda korelasyon katsayısı $r=,86$ olup $p<01$ güvenilirlik düzeyinde anlamlı bulunmuştur. İkincisinde ise ölçeğin boyutları arasındaki korelasyonlara bakılıp, bütün boyutların

birbirleriyle ve DHÖ ile korelasyonlarının $P < 0.001$ güvenilirlik düzeyinde anlamlı olduğu saptanmıştır (Yıldız,2006, s.121). Ölçeğin geçerliliği ise bilinen gruplar tekniği ile yapılarak, iki grup arasındaki farkın $t=20,68$ $P < .001$ güvenilirlik düzeyinde anlamlı olduğu ortaya çıkmıştır (Yıldız, 2006, s.122).

b. Empatik Eğilim Ölçeği

Empatik Eğilim Ölçeği likert tipi bir ölçek olup, Üstün Dökmen (1998) tarafından bireylerin empatik eğilimlerini ölçmek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçek 20 maddeden oluşmaktadır. Ölçekteki her bir madde, tamamen uygun (5), oldukça uygun (4), kararsız (3), oldukça aykırı (2) ve tamamen aykırı (1) seçenekleri üzerinden cevaplanabilmektedir.

Puanlar toplanırken 4, 6, 7, 8, 11, 12, 13, 15. sorular tersinden toplanacak ve her madde verilen cevaplara göre 1'den 5'e kadar puanlandırılacaktır. Böylelikle ölçekten alınabilecek en düşük ve en yüksek puan aralığı 20-100'dür. Deneklerin ölçekten aldıkları puanları sahip oldukları empatik eğilimleri hakkında bilgiler verecektir. Yüksek olması empatik eğiliminin yüksekliğini, düşük olması ise düşük olduğunu gösterir.

Dökmen (1988) ölçeğin güvenilirlik ve geçerlilik çalışmaları için Empatik Eğilim Ölçeğini 70 kişilik üniversite grubuna üç haftalık ara ile iki defa uygulanmış ve her ikisinden elde edilen puanlar arasındaki korelasyon, testin tekrarı güvenilirlik katsayısı .82 olarak tespit etmiştir. Ölçeğin tek ve çift maddelerinden alınan puanlar arasındaki korelasyon 0.86 olarak bulunmuştur (Dökmen, 1988:178).

c. Özgecilik Ölçeği

Özgecilik ölçeği, bireylerin olumlu sosyal davranışlarından birisi olan özgecilik düzeylerinin belirlenebilmesi amacıyla London ve Bower (1968) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin Türkçe'ye uyarlanması ve standartizasyonu ise Cantez, Aşkın ve Akbaba (1991) tarafından oluşturulmuştur.

Ölçek aile, sosyallik, yardımseverlik ve sorumluluk olmak üzere dört alt boyuttan meydana gelmektedir. Toplam 20 maddeden oluşan ölçekte sırasıyla her alt boyuta

beşer madde ayrılmıştır. Beş dereceli Likert türü olan bu ölçeğimizde her madde 1'den 5'e kadar derecelendirilecektir. Ölçekten en az 20 en fazla 100 alınabilmektedir. Katılımcıların ölçekten aldıkları puanlar özgeci tutumları hakkında bilgi verecektir. Puanın yüksek olması bireyin özgeci tutumunun yüksek, düşük olması ise özgeci tutum düzeyinin düşük düzeyde olduğunu göstermektedir.

Ölçeğin geçerlilik ve güvenilirliği yurtdışında London ve Bower, yurtiçinde ise Aşkın ve Akbaba tarafından yapılmıştır. Önce ölçeğin İngilizce aslı İngilizce bilen 20 üniversite elemanı tarafından cevaplandırılmıştır. Bu işlemten üç hafta sonra ölçeğin Türkçesi aynı kişilere uygulanarak aralarındaki ilişkiye bakılmıştır ve sonuç olarak aralarında 0.92 düzeyinde anlamlı bir korelasyon bulunmuştur. Yurtdışında yapılan çalışmada boyutlar arasında 4 ilişkinin anlamlı, 2 ilişkinin de anlamsız çıkması ve anlamsız çıkan ilişkilerin birinin maddesiyle tutarlı olması diğeri içinde araştırmacıların açıklama getirmiş olmaları aracın güvenilir olduğu göstermektedir.

4. Araştırmanın Hipotezleri

Hastane çalışanlarında;

1. a. Dindarlık, empatik eğilim ve özgeci tutum düzeyleri arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler vardır.
b. Dindarlık düzeyi yüksek olan bireylerin empatik eğilim ve özgeci tutum düzey puanları, düşük ve orta düzeyde olanlara göre daha yüksektir.
2. Dindarlığın boyutlarıyla empatik eğilim ve özgeci tutum arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler vardır.
3. Yaş grupları ile dindarlık, empatik eğilim ve özgecilik arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler vardır. İleri yaşlarda olanların dindarlık, empatik eğilim ve özgecilik düzey puanları küçük yaşlarda olanlara göre anlamlı şekilde daha yüksektir.
4. Cinsiyet ile dindarlık, empatik eğilim ve özgecilik arasında anlamlı ilişkiler vardır. Kadınların dindarlık, empatik eğilim ve özgecilik düzeyleri erkeklerden anlamlı şekilde daha yüksektir.

5. Medeni durum ile dindarlık, empatik eğilim ve özgecilik arasında anlamlı ilişkiler vardır. Evli olanların dindarlık, empatik eğilim ve özgecilik düzeyleri bekarlara göre anlamlı şekilde daha yüksektir.
6. Unvan ile dindarlık, empatik eğilim ve özgecilik arasında anlamlı ilişkiler vardır. Hemşirelerin dindarlık, empatik eğilim ve özgecilik düzeyleri doktorlardan anlamlı bir şekilde daha yüksektir.
7. Mesleki görev süresi ile dindarlık, empatik eğilim ve özgecilik arasında anlamlı ilişkiler vardır. Mesleki görev süresi yüksek olanların dindarlık, empatik eğilim ve özgecilik düzeyleri daha yüksektir.
8. Öğrenim durumu ile dindarlık, empatik eğilim ve özgecilik arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır. Öğrenim durumu yüksek olanların dindarlık, empatik eğilim ve özgeci tutum düzeyleri daha yüksektir.
9. Sosyo-ekonomik düzey değişkeni ile dindarlık, empatik eğilim ve özgecilik arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler vardır. Sosyo-ekonomik düzeyi yüksek olanların dindarlık, empatik eğilim ve özgecilik düzeyi puanları düşük sosyo-ekonomik düzeyinde olanlardan anlamlı şekilde daha düşüktür.
10. Hayatının en uzun süresini geçirdiği sosyal çevre değişkeni ile dindarlık, empatik eğilim ve özgeci tutum düzeyleri arasında anlamlı ilişkiler vardır. Yaşamının uzun bir süresini kırsal kesimlerde geçirenlerin dindarlık, empatik eğilim ve özgeci tutum düzeyi puanları diğerlerine göre anlamlı şekilde daha yüksektir.
11. Dini hayatı şekillendiren dini eğitim türü değişkeni ile dindarlık, empatik eğilim ve özgeci tutum düzeyleri arasında anlamlı ilişkiler vardır. Dini hayatının şekillenmesinde ailesi etkili olanların dindarlık, empatik eğilim ve özgeci tutum düzeyi puanları diğerlerine göre anlamlı bir şekilde daha yüksektir.
12. Dindarlık düzeyi algısı değişkeni ile dindarlık, empatik eğilim ve özgeci tutum arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler vardır. Dindarlık düzeyi algısı yüksek olanların dindarlık, empatik eğilim ve özgeci tutum düzeyi puanları anlamlı bir şekilde daha yüksektir.

5. Araştırmanın Sayıtları

- a. Araştırmada kullanılan Dini Hayat Ölçeği dindarlığı ölçmek için, Empatik Eğilim Ölçeği empatik eğilimi ölçmek için, Özgeciler Ölçeği ise özgeci tutumu ölçmek için geçerli bir araçtır.
- b. Araştırmanın örnekleme evreni temsil etmektedir.
- c. Denekler ölçekleri hiçbir etki altında kalmadan samimi bir şekilde doldurmuştur.

6. Araştırmanın Sınırlılıkları

- a. Bu araştırma, ankete katılan SBÜ Konya Eğitim Araştırma Hastanesi personeli doktor ve hemşireler ile sınırlıdır.
- b. Dindarlık düzeyi, dini hayat ölçeği maddeleriyle; empatik eğilim düzeyi, empatik eğilim ölçeğinin maddeleriyle; özgeci tutum düzeyi, özgeciler ölçeği maddeleriyle sınırlıdır.
Araştırma, araştırmanın yapıldığı yıla ilişkin bilgi ve durumlarla sınırlıdır.

7. Verilerin Toplanma Süreci ve Analizi

Alan araştırması için Etik Kurulu ve Tıpta Uzmanlık Eğitim Kurulu (TUEK) gibi gerekli izinler alındıktan sonra anket, 2018 yılında SBÜ Konya Eğitim Araştırma Hastanesi çalışanlarından hekim ve hemşirelerine uygulanmıştır. Araştırmanın sağlıklı olabilmesi için uygulama sürecinde deneklerin gönüllü olmaları ön planda tutulmuş ve deneklere çalışma hakkında gerekli açıklamalar yapılmıştır. Anketin doldurulması ortalama 15 dk. sürmüştür.

Deneklerden toplanan anket formlarından elde edilen veriler SPSS paket programına yüklenerek istatistiksel analize tabi tutulmadan önce eksik veya rastgele doldurulmuş olan formlar elenmiştir.

Araştırmada kullanılan ölçek tipi ve araştırma hipotezlerine göre uygun istatistiksel işlemler uygulanmıştır. Bağımlı değişkenler arasındaki ilişkilerin derecelendirilmesinde Pearson Korelasyon Analizi uygulanmıştır. Farklı iki grup arasındaki farklılığın anlamlı olup olmadığını öğrenmek için bağımsız grup t-testi; ikiden fazla grubun karşılaştırılması için ise tek yönlü varyans analizi (One Way

ANOVA) yapılmıştır. Farkların hangi gruplar arasında olduğunu belirlemede ise Tukey HSD testi kullanılmıştır.

III. BÖLÜM

BULGULAR VE YORUM

Çalışmamızın bu bölümünde, araştırmamızın amaçları doğrultusunda toplanan bulgular ve analizler sunulup yorumlaması yapılacaktır.

1. Yaş Gruplarının Dindarlık, Empatik Eğilim ve Özgecilik Ölçeklerinden Aldıkları Puanların Dağılımlarının Farklılığı ve Anlamlılığına Dair Tek Yönlü Varyans Analizi ve Tukey HSD Testi

Bireylerin yaşları ilerledikçe hayattaki bilgi ve tecrübe yönündeki kazanımlarının artacağından yaş ile dindarlık, empati ve özgecilik arasından anlamlı ilişkilerin olacağı düşünülmüş ve hipotezlerimiz bu doğrultuda oluşturulmuştur.

Araştırmamızda katılımcıların dindarlık, empatik eğilim ve özgecilik düzeylerinin yaş gruplarına göre nasıl bir farklılık gösterdiğini tespit edebilmek için tek yönlü varyans analizi (ANOVA), gruplar arası farkın hangileri arasında gerçekleştiğini belirleyebilmek için ise Tukey testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Yaş Gruplarına Göre Dindarlık, Empati, Özgecilik (ANOVA, Tukey HSD)

	Yaş Dönemleri	N	\bar{X}	Ss	F	P	Tukey HSD
Dindarlık Düzeyi	a) 23-33 yaş	200	58,33	6,762	1,110	.547	-
	b) 34-44 yaş	137	59,09	6,682			
	c) 45- üstü	40	59,12	6,976			
Empatik Eğilim Düzeyi	a) 23-33 yaş	200	67,93	8,008	5,899	.331	-
	b) 34-44 yaş	137	68,02	9,268			
	c) 45- üstü	40	70,07	7,660			
Özgeci Tutum Düzeyi	a) 23-33 yaş	200	67,97	11,218	,605	.003	c-a,b
	b) 34-44 yaş	137	67,87	11,239			
	c) 45- üstü	40	74,37	11,157			

Tablo 1’de görüleceği üzere, dindarlık açısından yaş grupları arasında istatistiki açıdan anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir (F=1,11; P>.05). Buna göre yaş grupları ile dindarlık düzeyi ilişkisine dair, ileri yaşlarda olanların dindarlık düzeyleri küçük yaşlarda olanlardan anlamlı şekilde daha yüksektir şeklindeki hipotezimiz desteklenmemiştir. Her ne kadar anlamlı bir farklılık olmasa da fikir vermesi açısından

puanların dağılımına baktığımızda yaş ilerledikçe dindarlık düzeyi ortalamalarının da yükseldiği gözlemlenmektedir.

Şahin (2008b), Ayten (2004) ve Öztürk (2013) de araştırmalarında dindarlığın yaşa göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşmışlardır. Ancak konuyla ilgili literatüre bakıldığında dindarlık ile yaş ilişkisinde farklı sonuçlara ulaşan araştırmalarda görülmektedir. Yıldız (2006) yapmış olduğu çalışmada dindarlık açısından yaş grupları arasında anlamlı farklılıkların olduğuna ulaşmıştır.

Empatik eğilimle ilgili bulgulara bakıldığında da yaş ilerledikçe empatik eğilim ortalama puanlarının arttığı ancak gruplar arasında istatistiki açıdan anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir ($F=5,89$; $P>.05$). Buna göre, *“ileri yaşlarda olanların empatik eğilim düzeyleri küçük yaşlarda olanlardan anlamlı şekilde daha yüksektir”* şeklindeki hipotezimizin desteklenmediği görülmektedir.

Konuyla ilgili üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bir çalışmada yaş grupları arasında empatik eğilim açısından anlamlı farklılıkların olmadığına ulaşılmıştır (Hasankahyaoğlu, 2008: 70). Yine Özcan (2016) yaş değişkeninin empatik eğilim düzeyleri üzerinde etkili olmadığını tespit etmiştir.

Diğer taraftan empati ve yaş arasında anlamlı ilişkilerin olduğunun bulgulayan araştırmalar da bulunmaktadır. Özbek (2002) yaş ilerledikçe empatik eğilim düzeylerinde bir artmanın olduğunu; Öz, yaş ilerledikçe empatik eğilim puanları arttığını tespit edilmiştir (Öz, 1992; akt: Uygun, 2007: 31-32).

Yukarıda da görüleceği gibi ilgili literatür incelendiğinde dindarlık, empati ve yaş ilişkisine dair farklı bulgulara ulaşılabilmektedir. Çalışmaların bazılarında yaş ile dindarlık ve empatik eğilim arasında anlamlı ilişkiler bulunurken bazılarında ise anlamlı ilişkilerin olmadığı tespit edilmiştir. Bu farklılıkların yaşanmasına, ölçek araçlarının ve istatistik tekniklerin çeşitliliği veya yaş gruplarındaki homojen dağılımın sağlanamaması gibi nedenlerin sebep olduğu düşünülmektedir.

Katılımcıların özgecilik düzeyleri ele alındığında ise, 45-üstü yaş ($\bar{x}=74,37$) grubu ile 23-33 ($\bar{x}=67,97$) ve 34-44 ($\bar{x}=67,87$) yaş grupları arasında istatistiki açıdan anlamlı

farklılıkların olduğu tespit edilmiştir ($F=.605$; $P<.01$). Buna göre; 45 yaş ve üstü olanların özgeci tutumları diğer yaş gruplarından anlamlı bir şekilde daha yüksektir. Elde edilen verilere göre, “ileri yaşlarda olanların empatik eğilim düzeyleri küçük yaşlarda olanlardan anlamlı şekilde daha yüksektir” şeklindeki hipotezimiz desteklenmiştir.

Yaş gruplarının özgecilik düzeylerinde, dindarlık ve empati eğilimde elde edilen sonuçların aksine anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Yaş ilerledikçe yardım etme, fedakarlıkta bulunma gibi özgeci tutum davranışlarda artışın olduğu bulgulanmıştır. Uysal’ın (2007: 40) farklı yaş gruplarında bulunan bireyler üzerinde yapmış olduğu araştırmasında da yaş ile yardım etme eğilimi arasında pozitif yönde anlamlı ilişkilerin olduğu ulaşılmıştır. Yine Chou, yaş ile özgeci yardım etme davranışları arasında pozitif ilişki olduğunu; yaşı büyük bireylerin küçük olanlara göre daha yüksek oranda özgeci tutum içeren davranışlarda bulunduğu tespit etmiştir (Chou, 1998; akt: Duru, 2002: 255).

Sonuç olarak, yaş gruplarının dindarlık ve empatik eğilim puanları arasında istatistiki açıdan anlamlı bir farklılığın olmadığı; özgecilik puanları arasında ise yüksek düzeyde anlamlı farklılığın olduğu tespit edilmiştir. Her ne kadar bazı ölçeklerde anlamlılık seviyesine ulaşılamasa da yaş ilerledikçe dindarlık, empatik eğilim ve özgeci tutum puanlarının artması, yaşam boyunca edinilen bilgi ve tecrübelerin dini ve insani değerlerin kazanılmasında etkili olduğunu göstermektedir.

2. Cinsiyetin Dindarlık, Empatik Eğilim ve Özgecilik Ölçeklerinden Aldıkları Puanların Dağılımlarının Farklılığı ve Anlamlılığına Dair T- Testi

Cinsiyet gruplarının dindarlık, empati ve özgecilik düzeylerinde nasıl bir farklılaşma olduğunu tespit etmek amacıyla Bağımsız Gruplar T-Testi uygulanmıştır.

Tablo 2 Cinsiyet Arası Farklılıklar (T-Testi)

	Cinsiyet	N	\bar{X}	Ss	P
Dindarlık	Kadın	270	58,81	6,762	.551
	Erkek	107	58,38	6,682	
Empati	Kadın	270	68,45	8,008	.364
	Erkek	107	67,54	9,268	

Özgecilik	Kadın	270	68,80	11,218	.627
	Erkek	107	68,14	11,239	

Tablo 2'deki bulgulara göre, kadınların dindarlık ortalamalarının ($\bar{x}=58,81$) erkeklerden ($\bar{x}=58,38$) yüksek olmasına karşın gruplar arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir ($t=.55$; $P>.05$). Buna göre, “kadınların dindarlık düzey puanları erkeklerden anlamlı bir şekilde daha yüksektir” şeklindeki hipotezimiz kısmen desteklenmiştir.

Şahin (2008b) yapmış olduğu araştırmada dindarlık açısından kadın ile erkek arasında anlamlı bir farklılığın olmadığını tespit etmiştir. Cirhinlioğlu (2010) da yapmış olduğu çalışmada cinsiyet gruplarının dini yönelim puanları arasında anlamlı bir farkın olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Öztürk (2013) üniversite öğrencileri üzerinde yapmış olduğu araştırmasında, kadınların daha yüksek dindarlık ortalamasına sahip olmalarına karşın cinsiyetler arasında anlamlı bir farklılığın olmadığını tespit etmiştir. Mehmedoğlu (2006) da benzer şekilde, dindarlık boyutlarında erkeklerin kadınlardan anlamlı şekilde yüksek puanlar aldığını tespit etmiştir.. Koç'un (2008: 268) farklı meslek gruplarını ele aldığı araştırmasında, erkeklerin iç güdümlü dindarlık modeline sahip olma eğilimlerinin kadınlardan daha yüksek olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

Katılımcıların empatik eğilim düzeyleri incelendiğinde de gruplar arasında istatistiki açıdan anlamlı bir farklılığın olmadığı ve ancak fikir vermesi açısından bakıldığında kadınların empatik eğilim ortalamalarının ($\bar{x}=68,45$) erkeklerin ortalamalarından ($\bar{x}=67,54$) daha yüksek olduğu tespit edilmiştir ($t=.36$; $P>.05$). Buna göre anlamlı farklılık olmamakla birlikte, “kadınların empatik eğilim düzeyleri erkeklerden anlamlı şekilde daha yüksektir” yönündeki hipotezimizin kısmen desteklendiğini söyleyebiliriz.

Erken (2009) empatik becerilerin ahlaki davranışlar üzerindeki etkisini araştırmış olduğu çalışmada, empatik eğilimin cinsiyete göre farklılaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ercoşkun'un (2005) sınıf öğretmenliği öğrencilerinde cinsiyet grupları arasında empati puanlarında istatistiki açıdan bir farklılığın ulaşılamadığı bulgulanmıştır. Aynı şekilde Dökmen (1987) empati kurma becerisi ile sosyometrik

statü arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında cinsiyet gruplarının aldıkları ortalama empati puanları arasında anlamlı bir farklılık bulamamıştır. Diğer taraftan sınıf öğretmenlerini konu alan Akbulut'un (2010) çalışmasında ise, empatik eğilimlerin cinsiyete göre anlamlı bir farklılık içerdiğini ve bayanların erkeklere göre empatik eğilimlerinin yüksek olduğunu tespit etmiştir. Yine Şahin'in (2008b), Ekinci'nin (2009), Öztürk ve ark. (2004) yapmış oldukları araştırmalara göre, kadınların empatik eğilim düzeyleri erkeklerden anlamlı bir şekilde daha yüksektir.

Özgecilik düzeyleri incelendiğinde de dindarlık ve empatik eğilime benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Gruplar arasında istatistiki açıdan anlamlı bir farklılık tespit edilememekle birlikte kadınların özgeci tutum ortalamaları ($\bar{x}=68,80$) erkeklerin ortalamalarından ($\bar{x}=68,14$) ufak bir farkla yüksek olduğu görülmektedir ($t=,62$; $P>.05$). Elde edilen bu verilere göre, kadınların özgecilik durumları erkeklerden anlamlı şekilde yüksektir yönündeki hipotezimizin kısmen desteklendiği görülmektedir.

Kasapoğlu'nun (2013: 110) iyilik hali ve özgeciliği konu alan çalışmasında, cinsiyetlere göre özgecilik düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Yine Ak'ın (2013: 55) üniversite öğrenciler üzerinde yapmış olduğu çalışmada da özgecilik düzeylerinin cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermediği bulgulanmıştır. Mutafçılar'ın (2008: 149) öğretmenler üzerinde yapmış olduğu çalışmada ise kadın ve erkeklerin özgecilik düzeyleri aynı düzeyde bulunmuştur. Diğer taraftan, Demir'in (2017: 52) dindarlık ve yardımseverlik konularını ele aldığı çalışmasında, arkadaşlara ve hayır kurumlarına yardımda kadın ve erkekler arasında kadınların lehine anlamlı farklılıkların olduğu tespit edilmiştir. Artan ve ark. (2005: 58) üniversite öğrencileri üzerinde yapmış olduğu araştırmada da kız öğrencilerin arkadaş, akraba, muhtaç ve yardım kuruluşlarına yönelik yardım faaliyetlerinde bulunmaya erkek öğrencilere göre daha önem verdikleri tespit edilmiştir. Özata ve Öztürk'ün (2013: 373) hemşire ve sağlık memurları üzerinde yapmış olduğu bir araştırmada ise erkeklerin kadınlara göre daha çok örgütsel vatandaşlık davranışları sergiledikleri tespit edilmiştir.

Araştırmamızın sonucuna bakıldığında her ne kadar kadınların dindarlık, empatik eğilim ve özgeci tutum puanları erkeklerden daha yüksek olduğu görülse de gruplar arasında istatistiki açıdan anlamlı farklılıkların olmadığı tespit edilmiştir. Konuyla

alakalı yapılan diğer çalışmalara baktığımızda da benzer sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Kadınların dindarlık, empatik eğilim ve özgecilik düzeylerinin erkeklerden daha yüksek olmalarının altında fitrat ve kültürel yapının olduğunu söyleyebiliriz. Kadınlar erkeklere nazaran daha az saldırgan buna karşılık daha çekingen, pasif, kaygılı, endişeli ve sıkıntılıdır. Bundan dolayı maruz kaldıkları herhangi bir sıkıntı karşısında başa çıkmada zorlanmakta ve dine daha fazla yaklaşmaktadırlar. Yine kadınların sahip oldukları karşılıksız sevgi ve şefkat duyguları dinin önerdiği “merhamet” duygusuyla örtüştüğü için kadınların psikolojik doğaları gereği dine daha yatkın oldukları söylenebilir (Yapıcı, 2016: 142). Dökmen, cinsler arasında empatik eğilim düzeylerinin farklılık göstermesinin temelinde sosyolojik nedenlerin de yattığını ifade etmektedir. Ona göre, kadınların empatik eğilim göstermedeki başarılarını, erkek egemen olan toplumlarda dayak yeme, azar iletme, taciz, tecavüz gibi tehlikelere karşı kadınların kendilerini koruma konusundaki yeteneklerinin zaman içinde gelişmesi ile açıklamaktadır. Buna göre kadın, karşı cinsin tehlikelerinden korunmak için kendini onların yerine koymak, onlar gibi düşünmek, davranışsal tepkimeleri tahmin etmek zorunda kalmak kadınları daha duyarlı ve hassas kılmış, empatik eğilim ve özgeci tutum davranışlarının gelişmesine katkı sağlamıştır.

3. Medeni Durum Gruplarının Dindarlık, Empatik Eğilim ve Özgecilik Ölçeklerinden Aldıkları Puanların Dağılımlarının Farklılığı ve Anlamlılığına Dair Tek Yönlü Varyans Analizi ve Tukey HSD Testi

Katılımcıların dindarlık, empatik eğilim ve özgecilik düzeylerinin medeni durumlarına göre farklılık gösterip göstermediğini, gösteriyorsa bu farklılıkların hangi gruplar arasında oluştuğunu tespit edebilmek için Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) ve Tukey HSD Testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3 Dindarlık, Empati, Özgecilik ve Medeni Durum İlişkisi (ANOVA, Tukey HSD)

	Medeni Durum	N	\bar{X}	Ss	F	P	Tukey HSD
Dindarlık	a) Bekar	293	59,26	6,164	5,393	.005	a-b
	b) Evli	72	56,38	8,749			
	c)Eşinden Ayrı	12	58,50	3,233			
Empati	a) Bekar	293	68,83	8,594	4,210	.016	a-b
	b) Evli	72	66,31	7,696			
	c)Eşinden Ayrı	12	63,91	6,907			
	a) Bekar	293	69,08	10,87			

Özgecilik	b) Evli	72	67,20	13,17	1,231	.293	-
	c) Eşinden Ayrı	12	65,58	11,21			

Tablo 3’te görüldüğü üzere dindarlık açısından bekar ($\bar{x}=59,26$) olanlar ile evliler ($\bar{x}=56,38$) arasında istatistiki açıdan anlamlı farklılıkların olduğu görülmektedir ($F=5,39$; $P<.05$). Bulgulara göre bekar olanların dindarlık düzeyleri evli olanlardan anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğuna ulaşılmıştır. Buna göre dindarlık ile medeni durum ilişkisine dair “*evli olanların dindarlık düzeyleri bekarlardan anlamlı bir şekilde yüksektir*” yönündeki hipotezimiz desteklenmemiştir.

Konuyla ilgili alan taraması yapıldığında da genellikle evlilerin dindarlık düzeylerinin bekarlardan yüksek olduğunu destekleyen çalışmaların olduğu görülmektedir. Arslan (2004: 213), popüler dindarlık açısından evlilerin bekarlara göre daha güçlü dindarlık eğilimlerine sahip olduğunu saptamıştır. Günay (1999: 104), Erzurum ve çevre köylerinde yapmış olduğu araştırmasında düzenli namaz kılma oranlarında evlilerin bekar ve eşinden ayrılmış olanlardan daha yüksek oranda olduğunu tespit etmiştir. Diğer taraftan farklı sonuçlara ulaşılmış ve bulgularımızı destekleyen çalışmalar da mevcuttur. Batıda yapılan bir araştırmada kiliseye devamda bekar bayanların evlilere oranla daha önde olduklarına ulaşılmıştır (Hallahmi, 1975; akt: Kurt, 2009: 14).

Empatik eğilim açısından elde edilen bulgulara bakıldığında, bekarların ($\bar{x}=68,83$) empatik eğilim düzeylerinin evlilerden ($\bar{x}=66,31$) anlamlı bir şekilde yüksek olduğu tespit edilmiştir ($F=4,210$, $P<.05$). Empatik eğilim düzeyindeki en düşük puanı ise eşinden ayrılanlar ($\bar{x}=63,91$) almaktadır. Elde edilen bulgulara göre, “*evli olanların empatik eğilim düzeyleri bekarlardan daha yüksektir*” şeklindeki hipotezimiz desteklenmemiştir.

Tiryaki Şen ve ark. (2012) bekar sağlık çalışanlarının empatik eğilim düzeylerinin evli olanlardan anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğunu saptamıştır. Alver (2003) farklı kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan bireyler üzerinde yapmış olduğu çalışmada da bekarların empatik eğilim düzeylerinin evlilerden daha yüksek olduğuna ulaşmıştır. Büküm (2013) din görevlileri ile öğretmenlerin empatik eğilim

düzeylerini konu alan çalışmada bekarların empatik düzeylerinin daha yüksek olduğunu tespit etmiştir.

Öte yandan evli bireylerin empatik eğilimlerinin daha yüksek olduğunu vurgulayan çalışmalar da mevcuttur (Özcan, 2012; Bulut ve Düşmez, 2014). Ayrıca Uygun'un (2007) psikiyatri servisinde çalışan hemşirelerin empatik becerilerini konu alan araştırmasında olduğu gibi empatik eğilimin medeni duruma göre anlamlı bir farklılaşmadığını tespit eden çalışmalar da vardır.

Medeni durum ile özgeci tutum düzeyleri arasında ise dindarlık ve empatiye benzer şekilde anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir ($F=1,231$; $P>.05$). Özgecilik düzeyinden elde edilen puanlara bakıldığında sırasıyla; bekar ($\bar{x}=69,08$), evli ($\bar{x}=67,20$) ve eşinden ayrılanlar ($\bar{x}=65,58$) şeklindedir. Elde edilen verilere göre, özgecilik düzeyinin medeni duruma göre farklılaşması ile ilgili hipotezimiz desteklenmemiştir. Keleş ve Özkan (2018: 155), özgecilik ve sosyal sorumluluk düzeylerinin medeni duruma göre değişmediğini bulgulamıştır. Tanrıverdi (2017), hemşirelerin örgütsel vatandaşlık davranışlarının medeni durum ile anlamlı farklılıklar gösterdiğini tespit etmiştir.

Sonuç olarak, bireylerin dindarlık ve empatik eğilim düzeylerinin medeni durumlarına göre farklılık gösterdiğine; özgecilik düzeylerinde ise medeni durumun belirleyici bir etkisinin olmadığına ulaşılmıştır. Elde edilen bulgulara göre bekarların dindarlık ve empatik eğilim düzeyleri evlilerden anlamlı bir şekilde yüksektir. Evlilerin dindarlık, empatik eğilim ve özgecilik düzeylerinin daha yüksek olacağı yönündeki öngörümüzün aksine bekar olanların daha yüksek puanlar aldıkları gözlemlenmiştir. Bu bulguya ulaşılmasında ise bekarların sorumlu oldukları eşi ya da çocukları olmadığı için diğer insanlarla daha fazla iletişime geçebilme ve sosyal ilişkilerde daha aktif olabilmeleriyle ilgili olabileceğini düşünülebilir.

4. Ünvan Gruplarının Dindarlık, Empatik Eğilim ve Özgecilik Ölçeklerinden Aldıkları Puanların Dağılımlarının Farklılığı ve Anlamlılığına Dair T- Testi

Örnekleminiz olan hastane çalışanlarının ünvanlarına göre dindarlık, empati ve özgecilik düzeylerinde nasıl bir farklılaşma olduğunu tespit etmek amacıyla gruplar arası T-Testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4 Unvan Arası Farklılıklar (T-Testi)

	Unvan	N	\bar{X}	Ss	T	P
Dindarlık	Hekim	86	57,40	6,983	-2,175	.031
	Hemşire	291	59,07	6,137		
Empati	Hekim	86	67,38	8,233	-1,014	.311
	Hemşire	291	68,43	9,004		
Özgecilik	Hekim	86	67,77	11,165	-,786	.433
	Hemşire	291	68,86	11,894		

Elde edilen bulgularla dindarlıkta hemşireler ($\bar{x}=59,07$) ile doktorlar ($\bar{x}=57,40$) arasında hemşireler lehine anlamlı bir farklılığın olduğu tespit edilmiştir ($t=-2,175$, $P<.05$). Buna göre hemşirelerin dindarlık düzeylerinin doktorlardan anlamlı derecede yüksek olduğuna ulaşılmış ve ilgili hipotezimiz desteklenmiştir.

Tablo 4'te verilen empatik analiz sonuçlarına göre, hemşire ve doktorlar arasındaki ortalamalarda hemşirelerin ($\bar{x}=68,43$) doktorlara göre ($\bar{x}=67,38$) yüksek ortalamaya sahip olmalarına rağmen istatistiki açıdan anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir ($t=-1,01$; $P>.05$). Buna göre, hemşirelerin empatik eğilim düzeyleri doktorlardan anlamlı bir şekilde yüksektir yönündeki hipotezimiz desteklenmemiştir.

Tiryaki Şen ve ark. (2012: 9) sağlık çalışanlarının empatik beceri düzeylerini konu alan araştırmalarında hemşire ve ebelerin empatik beceri puan ortalamalarında doktorlardan daha yüksek puana sahip olduklarını tespit etmişlerdir. Sayar ve ark. (1998: 26) fakülte hastanesi ve sağlık ocaklarında görev yapan sağlık personelleri ile yapmış oldukları çalışmada, doktorların empatik eğilim düzeylerinin hemşire, ebe ve sağlık memurlarından anlamlı bir şekilde yüksek olduğu saptanmıştır.

Özgecilik ölçeğinden elde edilen bulgulara bakıldığında ise, empatide olduğu gibi hemşirelerin ortalamalarının ($\bar{x}=68,86$) doktorların ortalamalarından ($\bar{x}=67,77$) yüksek olduğu ancak istatistiki açıdan anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir ($t=-,78$; $P>.05$). Buna göre, hemşirelerin özgeci tutum düzeyleri doktorlardan yüksektir şeklindeki hipotezimizin anlamlı bir farklılık olmamasından dolayı desteklenmemiştir.

Ülkemiz ve yurtdışında sağlık çalışanlarının özgecilik, nezaket, vicdanlılık, sivil erdem gibi örgütsel vatandaşlık davranışları düzeyleri üzerine yapılan çalışmalara

bakıldığında, genellikle hemşirelerin hekimlerden daha çok özgecilik, vicdanlılık gibi örgütsel vatandaşlık davranışları sergilediklerine ulaşılmıştır. Boerner'ın (2005) Almanya'da bulunan bir hastanenin hekim ve hemşireleri üzerinde yapmış olduğu araştırmasında, hekim ve hemşirelerin yüksek düzeyde ve birbirlerine yakın oranda örgütsel vatandaşlık davranışları sergiledikleri saptanmıştır. Kılınç'ın (2012: 75) hekim ve hemşirelerde örgütsel vatandaşlık davranışını konu alan çalışmasında, hemşirelerin öğretim üyesi hekimlere göre daha fazla özgecilik, nezaket, vicdanlılık gibi davranışları sergilediklerine ulaşılmıştır. Özcan (2012: 64) hemşirelerin empatik eğilim ve empatik becerilerini konu alan çalışmasında, orta düzeyde empatik eğilim ve becerilere sahip olduklarını tespit etmiştir.

Sonuç olarak, elde edilen bulgulara bakıldığında unvanlara göre dindarlıklar açısından hemşirelerin lehine anlamlı farklılıkların olduğuna; unvan ile empati ve özgecilik değişkenlerinde ise anlamlı farklılıkların olmadığına ulaşılmıştır. Konuyla ilgili literatür incelendiğinde, sağlık alanında empatik eğilim ve özgeci tutum konularının ele alındığı çok az sayıda çalışmanın olduğu ve yapılan çalışmalarında genellikle hemşire merkezli gerçekleştirildiği görülmektedir. Özellikle hemşire-doktor unvanlarının dindarlık yönünden karşılaştırıldığı bir çalışmaya ise rastlanılmamıştır. Hemşirelerin empatik eğilim ve özgeci tutum eğilimlerinin doktorlardan yüksek olmasında hasta ve yakınları ile doktorlardan daha çok zaman geçirmelerinin, hastanın her türlü ihtiyaçları ile birebir alakadar olmalarının etkili olduğu düşünülmektedir. Ayrıca hemşirelik mesleği yapısı bakımından diğer meslek gruplarından farklılık göstermektedir. Nitekim hemşirelik mesleğinin kodlarında, hastaya tedavi aşamasında ihtiyaç duyduğu medikal desteği sunmanın ötesinde bir merhamet, yardım ve iyilikseverlik bulunmaktadır. Hemşirelik mesleğine ait bu hasletler hemşirelerin empatik eğilim ve özgeci tutum düzeylerinin daha yüksek olmasını sağladığı düşünülebilir.

5. Mesleki Görev Süresi Gruplarının Dindarlık, Empatik Eğilim ve Özgecilik Ölçeklerinden Aldıkları Puanların Dağılımlarının Farklılığı ve Anlamlılığına Dair Tek Yönlü Varyans Analizi ve Tukey HSD Testi

Katılımcıların dindarlık, empatik eğilim ve özgecilik düzeylerinin mesleki görev sürelerine göre farklılık gösterip göstermediğini, gösteriyorsa bu farklılıkların hangi

gruplar arasında oluştuğunu tespit edebilmek için Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) ve Tukey HSD Testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5 Dindarlık, Empati, Özgecilik ve Mesleki Görev Süresi (ANOVA, Tukey HSD)

	Mesleki Görev Süresi	N	\bar{X}	Ss	F	P	Tukey HSD
Dindarlık	a) 1-10 yıl	216	58,27	6,718	1,069	.344	-
	b) 11-20 yıl	148	59,32	6,451			
	c) 21- üstü	13	58,53	10,030			
Empati	a) 1-10 yıl	216	67,72	7,806	,859	.424	-
	b) 11-20 yıl	148	68,90	9,394			
	c) 21- üstü	13	67,92	8,457			
Özgecilik	a) 1-10 yıl	216	68,31	10,738	5,687	.004	c-a,b
	b) 11-20 yıl	148	68,14	12,033			
	c) 21- üstü	13	78,92	9,376			

Analizler sonucunda mesleki görev süresi gruplarının dindarlık ortalama puanları arasında istatistiki açıdan anlamlı bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir (F=1,069, P>.05). Dindarlık puanlarına baktığımızda gruplar arası büyük farklılıkların olmadığı, birbirine çok yakın ortalamalara sahip oldukları görülmektedir. Her ne kadar istatistiki açıdan anlamlı farklılık olmasa da fikir vermesi açısından ortalamalara baktığımızda, en yüksek puanı 11-20 yıl (\bar{x} =59,32) grubu; en düşük puan ise 1-10 yıl (\bar{x} =58,27) grubu oluşturmaktadır. Elde edilen bulgulara göre, mesleki görev süresi yüksek olanların dindarlık düzeyleri daha yüksektir yönündeki hipotezimiz desteklenmemiştir.

Arslan’ın (2006: 67) öğretmenlerin dindarlık ve iş doyumu arasındaki ilişkiyi araştırmak üzere yaptığı çalışmasında sadece mesleki görev süresi ile dindarlığın inanç boyutu arasında anlamlı ilişki tespit edilmiştir.

Tablo 5’e bakıldığında, empati açısından mesleki görev süresi grupları arasında da istatistiki açıdan anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir (F=.859, P>.05). Analizler neticesinde elde edilen veriler incelendiğinde, dindarlıkta olduğu gibi en yüksek puan ortalamasına 11-20 yıl (\bar{x} =68,90) grubu; en düşük puan ortalamasını ise 1-10 yıl (\bar{x} =67,72) grubu ulaşmıştır. 21 yıl ve üzeri (\bar{x} =67,92) çalışanlarında ise empatik eğilimlerinde tekrar bir düşüşün olduğu görülmektedir. Bu verilere göre, mesleki görev süresi ile empati ilişkisine dair hipotezimiz desteklenmemiştir.

Altınoluk'un (2014: 102), hemşire ve ebelerin empatik eğilimleri üzerine yapmış olduğu çalışmada da benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Yapılan bu araştırmaya göre, empatik eğilimleri en düşük olanları mesleğe yeni başlayanların; empatik eğilimi en yüksek olanları ise 11-15 yıl arası mesleki görev süresi olanların oluşturduğu bulgulanmıştır. Ancak 26 yıl ve üzeri çalışanların empatik eğilimlerinde ise tekrar bir düşüşün olduğu görülmektedir. Empatik eğilim ortalaması en yüksek olanları 11-20 yıl grubunun oluşturmasında, mesleğe olan aidiyet duygusunun ve mesleki tecrübenin artması neden olarak gösterilebilir. Buna karşın 21 yıl ve üzeri meslekte çalışanların empatik eğilimlerinde tekrar bir düşüşün yaşanmasında ise yılların verdiği yorgunluk ve çalışma isteğinin azalmasının neden olduğunu düşünülmektedir.

Özgeciler açısından elde edilen puanlara bakıldığında ise, 21- üstü yıl ($\bar{x}=78,92$) grubu ile 1-10 yıl ($\bar{x}=68,31$) grubu ve 11-20 yıl ($\bar{x}=68,14$) grubu arasında istatistiki açıdan anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir ($F=5,687$, $P<.01$). Buna göre 21- üstü yıl mesleki görev süresi olanların özgeci tutumları 1-10 yıl ve 11-20 yıl olanlardan anlamlı derecede yüksektir. Elde edilen bulgulara göre, özgeciler ile mesleki görev süresi ilişkisine dair, "*mesleki görev süresi yüksek olanların özgeci tutum düzeyleri anlamlı bir şekilde daha yüksektir*" şeklindeki hipotezimiz desteklenmiştir. Kılınç'ın (2012) hekim ve hemşireleri konu alan çalışmada da özgeciler ile mesleki görev süresi arasında anlamlı farklılıkların olduğunu tespit edilmiştir. Kılınç'ın araştırmasına göre mesleki görev süresi 16-20 yıl arası olanların özgeci tutum düzeyleri daha fazladır.

Sonuç olarak, mesleki görev süresine göre dindarlık ve empatik eğilim puanları arasında istatistiki açıdan anlamlı bir farklılığın olmadığı; ancak mesleki görev süresi gruplarının özgeciler puanları arasında ise yüksek düzeyde anlamlılığın olduğu tespit edilmiştir. Buna göre hekim ve hemşirelerin meslekte geçirmiş oldukları süreler arttıkça dindarlık ve empatik eğilim düzeylerinde ani düşüşler yaşanırken özgeciler düzeylerinde ise tam tersine ani yükselişlerin olduğu görülmektedir. Özgeci tutum düzeyi ile mesleki görev süresi arasındaki bulgular, özgeciler ile yaş arasındaki bulgularla örtüşmektedir. Yaşı ileri olanların özgeci tutum düzeyleri diğerlerinden anlamlı şekilde yüksek olduğu gibi mesleki görev süresi yüksek olanların da özgeci tutum düzeyleri diğerlerinden anlamlı şekilde daha yüksektir. Bu sonuca ulaşılmasında

yaşam boyu edinilen bilgi, tecrübe yahut yaşın getirmiş olduğu duygusallığın etkili olduğu düşünülebilir.

6. Öğrenim Durumu Gruplarının Dindarlık, Empatik Eğilim ve Özgeciler Ölçeklerinden Aldıkları Puanların Dağılımlarının Farklılığı ve Anlamlılığına Dair Tek Yönlü Varyans Analizi ve Tukey HSD Testi

Deneklerin dindarlık, empatik eğilim ve özgeci tutumlarının öğrenim durumlarına göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) uygulanmış ve sonuçları Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6 Dindarlık, Empati, Özgeciler ve Öğrenim Durumu (ANOVA, Tukey HSD)

	Öğrenim Durumu	N	X	Ss	F	P	Tukey HSD
Dindarlık	a) Lise	92	59,79	5,179	2,116	.122	-
	b) Lisans	217	58,56	7,011			
	c) Lisans üstü	68	57,63	7,607			
Empati	a) Lise	92	67,83	9,474	,436	.647	-
	b) Lisans	217	68,53	8,316			
	c) Lisans üstü	68	67,58	7,455			
Özgeciler	a) Lise	92	68,70	13,579	,704	.495	-
	b) Lisans	217	69,03	10,592			
	c) Lisans üstü	68	67,16	10,487			

Tablo 6’da görüldüğü üzere öğrenim durumu gruplarının dindarlık açısından anlamlı bir farklılaşma göstermediği tespit edilememiştir (F=2,116; P>.05). Katılımcıların dindarlık ölçeğinden aldıkları puanlara bakıldığında sırasıyla; lise mezunu (\bar{x} =59,79), lisans mezunu (\bar{x} =58,56), lisansüstü (\bar{x} =57,63) şeklindedir. Dindarlık düzeyleri, eğitim seviyesi arttıkça düşmektedir. Bu durumda “*öğrenim durumu yüksek olanların dindarlık düzeyi puanları anlamlı bir şekilde daha yüksektir*” şeklindeki hipotezimiz desteklenmemiştir.

Şahin (1999: 58), üniversite öğrencilerinde dini hayatı konu alan çalışmasında, ilahiyat fakültesi öğrencilerinde sınıf yükseldikçe duygu boyutunun düştüğünü tespit etmiştir. Hasankahyaoğlu’nun (2008: 76) üniversite öğrencileri üzerinde yapmış olduğu çalışmasında da öğrenim aşamaları ile dindarlık düzeyleri arasında anlamlı farklılıkların olmadığına, öğrenim durumu arttıkça dindarlık düzeylerinin düştüğü sonucuna ulaşılmıştır. Demir (2017: 85), dindarlık ve yardımseverliği konu alan çalışmasında

dindarlık eğilim ortalamalarında ilkokul ve ortaokul mezunlarının yüksekokul ve üniversite mezunlarından daha yüksek olduğunu tespit etmiştir.

Empatik eğilim düzeyleri açısından öğrenim durumu gruplarının puanları arasındaki farklılık incelendiğinde de anlamlı bir farklılığın olmadığına ulaşılmıştır ($F=.436$; $P>.05$). Ortalama puanlar incelendiğinde ise en yüksek puanı lise mezunu olanların ($\bar{x}=68,53$), en düşük puanı ise lisansüstü mezunu ($\bar{x}=67,58$) olanların aldığı görülmektedir. Buna göre öğrenim durumunun bireyin empatik eğilim göstermesinde etkili olduğuna yönelik hipotezimiz desteklenmemiştir.

Arpacı (2017: 40), hemşirelerin empati düzeyleri ve hasta memnuniyeti üzerine yapmış olduğu çalışmasında, eğitim durumu gruplarının empatik eğilim düzeyleri arasında anlamlı farklılıkların olmadığına; eğitim seviyesi yükseldikçe empatik eğilimin düştüğü sonucuna ulaşmıştır. Diğer taraftan sosyoloji bölümü öğrencileri üzerinde yapılan bir çalışmada ise akademik başarı ile empatik eğilim arasında pozitif yöne anlamlı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir (Arslan, 2016: 58).

Öğrenim durumu gruplarının özgeci tutum düzeyleri arasında da dindarlık ve empatiye benzer şekilde anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir ($F=.704$; $P>.05$). Katılımcıların özgecilik ölçeğinden aldıkları puanlara göz atıldığında ise sırasıyla; lisansüstü mezun ($\bar{x}=67,16$), lise mezunu ($\bar{x}=68,70$) ve lisans ($\bar{x}=69,03$) şeklindedir. Özgecilik düzeylerinin eğitim seviyesi arttıkça yükselmesi öngörülürken lisansüstü mezunları en düşük puanı almıştır. Elde edilen bulgularla birlikte eğitim seviyesi yüksek olanların özgeci tutum davranışlarını sergilemesi eğitim seviyesi düşük olanlara göre daha yüksektir yönündeki hipotezimiz desteklenmemiştir.

Geçer'in (2008: 53) çalışmasında, lise mezunu hemşirelerin yüksekokul mezunu hemşirelere göre daha özgeci, özverili ve centilmen oldukları tespit edilmiştir. Diğer taraftan hekim ve hemşireler üzerine yapılan bir başka araştırmada ise eğitim seviyesi yükseldikçe özgecilik düzeylerinin de yükseldiğine; en düşük özgecilik düzeyini lisans mezunların, en yüksek özgecilik düzeyini ise doktora mezunu olanların oluşturduğuna ulaşılmıştır (Kılınç, 2012: 64).

Sonuç olarak, elde edilen bulgulara göre hipotezlerimizin tersine bireylerin dindarlık, empatik eğilim ve özgeci tutum düzeyleri öğrenim durumlarına göre farklılık göstermemektedir. İstatistiki açıdan anlamlı farklılıklar olmamakla birlikte öğrenim durumu arttıkça dindarlık, empatik eğilim ve özgeci tutum düzeylerinde düşüşün olduğu gözlemlenmiştir. Tüm gruplarda lise mezunları lisansüstü mezunlardan daha yüksek puan almışlardır. Elde edilen verilere ve daha önce yapılan çalışmalara bakıldığında, dini anlamada ve yaşanmada, başkalarına yardımsever olup onları anlamaya çalışmada, başkalarını sevme ve onlara karşı merhametli olmada eğitim düzeyinden başka faktörlerin etkili olduğu söylenebilir.

7. Sosyo-Ekonomik Düzey Gruplarının Dindarlık, Empatik Eğilim ve Özgecilik Ölçeklerinden Aldıkları Puanların Dağılımlarının Farklılığı ve Anlamlılığına Dair Tek Yönlü Varyans Analizi ve Tukey HSD Testi

Düşük, ortanın altı, orta, ortanın üstü ve yüksek şeklinde sınıflandırdığımız sosyo-ekonomik düzey ile Dindarlık, Empati ve Özgecilik arasındaki ilişki Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7 Dindarlık, Empati, Özgecilik ve Sosyo-Ekonomik Durum (ANOVA, Tukey HSD)

	Sosyo-Ekonomik Düzey	N	\bar{X}	Ss	F	P	Tukey HSD
Dindarlık	a) Düşük	52	57,34	6,682	3,321	.037	b-a
	b) Orta	243	59,35	6,605			
	c) Yüksek	82	57,59	7,020			
Empati	a) Düşük	52	66,38	7,319	2,391	.093	-
	b) Orta	243	68,10	8,486			
	c) Yüksek	82	69,62	8,884			
Özgecilik	a) Düşük	52	69,46	10,701	,940	.392	-
	b) Orta	243	68,02	11,376			
	c) Yüksek	82	69,82	11,738			

Tablo 7’de görüleceği üzere, sosyo-ekonomik durumu orta ($\bar{X}=59,38$) olanlar ile düşük ($\bar{X}=57,34$) olanlar arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılığın olduğu görülmektedir ($F=3,321$; $P<.05$). Buna göre sosyo-ekonomik durumu orta olanların dindarlık düzeylerinin düşük olanlardan anlamlı derecede yüksek olduğuna ulaşılmıştır. Buna göre dindarlık ve sosyo-ekonomik düzey ilişkisine dair, “*sosyo-ekonomik durumu yüksek olanların dindarlık düzeyi düşük sosyo-ekonomik düzeyi olanlardan anlamlı şekilde daha düşüktür*” hipotezimiz desteklenmemiştir.

Demir (2017) farklı yaş ve meslek gruplarına yönelik yapmış olduğu çalışmada da benzer sonuçlar elde etmiş; orta gelirli olanların yüksek gelirli olanlara göre daha fazla dindarlık eğilime sahip olduklarını bulgulamıştır. Köktaş (1993) Türkiye'deki dini hayatı konu alan çalışmada, sosyo-ekonomik durum ile dindarlık arasında negatif yönde bir ilişkinin olduğuna ulaşmıştır. Şahin (2008b), çalışmada sosyo-ekonomik durum ile dindarlık arasında anlamlı ilişkilerin olmadığına ulaşmıştır. Buna karşın Ayten (2004) dindarlık ile sosyo-ekonomik durum arasında anlamlı ilişkiler olduğunu ve sosyo-ekonomik durumu yüksek olanların dindarlıklarının sosyo-ekonomik durumu orta olanlara göre anlamlı bir şekilde yüksek olduğunu saptamıştır.

Empatik eğilim açısından elde edilen puanlara bakıldığında, en yüksek ortalamaya sosyo-ekonomik durumu yüksek ($\bar{x}=69,2$) olanların ulaştığı ve bunları sırasıyla orta ($\bar{x}=68,10$) ve düşük ($\bar{x}=66,38$) gruplarının takip ettiği görülmektedir. Her ne kadar sosyo-ekonomik durumun yükseldikçe empatik eğilim düzeyleri de yükselmiş olsa da gruplar arasında istatistiki açıdan anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir ($F=2,391$; $P>.05$). Buna göre, sosyo-ekonomik düzeyi yüksek olanların empatik eğilim düzeyleri daha yüksektir şeklindeki hipotezimiz istatistiki açıdan olmamakla birlikte desteklenmemiştir.

Ercoşkun (2005) üniversite öğrencileri üzerinde yapmış olduğu araştırmasında empatik beceri ile ailelerin yıllık gelirleri üzerinde anlamlı ilişkilerin olmadığını tespit etmiştir. Ayten (2009) sosyo-ekonomik durum ile empatik eğilim arasında anlamlı ilişkilerin olduğuna ve temel ihtiyaçlarını zor karşılayanların hiç düşünmeden harcama yapanlara göre empatik düzeylerinin daha yüksek olduğuna ulaşmıştır. Altınoluk (2014: 116) ise maddi gereksinimlerini rahat karşılayabilen hemşire ve ebelerin empatik eğilim puanlarının daha yüksek olduğuna ulaşmıştır.

Özgecilik ölçeğinden elde edilen puanlara bakıldığında ise, en yüksek ortalamaya sosyo-ekonomik durumu yüksek ($\bar{x}=69,82$) olanların en düşük ortalamaya ise sosyo-ekonomik durumu orta ($\bar{x}=68,02$) olanların sahip olduğu belirlenmekle birlikte istatistiki açıdan anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir ($F=.940$; $P>.05$). Buna göre, sosyo-ekonomik düzeyi yüksek olanların özgeci tutum düzeyleri düşük sosyo-ekonomik

durumu olanlara nazaran daha yüksek olacağına yönelik hipotezimiz de empatik eğilimde olduğu gibi kısmen desteklenmektedir. Elmas (1998: 68), sosyo-ekonomik durumla özgecilik düzeyleri arasında pozitif yönde anlamlı ilişkilerin olduğuna ulaşmıştır. Kılınç (2012) hekim ve hemşirelerin örgütsel vatandaşlık davranışlarını konu alan çalışmasında, sosyo-ekonomik düzey ile özgecilik arasında pozitif yönde anlamlı ilişkilerin olduğunu tespit etmiştir.

Sonuç olarak, sosyo-ekonomik durumu orta düzeyde olanların düşük düzeyde olanlardan dindarlık ortalamalarının anlamlı bir şekilde yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak sosyo-ekonomik durum ile empatik eğilim ve özgecilik arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Buna neden olarak, bireyin maddi sıkıntıyla karşılaştığında yaşamış olduğu zorluklar ve hayatındaki istikrarsızlar kendisini dindarlığa daha çok meyiletmesine sebep olabilir. Diğer taraftan istatistiksel açıdan anlamlı olmamakla birlikte elde edilen bulgulara göre sosyo-ekonomik durum iyileştikçe empati ve özgecilik puanları da yükselmektedir. Bu durum ise Maslow'un kendini gerçekleştirme pramidiyle açıklanabilir. Çünkü birey temel gereksinimlerini giderdikten sonra "Acaba etrafımda başka ihtiyaç sahibi insan var mı?" diye düşünmeye ve iletişim kurmaya çalışacaktır.

8. Hayatın En Uzun Süresinin Geçirildiği Yerleşim Yeri Gruplarının Dindarlık, Empatik Eğilim ve Özgecilik Ölçeklerinden Aldıkları Puanların Dağılımlarının Farklılığı ve Anlamlılığına Dair Tek Yönlü Varyans Analizi ve Tukey HSD Testi

Katılımcıların dindarlık, empatik eğilim ve özgecilik düzeylerinin uzun süre yaşamış oldukları yerleşim yerlerine göre farklılık gösterip göstermediğini, gösteriyorsa bu farklılıkların hangi gruplar arasında oluştuğunu tespit edebilmek için Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) ve Tukey Testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8 Dindarlık, Empati, Özgecilik ve Uzun Süre Yaşanılan Yerleşim Yeri (ANOVA, Tukey HSD)

	Yerleşim Birimi	N	\bar{X}	Ss	F	P	Tukey HSD
Dindarlık	a) Köy-Kasaba	24	60,58	6,261	1,270	.282	-
	b) İlçe Merkezi	80	59,05	5,658			
	c) İl Merkezi	273	58,42	7,066			

Empati	a)Köy-Kasaba	24	67,87	8,502	6,868	.001	c-b
	b)İlçe Merkezi	80	65,18	7,981			
	c) İl Merkezi	273	69,10	8,411			
Özgecilik	a)Köy-Kasaba	24	70,29	16,61	,511	.600	-
	b)İlçe Merkezi	80	67,73	10,17			
	c) İl Merkezi	273	68,72	11,16			

Tablo 8'i incelediğimizde, dindarlığın uzun süre yaşanılan yerleşim yeri grupları arasında istatistiki açıdan anlamlı bir farklılaşma tespit edilememiştir ($F=1,27$; $P>.05$). Her ne kadar istatistiki açıdan anlamlı bir farklılık olmasa da fikir vermesi amacıyla ortalama puanlara bakıldığında ise, dindarlıktaki en yüksek puanı yaşamının en uzun süresini köy-kasaba ($\bar{x}=60,58$) gibi yerleşim yerlerinde geçirenler alırken; en düşük puanı ise yaşamının uzun bir süresini il merkezinde ($\bar{x}=58,42$) geçirenlerin aldığı görülmektedir. Bu da bizlere dindarlık düzeylerinde köyden kente doğru bir düşüşün yaşandığını göstermektedir. Elde edilen bulgulara göre, yaşamının uzun bir süresini kırsal kesimlerde geçirenlerin dindarlık düzeyi puanları diğerlerinden anlamlı bir şekilde yüksektir yönündeki hipotezimiz desteklenmemiştir.

Şahin (2008b) yapmış olduğu çalışmasında hayatının en uzun süresini geçirmiş olduğu yer açısından dindarlık düzeyleri arasında anlamlı farklılık olmadığına ulaşmıştır. Hasankahyaoğlu (2008) de benzer sonuçlara ulaşmıştır. Ayten (2004) ise dindarlığın inanç boyutunda anlamlı farklılıkların olduğunu; bu farklılıkların köy ve il merkezinde yaşayanlar arasında gerçekleştiğini bulgulamıştır. Yine aynı şekilde Öztürk (2013) de köyde yaşayanların dindarlık düzeylerinin büyük şehirde yaşayanlardan anlamlı bir şekilde yüksek olduğunu tespit etmiştir.

En uzun yaşanılan yer ile özgeci tutum düzeyleri arasında da dindarlıkta olduğu gibi anlamlı bir farklılaşma tespit edilememiştir ($F=,51$; $P>.05$). Katılımcıların özgecilik ölçeğinden aldıkları ortalama puan göz önüne alındığında ise, yine en yüksek puanı yaşamının uzun bir süresini köy-kasaba ($\bar{x}=70,29$) gibi yerleşim yerlerinde alanların oluşturduğu görülmektedir. Buna göre; özgecilik düzeyinin uzun süre yaşanmış olan yerleşim yerlerine göre farklılık göstereceği ve en yüksek puanı kırsal kesimde yaşayanların alacağına yönelik hipotezimiz desteklenmemiştir. Harputlu (2015) da gençlerin yaşamlarının çoğunu geçirdiği yere göre özgecilik düzeyleri arasında anlamlı

bir farklılığın olmadığına ulaşmıştır. Banbal'ın (2010) hemşirelik öğrencileri üzerinde yapmış olduğu çalışmasında şehirlerde yaşayanların özgecilik puanları köy ve kasabalarda yaşayanlardan daha yüksek çıkmıştır.

Katılımcıların empatik eğilim düzeyleri ele alındığında ise, ilçe merkezinde ($\bar{x}=65,18$) yaşayanlarla il merkezinde ($\bar{x}=69,10$) yaşayanlar arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($F=6,866$; $P<.01$). Buna göre il merkezinde yaşayanların empatik düzeyleri ilçe merkezinde yaşayanlardan anlamlı bir şekilde daha yüksektir. Bu durumda ilgili hipotezimizin desteklendiğini söyleyebiliriz. Diğer taraftan Ercoşkun (2005), sınıf öğretmenliği öğrencilerinin yerleşim yeri değişkeni açısından empatik eğilim puanlarında anlamlı farklılığın olmadığını tespit etmiştir. Şahin (2008b) de çalışmasında benzer sonuçlara ulaşmıştır.

Sonuç olarak, uzun süre yaşam sürülen yerleşim değişkenine göre dindarlık ve özgecilik açısından anlamlı farklılıklara ulaşamamıştır. Empatik eğilimle ilgili bulgular incelendiğinde ise il merkezinde yaşayanların empatik düzeylerinin ilçe merkezinde yaşayanlardan anlamlı bir şekilde yüksek olduğu bulgulanmıştır. Köy ve kasabadan şehir merkezine geldikçe dindarlık düzeylerinde düşüşün yaşanmasında, şehir hayatının kargaşası, dünyevileşme, insanların birbirinden uzaklaşması gibi nedenler sayılabilir. Nitekim konuyla ilgili literatür incelendiğinde de köy-kasaba, ilçe gibi küçük yerleşim yerlerinde yaşayanların dindarlık düzeylerinin daha yüksek oldukları görülmektedir (Cufta, 2017: 122). Empatik eğilim puanlarının il merkezinde daha fazla çıkmasında ise küçük yerleşim yerlerine göre daha çeşitli bir çevre ve kültür içerisinde yaşamının etkili olduğu düşünülmektedir.

9. Din Eğitimi Türü Gruplarının Dindarlık, Empatik Eğilim ve Özgecilik Ölçeklerinden Aldıkları Puanların Dağılımlarının Farklılığı ve Anlamlılığına Dair Tek Yönlü Varyans Analizi ve Tukey HSD Testi

Dindarlık, empatik eğilim ve özgecilik düzeylerinin bireylerin dini hayatlarının şekillenmesinde etkili olan din eğitimini kazandıkları yerlere göre farklılık gösterip göstermediğini, gösteriyorsa bu farklılıkların hangi gruplar arasında oluştuğunu tespit edebilmek için Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) ve Tukey Testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9 Dindarlık, Empati, Özgecilik ve Dini Hayatın Şekillenmesinde Etkin Din Eğitim Türü (ANOVA, Tukey HSD)

	Din Eğitim Türü	N	\bar{X}	Ss	F	P	Tukey HSD
Dindarlık	a) Aile	277	59,65	5,456	14,253	,000	e-a,b,c,d a-c
	b)Kuran Kursu	38	58,57	4,824			
	c) Örgün Eğitim Din Dersleri	29	56,00	7,275			
	d)Cami Hocası	15	58,53	4,867			
	e) Diğer	18	48,66	15,262			
Empati	a) Aile	277	68,92	8,521	4,490	,001	e-a,c
	b)Kuran Kursu	38	67,10	7,081			
	c)Örgün Eğitim Din Dersleri	29	67,58	7,921			
	d)Cami Hocası	15	67,86	9,334			
	e) Diğer	18	60,61	6,774			
Özgecilik	a) Aile	277	69,27	10,868	3,097	,016	c-d,a
	b)Kuran Kursu	38	68,44	12,138			
	c) Örgün Eğitim Din Dersleri	29	64,03	9,375			
	d)Cami Hocası	15	72,66	7,668			
	e) Diğer	18	62,88	18,249			

Tablo 9'a baktığımızda; Dindarlık ölçeğinde diğer grubunun tüm gruplardan anlamlı bir şekilde düşük olduğuna; aile grubunun da örgün eğitim din dersleri grubundan anlamlı bir şekilde yüksek olduğu tespit edilmiştir (F=14,253; P<.001). Dindarlık düzeyinde en yüksek puanı dini eğitimini ailesinden (\bar{x} =59,65) alanların; en düşük puanı ise dini eğitimini aile, Kuran kursu, okul ve cami dışında farklı diğer kaynaklardan (\bar{x} =48,66) alanların oluşturduğuna ulaşılmıştır. Elde edilen bulgulara göre; dini hayatının şekillenmesinde ailesi etkili olanların dindarlık düzeylerinin diğerlerinden daha yüksek olacağı yönündeki hipotezimiz desteklenmiştir. Şahin'in (1999) üniversite öğrencilerinde dini hayatı konu alan çalışmasında, din eğitimi türü ile dindarlık arasında anlamlı ilişkiler olduğunu ve din eğitimini aile ve Kuran kursundan alanların daha yüksek puanlara ulaştığını tespit etmiştir.

Tablo 9'da verilen empatik eğilim düzeyleri ile ilgili bulgular ele alındığında, dini eğitimini aile (\bar{x} =68,92) ve örgün eğitim din derslerinden (\bar{x} =67,58) alanlarla aile, Kuran kursu, okul ve cami dışı diğer kaynaklardan (\bar{x} =60,361) alanlar arasında istatistiki açıdan yüksek düzeyde anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir (F=4,490; P<.01). Dini hayatını şekillendirecek olan din eğitimini aileden alanların empatik eğilim

düzeyleri daha yüksektir. Buna göre empatik eğilim ile dini eğitim türü hakkındaki ilgili hipotezimiz desteklenmiştir.

Katılımcıların özgeci tutumları ele alındığında ise, dini eğitimlerini aile ve cami hocasından alanların örgün eğitim din derslerinden alanlardan özgecilik düzeyleri anlamlı derecede daha yüksektir ($F=3,097$; $P<.05$). Özgecilik puanlarına bakıldığında sırasıyla cami hocası ($\bar{x}=72,66$), aile ($\bar{x}=69,27$), Kuran kursu ($\bar{x}=68,44$), örgün eğitim din dersleri ($\bar{x}=64,03$) ve diğerleri ($\bar{x}=62,88$) şeklindedir. Dini hayatının şekillenmesinde ailesi etkili olanların özgecilik düzeyleri diğerlerinden daha yüksektir şeklindeki hipotezimiz desteklenmemiştir.

Sonuç olarak, dini hayatın şekillenmesinde etkili olan dini eğitim türü açısından dindarlık, empatik eğilim ve özgecilik puanlarının anlamlı farklılıkların olduğuna ulaşılmıştır. Elde edilen bulgularla ailenin bireyin dini hayatının şekillenmesinde çok önemli bir rol aldığı görülmektedir. Nitekim yapılan pedagojik araştırmalarda da bireyin insan olma yolunda yönlendiren ve ait olduğu kültürel değerleri kazandıran yegâne sosyal kurumun aile olduğunu vurgulanmaktadır (Özcan, 1985: 13). Ayrıca ulaşılan sonuçlar ailenin yanı sıra Kuran kursu ve cami hocasından alınan din eğitiminin de bireyin sosyal ve dini hayatları üzerinde önemli bir etki oluşturduğunu göstermektedir. Cami ve Kuran kursları gibi toplu şekilde eğitim görülebilen kurumlar çocuğun sosyalliğini artırıp çevresine uyumunu kolaylaştıracağı için empatik eğilim ve özgeci tutum düzeylerinin artmasına da yardımcı olacağı kabul edilebilir.

10. Dindarlık Algısı Gruplarının Dindarlık, Empatik Eğilim ve Özgecilik Ölçeklerinden Aldıkları Puanların Dağılımlarının Farklılığı ve Anlamlılığına Dair Tek Yönlü Varyans Analizi ve Tukey HSD Testi

Katılımcıların dindarlık, empatik eğilim ve özgecilik düzeylerinin dindarlık algılarına göre farklılık gösterip göstermediğini, gösteriyorsa bu farklılıkların hangi gruplar arasında oluştuğunu tespit edebilmek için Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) ve Tukey HSD Testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10 Dindarlık, Empati, Özgecılık ve Bireyin Dindarlık Algısı (ANOVA, Tukey HSD)

	Bireyin Dindarlık Algısı	N	\bar{X}	Ss	F	P	Tukey HSD
Dindarlık	a) Düşük	26	56,42	11,737	1,694	.151	-
	b)Ortanın Altı	46	58,76	4,667			
	c) Orta	232	58,53	6,434			
	d) Ortanın Üstü	50	59,46	5,376			
	e) Yüksek	23	61,13	8,024			
Empati	a) Düşük	26	60,80	8,868	7,967	.000	a-b,c,d,e
	b)Ortanın Altı	46	68,63	7,584			
	c) Orta	232	67,99	8,473			
	d) Ortanın Üstü	50	70,76	6,524			
	e) Yüksek	23	72,13	8,379			
Özgecılık	a) Düşük	26	63,84	12,638	6,323	.000	e-a,b,c
	b)Ortanın Altın	46	69,08	13,024			
	c) Orta	232	67,59	10,365			
	d) Ortanın Üstü	50	71,20	10,678			
	e) Yüksek	23	77,73	12,505			

Tablo 10’te da görüleceği üzere gruplar arasında dindarlık açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir ($F=1,694$; $P>.05$). Ancak fikir vermesi açısından ortalamalar incelendiğinde, bireylerdeki sahip olduğu dindarlık düzeyi algısı yükseldikçe dindarlık puanlarının arttığı; dindarlık düzey algısı düştükçe de dindarlık düzeyi puanlarının düştüğü görülmektedir. Buna göre dindarlık algı yüksek olanların dindarlık düzeyi puanları diğerlerinden yüksek olduğu ancak ilgili hipotezimizin istatistiki açıdan desteklenmediğini söyleyebiliriz. Ayten (2004) dindarlık algısı ile dini hayat arasında anlamlı ilişkinin olduğunu; dindarlık algılaması yüksek olanlar ile düşük ve orta olanlar arasında anlamlı bir farklılıkların gerçekleştiğini tespit etmiştir.

Empatik eğilim düzeylerine bakıldığında, dindarlık algısı düşük olanlarla diğer tüm gruplar arasında istatistiki açıdan yüksek derecede anlamlı bir farklılığın olduğu görülmektedir ($F=7,967$; $P<.001$). Buna göre yüksek dindarlık algısına sahip bireyler diğerlerinden daha çok empatik eğilime sahiptir. Elde edilen bulgular, dindarlık algısı ve empatik eğilim ile ilgili hipotezimizin desteklendiğini göstermektedir. Hasankahyaoğlu’nun (2008) gençler üzerinde yapmış olduğu araştırmasında dindarlık algısı ile empatik eğilim arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığına ulaşılmıştır. Ayrıca ilgili çalışmada, empatik eğilim düzeyi en yüksek olanların dindarlık algısı düşük, empatik eğilim düzeyi en düşük olanları ise dindarlık algısı orta olanların oluşturduğunu tespit etmiştir.

Özgecılık açısından elde edilen bulgular incelendiğinde ise, dindarlık algısı yüksek olanlar ($\bar{x}=77,73$) ile düşük ($\bar{x}=63,84$), orta ($\bar{x}=67,59$) ve ortanın altı ($\bar{x}=69,08$) olanlar arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir ($F=6,323$; $P<.001$). Buna göre dindarlık algısı yüksek olan bireylerin özgeci tutumları, düşük, ortanın altı ve orta olanlardan anlamlı derecede yüksektir. Bu verilere dayanarak, *“dindarlık algısı yüksek olanların özgeci tutum düzeyleri diğerlerinden anlamlı bir şekilde daha yüksektir”* şeklindeki hipotezimiz desteklenmiştir. Konuyla ilgili literatüre bakıldığında da dindarlık ile özgecılık ve fedakârlık arasında pozitif yönde anlamlı ilişkilerin olduğunu bulgulayan çalışmaların olduğu görülmektedir. Öztürk (2013) üniversite öğrencileri üzerinde yapmış olduğu çalışmasında, dindarlık algısı yükseldikçe iyimserlik puanlarının da yükseldiğini gözlemlemiştir.

Sonuç olarak, bireyin dindarlık algısı gruplarının dindarlık düzeyinde anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Bu sonuca ulaşılmasında ise katılımcıların “kendinizi dindarlık açısından hangi seviyede görüyorsunuz?” sorusuna karşı tevazu göstermek, riyadan kaçınmak maksadıyla objektif olarak yanıt verememeleri olduğu düşünülmektedir.

Diğer taraftan dindarlık algısı yüksek olanların empatik eğilim ve özgeci tutum düzeylerinin diğerlerinden anlamlı bir şekilde yüksek olduğu tespit edilmiştir. Genel olarak bakıldığında ise bireyin dindarlık algısı yükseldikçe dindarlık, empatik eğilim ve özgecılık ortalamaları da yükselmektedir. Bu durum dinin, bireyin yaşamının şekillenmesindeki en önemli rollerden biri olduğunu göstermektedir. Nitekim kendisini dindar ve Allah’a yakın bir kul olarak gören birey, çevresine daha duyarlı ve yardımsever olmaya çalışacak, olumlu sosyal davranışlarını artırma yönünde kendisine ödevler verecektir.

11. Dindarlık, Empatik Eğilim ve Özgeciliğin Bağımsız Değişkenlerle İlişkisi

Çalışmamızın bu bölümünde dindarlık, empatik eğilim ve özgeciliğin bağımsız değişkenlerle aralarında anlamlı bir ilişki olup olmadığına bakılacaktır. İlgili hipotezimiz bağımsız değişkenlerin tümü ile dindarlık, empatik eğilim ve özgeci tutum arasında anlamlı ilişkilerin var olduğu yönündedir. Yapılan korelasyona analizinin sonuçları Tablo 11’de verilmiştir.

Tablo 11 Değişkenler Arası Korelasyonlar

	Dindarlık Düzeyi	Empatik Eğilim Düzeyi	Özgeci Tutum Düzeyi
Dindarlık Düzeyi	1	,305**	,215**
Empatik Eğilim Düzeyi	,305**	1	,332**
Özgeci Tutum Düzeyi	,215**	,332**	1
Yaş	,052	,059	,124*
Cinsiyet	-,029	-,049	-,026
Unvan	,104*	,052	,040
Mesleki Görev Süresi	,069	,055	,082
Medeni Durum	-,133**	-,148**	-,081
Öğrenim Durumu	-,105*	-,004	-,039
Sosyo-ekonomik Durum	-,013	,112*	,022
Hayatın En Uzun Süresinin Geçtiği Yer	-,079	,136**	-,004
Dini Hayatın Şekillenmesinde En Önemli Faktör	-,349**	-,204**	-,117*
Dindarlık Algısı	,119*	,240**	,206**

*P < 05, **P<01

Araştırmamızın hipotezler bölümünde dindarlık, empatik eğilim ve özgecilik düzeyleri arasında pozitif yönde anlamlı ilişkinin olduğu, dindarlık yükseldikçe empati ve özgecilik düzeylerinin de yükseldiği ifade edilmişti. Uygulanan korelasyon analizleri sonucunda hipotezimiz desteklenmiş olup, dindarlık ile empatik eğilim ($r=.30$, $P<.01$) ve özgecilik ($r=.21$, $P<.01$) arasında pozitif yönde anlamlı ilişkilerin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca empatik eğilim ile özgecilik arasında da pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin var olduğuna ulaşılmıştır ($r=.33$, $P<.01$).

Dindarlığın bağımsız değişkenlerle olan korelasyonları incelendiğinde, unvan ($r=.10$, $P<.05$), medeni durum ($r=-.13$, $P<.01$), dini hayatın şekillenmesinde en önemli faktör ($r=-.34$, $P<.01$), öğrenim durumu, ($r=-.10$, $P<.05$) ve dindarlık algısı ($r=.11$, $P<.05$) bağımsız değişkenleriyle aralarında anlamlı ilişkilerin olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan yaş ($r=.05$), cinsiyet ($r=-.02$), mesleki yıl ($r=.06$), sosyo-ekonomik durum ($r=-.01$) ve hayatın en uzun süresinin geçtiği yer ($r=-.07$) bağımsız değişkenleri ile dindarlık arasında anlamlı ilişkilerin olmadığı görülmektedir. Buna göre unvan, medeni

durum, dini hayatın şekillenmesinde en önemli faktör, öğrenim durumu ve dindarlık algısı ile ilgili hipotezlerimiz desteklenirken; yaş, cinsiyet, mesleki yıl, sosyo-ekonomik durum ve hayatın en uzun geçtiği yer ile ilgili hipotezlerimiz desteklenmemiştir.

Empatik eğilim düzeyinin medeni durum ($r=-.14$, $P<.01$), sosyo-ekonomik durum ($r=.11$, $P<.01$), hayatın en uzun süresinin geçtiği yer ($r=-.13$, $P<.01$), dini hayatın şekillenmesinde en önemli faktör ($r=-.20$, $P<.01$) ve dindarlık algısı ($r=.24$, $P<.01$) bağımsız değişkenleriyle aralarında anlamlı ilişkilerin olduğu görülmektedir. Empatik eğilim düzeyi ile yaş ($r=.05$), cinsiyet ($r=-.04$), unvan ($r=.05$), mesleki yıl ($r=.05$) ve öğrenim durumu ($r=-.004$) arasında anlamlı ilişkilerin olmadığına ulaşılmıştır. Buna göre medeni durum, sosyo-ekonomik durum, hayatın en uzun süresinin geçtiği yer, dini hayatın şekillenmesinde en önemli faktör ve dindarlık algısı ile ilgili hipotezimiz desteklenirken; yaş, cinsiyet, unvan, mesleki yıl ve öğrenim durumu ile ilgili hipotezimiz desteklenmemiştir.

Özgeci tutum düzeyinin bağımsız değişkenlerle olan ilişkisine bakıldığında ise, yaş ($r=.12$, $P<.05$), dini hayatın şekillenmesinde en önemli faktör ($r=-.17$, $P<.05$) ve dindarlık algısı ($r=.20$, $P<.01$) değişkenleri ile anlamlı ilişkilerinin olduğu görülmektedir. Ancak özgeci tutum düzeyi ile cinsiyet ($r=-.02$), unvan ($r=.04$), mesleki yıl ($r=.08$), medeni durum ($r=-.08$), öğrenim durumu ($r=-.03$), sosyo-ekonomik durum ($r=.02$), hayatın en uzun süresinin geçtiği yer ($r=-.004$) değişkenleri arasında uygulanan korelasyon analizinde anlamlı ilişkilere ulaşılamamıştır. Buna göre yaş, dini hayatın şekillenmesinde en önemli faktör ve dindarlık algısı ile ilgili hipotezimiz desteklenirken; cinsiyet, unvan, mesleki yıl, medeni durum, öğrenim durumu, sosyo-ekonomik durum ve hayatın en uzun süresinin geçtiği yer ile ilgili hipotezimiz desteklenmemiştir.

Katılımcıların dindarlık düzeyleri açısından empatik eğilim ve özgecilik puanlarının farklılık gösterip göstermediğini, gösteriyorsa bu farklılıkların hangi gruplar arasında oluştuğunu belirlemek amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) ve Tukey HSD Testi uygulanmıştır. Katılımcıların dindarlık ölçeklerinden aldıkları puanlara göre en yüksek %30 “yüksek”, en düşük %30 “düşük” ve ikisi arasında kalanlar ise “orta” düzeyde dindarlık olarak belirlenmiştir. Buna göre dindarlık

düzeyleri düşük 0-25 puan, orta 30-50 puan ve yüksek 55-69 puan olarak üç gruba ayrılmıştır. Gruplar arasındaki farklılıkların net hesaplanabilmesi için 26-29 ve 51-54 arası puan alanlar değerlendirmeye dahil edilmemiştir. Sonuçlar Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 12 Dindarlık Düzeyleri, Empati ve Özgecilik (ANOVA, Tukey HSD)

	Dindarlık Düzeyi	N	\bar{X}	Ss	F	P	Tukey HSD
Empatik Eğilim Düzeyi	a) Düşük	2	44,00	,000	20,51	.000	c-b,a
	b) Orta	28	61,50	5,301			
	c) Yüksek	302	68,99	8,198			
Özgeci Tutum Düzeyi	a) Düşük	2	32,00	,000	14,55	.000	c-b,a
	b) Orta	28	64,57	12,59			
	c) Yüksek	302	69,10	10,30			

Yapılan analizler neticesinde dindarlık düzeyi gruplarının empatik eğilim ($F=20,51$, $P<.001$) ve özgeci tutum ($F=14,55$, $P<.001$) ölçeklerinden aldıkları ortalama puanlar arasında anlamlı farklılıkların olduğu tespit edilmiştir. Gruplar arasındaki anlamlı farklılığın yüksek dindarlık düzeyi grubu ile düşük ve orta dindarlık düzeyi grupları arasında gerçekleştiği görülmektedir. Elde edilen bu verilere göre, “*Dindarlık düzeyi yüksek olan bireylerin empatik eğilim ve özgeci tutum puanları, düşük ve orta düzeyde olanlara göre daha yüksektir*” şeklindeki hipotezimiz desteklenmiştir.

Dindarlık ile empatik eğilimi konu alan çalışmalara baktığımızda da benzer sonuçlara ulaşılmış olduğu görülmektedir. Robbins ve ark. yapmış oldukları bir araştırmada empatinin olumlu Tanrı tasavvuru ile doğrudan ilişkili olduğuna ulaşılmıştır. Adalet, merhamet, bağışlama gibi olumlu Tanrı tasavvuru ile yüksek düzeyde empati; cezalandırıcı, adaletsiz bir Tanrı tasavvuru ile düşük düzeyde empati arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir (Robbins, 2006; akt: Şahin,2008b:162). Yine Şahin’in (2008b) ergenler ve Hasankahyaoğlu’nun (2008) üniversite öğrencileri üzerinde yapmış oldukları çalışmalarda da dindarlık ve empatik eğilim arasında pozitif yönde anlamlı ilişkilerin olduğuna ulaşılmıştır. Özcan’ın (2016) yapmış olduğu bir araştırmada ise, dindarlık düzeyi ile empatik eğilim arasında anlamlı bir ilişkiye ulaşılamamıştır.

Dindarlık ve özgecilik ilişkisi üzerine literatüre bakıldığında da araştırmamızın bulgularını destekleyen birçok çalışmanın var olduğu görülmektedir. Batson, yapmış

olduğu çalışmada, iç güdümlü dini yönelime sahip olan bireylerin yardım konusunda daha kararlı ve muhtaçlara karşı yardım etmede ısrarcı olduklarına ulaşılmıştır (Batson, 1976: 29). Demir (2017: 84) yetişkinler üzerinde yapmış olduğu bir araştırmada iç güdümlü dindarlığa sahip bireylerin, dış güdümlü dindarlık düzeyleri yüksek olanlara göre özgeci davranışlara eğilimlerinin daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Özbaşaran ve Aydın (2013: 111) hemşirelik öğrencileri üzerinde yapmış oldukları bir araştırmada da empati ile özgecilik arasında pozitif yönde anlamlı ilişkilerin var olduğuna ulaşılmıştır.

12. Dindarlığın Boyutları ile Empatik Eğilim ve Özgecilik Arasındaki İlişki

“Dindarlığın boyutları ile empati ve özgecilik arasında anlamlı ilişkiler vardır” şeklindeki hipotezimizi test etmek amacıyla yapılan korelasyon sonuçları Tablo 13’te verilmiştir.

Tablo 12 Dindarlığın Boyutları İle Empatik Eğilim ve Özgecilik Arasındaki Korelasyon

	İnanç Boyutu	Duygu Boyutu	Davranış Boyutu	Bilgi Boyutu	Empatik Eğilim	Özgecilik
İnanç Boyutu	1	.060	-.074	-.036	.070	-.063
Duygu Boyutu	.060	1	.405**	.041	.261**	.213**
Davranış Boyutu	-.074	.405**	1	.159**	.247**	.191**
Bilgi Boyutu	-.036	.041	.159**	1	.059	-.073
Empatik Eğilim	.070	.261**	.247**	.059	1	.332**
Özgecilik	-.063	.213**	.191**	-.073	.332**	1

Bulgulara göre empatik eğilimin dindarlığın boyutlarıyla pozitif yönde gerçekleşen ve anlamlılık gösteren korelasyon katsayıları duygu boyutunda $r=.26$, davranış boyutunda $r=.24$ 'tür. Özgecilikle dindarlığın boyutlarıyla anlamlılık derecesine ulaşan korelasyon katsayıları ise duygu boyutunda $r=.21$, davranış boyutunda $r=.19$ olarak bulunmuştur. Korelasyon sonuçlarına göre hipotezimiz duygu ve davranış boyutları ile desteklenirken, inanç ve bilgi boyutlarıyla desteklenmemiştir. Buna göre, dinin duygu ve davranış boyutlarındaki artış kişinin hem empatik eğilimini hem de özgeci tutum düzeylerini olumlu yönde etkilemektedir.

Konuyla ilgili Şahin'in (2008b: 162) çalışmasında dindarlığın duygu, davranış ve bilgi boyutları ile empatik eğilim arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. Ayten (2009: 167) dindarlığın boyutları ile empatik eğilim arasında olumlu ve yüksek derecede anlamlılığı olan bir ilişkinin olduğunu tespit etmiştir. Yine Demir'in (2017: 79) yapmış olduğu araştırmada da dindarlığın inanç-etki ve bilgi-ibadet boyutları ile özgeci davranışlar arasında pozitif yönde anlamlı ilişkilerin olduğuna ulaşılmıştır.

Taklidi bir inanç ya da salt bir din bilgisinden ziyade hissedilip özümsemiş ve davranışlara dökülmüş bir dindarlık, empati ve özgecilik gibi prososyal davranışları olumlu yönde etkileyecektir. Araştırmamızdaki empatik eğilim ve özgeci tutumun inanç ve bilgi boyutlarında anlamlı derecede ilişkilere ulaşamamasının altında bu sebebin bulunduğu düşünülebilir.

SONUÇ

Hekim ve hemşirelerin dindarlık, empatik eğilim ve özgecilik düzeyleriyle ilgili bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi ve bağımsız değişken gruplarının dindarlık, empatik eğilim ve özgecilik ortalama puanları açısından farklılık gösterip göstermediğini tespit etmeye çalıştığımız araştırmamızda, D.E.Ü. Din Psikolojisi Öğretim üyeleri tarafından geliştirilen Dini Hayat Ölçeği (DHÖ), Üstün Dökmen tarafından geliştirilen Empatik Eğilim Ölçeği (EEÖ) ve London ve Bower (1968) tarafından geliştirilip Akbaba'nın Türkçe'ye uyarladığı Özgecilik Ölçeği kullanılmıştır. Bu üç ölçek 2018 Eylül-Kasım aylarında Konya Eğitim Araştırma Hastanesi çalışanı olan 377 hekim ve hemşireye uygulanmıştır.

Ölçeklerden elde edilen veriler SPSS 15.0 programı ile analiz edilmiştir. Bu doğrultuda analizler araştırma hipotezleri ve ölçeğin tipi dikkate alınarak Pearson Korelasyon Analizi, T testi, Tek Yönlü Varyans Analizi, Tukey HSD Çoklu Karşılaştırma Analizi teknikleri kullanılarak yapılmıştır. Yapılan analizler neticesinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Araştırmamızda dindarlık, empatik eğilim ve özgecilik düzeyleri arasında pozitif yönde ve anlamlı korelasyonlar olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca empatik eğilim ile özgecilik arasında orta düzeyde pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin var olduğu tespit edilmiştir. Buna göre dindarlık düzeyi arttıkça empatik eğilim ve özgecilik düzeyleri de artmaktadır.
2. Dindarlık, empatik eğilim ve özgeci tutum ile bağımsız değişkenlerin korelasyonuna bakıldığında, dindarlık ile unvan, medeni durum, dini hayatın şekillenmesinde etkili olan en önemli faktör, öğrenim durumu ve dindarlık algısı; empatik eğilim ile medeni durum, sosyo-ekonomik durum, hayatın en uzun geçtiği yerleşim yeri, dini hayatın şekillenmesinde en önemli faktör ve dindarlık algısı; özgeci tutum ile yaş, dini hayatın şekillenmesinde etkili olan en önemli faktör ve dindarlık algısı arasında anlamlı ilişkilerin olduğuna ulaşılmıştır.

3. Dindarlık düzeyi gruplarının empatik eğilim ve özgeci tutum ölçeklerinden aldıkları ortalama puanlar arasında anlamlı farklılıkların olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dindarlık düzeyi yüksek olanların empatik eğilim ve özgeci tutum düzeylerinin orta ve düşük olanlardan anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Buna göre dindarlık düzeyi yüksek olanların empati kurma ve özgeci davranışlarda bulunma yönelimi daha yüksektir.

4. Dindarlığın duygu ve davranış boyutları ile empatik eğilim ve özgecilik arasında anlamlı ilişkiler bulunmaktadır. Buna karşılık inanç ve bilgi boyutları ile empatik eğilim ve özgecilik arasındaki ilişkiler anlamlılık derecesine ulaşamamıştır.

5. Yaş ile dindarlık ve empatik eğilim arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Ancak yaş ile özgecilik arasında yüksek düzeyde anlamlılığın olduğuna ulaşılmıştır. Kırk beş yaş ve üzeri hekim ve hemşirelerin özgecilik düzeyleri diğer yaş gruplarına göre anlamlı bir şekilde yüksektir.

6. Cinsiyet grupları ile dindarlık, empatik eğilim ve özgecilik arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Her ne kadar istatistiki açıdan anlamlılık düzeyine ulaşılmasa da kadınların dindarlık, empatik eğilim ve özgecilik düzeylerinin erkeklerden daha yüksek olduğu görülmektedir.

7. Dindarlık ve empatik eğilim ile medeni durum arasındaki ilişkiler incelendiğinde bekârların dindarlık ve empatik eğilim puanlarının evlilerden anlamlı derecede yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ancak medeni duruma göre özgecilik anlamlı farklılıklar göstermemektedir.

8. Hekim ve hemşirelerin dindarlık, empatik eğilim ve özgecilik ölçeklerinden aldıkları puanlara bakıldığında, hemşirelerin daha yüksek ortalamalara sahip olduğuna ulaşılmıştır. Buna karşılık sadece unvan ile dindarlık arasındaki ilişki anlamlılık seviyesine ulaşmıştır.

9. Mesleki görev süresi ile dindarlık ve empatik eğilim arasında istatistiki açıdan anlamlı bir farklılığın olmadığı; ancak mesleki görev süresi ile özgecilik arasında yüksek düzeyde anlamlılığın olduğu tespit edilmiştir.

10. Hekim ve hemşirelerin öğrenim durumlarına göre dindarlık, empatik eğilim ve özgecilik düzeyleri arasında istatistiki açıdan anlamlı farklılıklar tespit edilememiştir. Dindarlık konusunda en yüksek puan ortalamasını lise mezunu; empatik eğilim ve özgeciliğe ise lisans mezunları almıştır.

11. Sosyo-ekonomik duruma göre dindarlık düzeylerine bakıldığında, sosyo-ekonomik durumu orta olanların dindarlık ortalamalarının düşük olanlardan anlamlı bir şekilde yüksek olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan sosyo-ekonomik durum yükseldikçe empatik eğilim ve özgecilik düzeyleri düşer yönündeki hipotezimizin aksine anlamlı bir farklılık oluşmamıştır.

12. Hayatının en uzun süresini geçirdiği yer gruplarının empatik eğilim puanlarının anlamlı farklılıklar gösterdiği; uzun süre büyük yerleşim merkezinde yaşayanların empatik eğilim düzeylerinin küçük merkezlerde yaşayanlardan daha yüksek olduğuna ulaşılmıştır. Buna karşılık uzun süre köy-kasaba gibi yerleşim yerlerinde yaşayan hekim ve hemşirelerin dindarlık ve özgecilik puanlarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

13. Dini hayatın şekillenmesinde etkili olan dini eğitim türü gruplarının dindarlık, empatik eğilim ve özgecilik puanları arasında anlamlı farklılıkların olduğuna ulaşılmıştır. Dindarlık ve empatik eğilim düzeylerinde en yüksek puanı din eğitimi ailesinden alanlar; özgecilik düzeyinde ise en yüksek puanı din eğitimi cami hocasından alanlar ulaşımlardır.

14. Bireyin dindarlık algısı ile empatik eğilim ve özgecilik düzeyleri arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler vardır. Buna karşılık dindarlık algısı ile dindarlık düzeyi arasında anlamlı bir ilişki yoktur. Yapılan analizler sonucunda dindarlık algısı gruplarının aldığı empatik eğilim ve özgecilik düzeyi puanları arasında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir.

Önemli prososyal davranışlardan biri olan empati ve özgeciliğin dindarlık ilişkisi yönünden ele alındığı bu çalışmamızda elde edilen verilerden yola çıkarak, bireyin bencillik ve kibir gibi olumsuz davranışlardan uzaklaşmasında, yardım etme, değer verme ve iyilik gibi olumlu davranışları kazanmasında ve kendini karşıdakinin yerine koyarak onunla duygu ortaklığı yaşamada dindarlığın olumlu ve önemli bir unsur olduğuna ulaşılmıştır. Sağlık sorunları yaşayan ve tedavi gören bireyin en çok arzu ettiği husus, kendisini dinleyen, anlayan ve tedavinin her aşamasında desteğini yanında hissettiği sağlık çalışanları ile karşılaşmaktır. Sağlık çalışanlarının hastayla etkili iletişim içerisinde olması tedavi sürecinin daha sağlıklı ve kısa bir zamanda gerçekleşmesine olumlu yönde katkı sunacaktır.

Bireyin sosyal hayatının şekillenmesinde önemli bir etken olan din, bireyin empati kurmasında ve özgeci davranışlar sergilemesinde de etkili bir unsurdur. Bu nedenle özellikle hekim ve hemşireler başta olmak üzere sağlık alanında hizmet verecek tüm bireylerin empati, özgeciliği, fedakarlık, iyimserlik vb. olumlu sosyal davranışların kazanımıyla ilgili eğitimler verilmeli, empati ve özgeciliğe vurgu yapan ayet ve hadislerle eğitimler desteklenmelidir. Bu tür olumlu davranışların bir insanlık ve kulluk görevi olduğu bilincinin yerleşmesi birbirini anlayan ve birbirine yardım eden bir toplumsal yapının oluşmasına katkı sağlayacaktır.

Araştırmamız sürecinde karşılaşılan zorluklar ve öneriler;

- Örneklem grubumuzun nöbet usulü çalışmaları ve çalışanların iş yoğunluğunun fazla olması sebebiyle anketlerin dağıtılması ve toplanması konusunda zorluk yaşanmıştır.
- Hastane çalışanlarının işbirliği, paylaşma, yardımlaşma, sorumluluk alma gibi empatik eğilim ve özgeci davranışlarını geliştirecek eğitimlere ve etkinliklere katılımları desteklenmelidir.
- Empatik eğilim ve özgeci tutum ile dindarlık arasında pozitif yönde anlamlı ilişkilerin olması, hastanelerde uygulanabilecek manevi destek hizmetlerinin personelin empatik eğilim ve özgeci tutum düzeylerini olumlu yönde etkileyebileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Adler, A. (1993). *Psikolojik Aktivite*. (Çev: B. Çorakçı). İstanbul: Say Yayınları.
- Ak, K. (2013). *Üniversite Öğrencilerinin Özgeciliği Düzeylerinin Yordayıcı Olarak Yaşam Amaçları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Akarsu, B. (1998). *Felsefe Terimler Sözlüğü*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Akbaba, S. (1994). *Grupla Psikolojik Danışmanın Sosyal Bir Kavram Olan Özgeciliği Üzerindeki Etkisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Akbulut, E. (2010). *Sınıf Öğretmenlerinin Empatik Eğilim Düzeyleri*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Akdoğan, A. (2011). *Ahlak, Medeniyet ve İslam*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Akgül, M. (2004). Yaşlılık ve Dindarlık, Hayattan Zevk Alma ve Mutluluk İlişkisi. *Dini Araştırmalar*, 7(19), 19-56.
- Akkaya, A. (2017). *Hemşirelerde Empati, Empati Becerileri ve Motivasyon İlişkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Akkoyun, F. (1989). Empatik Anlayış Üzerine. *A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 15(2).
- Akseki, A. H. (1974). *İslam Dini*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Akyüz, N., ve Çapçioğlu, İ. (2001). *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*. Ankara: Cantekin Matbacılık.
- Albayrak, G. (2016). *Hadis ve Sünnette Empati*. Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Allport, G. (1968). *The Person in Psychology*. Boston: Beacon Press.

Altınbaş, K., ve ark. (2010). "Empatinin Biyolojik Yönleri" *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*. 2(1), 15-25.

Altınoluk, H. (2014). *Hemşirelerde/Ebelerde Empatik Eğilim ve Becerilerin Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul.

Alver, B. (2003). *Çeşitli Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Çalışanların Empatik Becerileri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.

Arkonacı, O. (1999). *Psikiyatri Sözlüğü*. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.

Arpacı, S. (2017). *Hemşirelerin Empati Düzeyleri İle Yatan Hastaların Memnuniyetlerinin Değerlendirilmesi*. Haliç Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü: Yüksek Lisans Tezi.

Arslan, H. (2010). Dinle İlgili Düşünce, Tanım ve Algılamalar. *Hikmet Yurdu* (5), 251-270.

Arslan, M. (2004). *Türk Popüler Dindarlığı*. İstanbul: Dem Yayınları.

Arslan, Y. (2016). Kim Daha İyi Empati Kuruyor- Empati Üzerine Mikro Bir Sosyolojik Araştırma. *Yaşam Bilimleri Dergisi*, 6(1).

Arslan, Z. (2006). *Öğretmenlerde Dindarlık, Değerler ve İş Doyumu Üzerine Bir Araştırma*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Yüksek Lisans Tezi.

Arslantürk, Z., ve Amman, T. (2008). *Sosyoloji*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.

Atkinson , R. (2002). *Psikolojiye Giriş*. (Y. Alagon, Çev.) Ankara: Arkadaş Yayınları.

Aydın, M. (1994). *Din Felsefesi*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.

Ayten , A. (2004). Psikanaliz ve Din. *Marife Dergisi*(1).

- Ayten, A. (2004). *Kendini Geliştirme ve Dindarlık İlişkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ayten, A. (2009). *Prososyal Davranışlarda Dindarlık ve Empatinin Rolü*. Doktora Tezi Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ayten, A. (2013). *Empati ve Din*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Bahadır, A. (2002). *İnsanın Anlam Arayışı ve DİN: Logoterapik Bir Araştırma*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Bahadır, A. (2010). *Jung ve Din*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Banbal, G. (2010). *Hemşirelik Öğrencilerinin Özgeçmiş Düzeyleri*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Batson. (1976). Religion as Prosocial Agent or Double Agent? *Journal for The Scientific Study of Religion*, 15(1), 19-45.
- Bayrakçı, M. (2007). Sosyal Öğrenme Kuramı ve Eğitimde Uygulanması. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 198-210.
- Bierhoff, H. (2005). *Prosocial Behavior*. New York: Psychology Press.
- Bilgin, N. (1995). *Sosyal Psikolojiye Giriş*. İzmir: İzmir Kitaplığı.
- Bingöl, S. (2012). *Kur'an Kur Öğreticilerinde Empati*. Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Budak , S. (2009). *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Bulut, H., ve Düşmez, İ. (2014). Öğretmenlerin Empatik Eğilim Becerilerinin Demografik ve Mesleki Değişkenler Bakımından Karşılaştırılması. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.

Büküm, S. (2013). *Din Görevlileri İle Öğretmenlerin Empatik Eğilim ve Beceri Düzeylerinin Karşılaştırılması*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Cevahir, R., Çınar, N., ve Sözeri, C. (2008). Ebelik Öğrencilerinin Devam Ettikleri Sınıflara Göre Empatik Becerilerinin Değerlendirilmesi. *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*(3), 3-14.

Cevizci, A. (2012). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayıncılık.

Cirhinlioğlu, F. (2010). Dini Yönelimler ve Önyargı. *Uluslar Arası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7(1).

Clark, K. (1980). Empathy a Neglected Topic in Psychological Research. *American Psychologist*, 35(2).

Comte, A. (1986). *Pozitivizm İlmihali*. (Çev: P. Erman) İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Cufta, M. (2017). Şehirleşme, Göç, ve Din. (Edt: K. Göz , F. İbiş, ve M. Türkan). *Şehir ve Erdem*. Ankara: Fecr Yayınları.

Cüceloğlu, D. (2001). *İyi Düşün Doğru Karar Ver*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Çağrı, M. (2000). *İsar*. TDV *İslam Ansiklopedisi*. içinde Ankara: TDV Yayınları.

Çalışkan, İ. (2002). *Kur'an'da Din Kavramı*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

Çaycı, B., ve Karagülle , E. (2014). Ağ Toplumunda Sosyalleşme ve Yabancılaşma. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 4(1).

Demir, M. (2017). *Dindarlık-Yardımseverlik İlişkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Dökmen, Ü. (1987). Empati Kurma Becerisi İle Sosyometrik Statü Arasındaki İlişki. *A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 20(1).

Dökmen, Ü. (1988). Empatinin Yeni Bir Modele Dayanılarak Ölçülmesi ve Psikodrama ile Geliştirilmesi. *A.Ü Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 21(1).

Dökmen, Ü. (2017). *Sanatta ve Günlük Yaşamda İletişim Çatışmaları ve Empati*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Duru, E. (2002). *Öğretmen Adaylarında Kişi-Durum Yaklaşımı Bağlamında Yardım Etme Davranışı Eğilimi, Empati ve Düşünme Stilleri İlişkisi ve Bu Değişkenlerin Bazı Psikososyal Değişkenler Açısından İncelenmesi*. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Duru, E. (2004). Öğretmen Adaylarında Empati-Yardım Etme Eğilimi İlişkisi ve Yardım Etme Eğiliminin Bazı Psikososyal Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31-41.

Düzgüner, S. (2013). *Maneviyat Algısı ve Diğerkamlıkla İlişkisi*. Konya: Doktora Tezi.

Elmas, U. (1998). *Bireylerin Ana-Baba Tutumları İle Özgeçmiş Düzeyleri Arasındaki İlişkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Elster, J. (2007). *Sosyal Davranışı Açıklamak*. (Çev: O. Sevimli , ve M. Karaduman) Ankara: Phoenix Yayınları.

Ercoşkun, M. (2005). *Sınıf Öğretmenliği Öğrencilerinin Empatik Becerilerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Erken, M. (2009). *Empati Becerisinin Ahlaki Davranışlar Üzerindeki Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Ersoy, E., ve Köşger, F. (2016). Empati: Tanımı ve Önemi. *Osmangazi Tıp Dergisi*, 38.

Fazlıoğlu, Y. (2009). Sosyal Gelişim. (Edt:N. Aral). *Eğitim Psikolojisi*. İstanbul: Kriter Yayınları.

Freedman, J., ve Sears , D. (1989). *Sosyal Psikoloji*. (Çev: A. Dönmez) İstanbul: Ara Yayıncılık.

Freud, S. (2006). *Dinin Kökenleri*. (Çev: S. Budak) Öteki Psikoloji.

Fromm, E. (1990). *Psikanaliz ve Din*. İstanbul: Say Yayınları.

Geçer, H. (2008). *Bir Üniversite Hastanesindeki Hemşirelerin Örgütsel Vatandaşlık Davranış Düzeylerinin Belirlenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Glock, ve Rodney, Y. (1965). *Religion and Society in Tension*. Chicago: Rand McNally.

Glock, C. (1998). *Dindarlığın Boyutları Üzerine*. (Çev: G. Kehrer) İstanbul: Vadi Yayınları.

Gül, A. (2016). *Otantiklik ve Dindarlığın Özgeçilik Üzerindeki Rolünün İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.

Gülseren, Ş. (2001). Eşduyum (Empati): Tanımı ve Kullanımı Üzerine Bir Gözden Geçirme. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 12(2), 133-145.

Günay, Ü. (1986). Modern Sanayi Toplumunda Din. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*(3).

Günay, Ü. (1999). *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*. İstanbul: Dergah Yayınları.

Günay, Ü. (2000). *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları.

Günay, Ü., ve Çelik, C. (2006). *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi*. Adana: Karahan Kitabevi.

Gündüz, Ş. (2002). *Dinsel Şiddet: Sevgi Söyleminden Şiddet Realitesine Hristiyanlık*. Samsun: Etüt Yayınları.

Gündüz, Ş. (2008). *Hristiyanlık*. İstanbul: İsam Yayınları.

- Hançerlioğlu, O. (1996). *Toplum Bilim Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hardy, S., ve Carlo, G. (2005). Religiosity and Prosocial Behaviours in Adolescence: The Mediating Role of Prosocial Values. *Journal of Moral Education*, 34(2), 231-249.
- Harputlu, İ. (2015). *Dini Tutum ve Özgeciliđ İlişkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta
- Hasankahyaoğlu, H. (2008). *Dindarlık ve Empati*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Hazlitt, H. (2006). *Ahlakın Temelleri*. Ankara: Adres Yayınları.
- Hoffman, M. (1978). Psychological and Biological Perspectives on Altruism. *International Journal of Behavioral Development*, 1(4), 323-339.
- Hoffman, M. (1978). Psychological and Biological Perspectives on Altruism. *International Journal of Behavioral Development*, 1(4), 323-339.
- Hood, R., ve Spilka, B. (1996). *The Psychology of Religion*. The Guilford Pres.
- Horney, K. (1999). *Psikanalizde Yeni Yollar*. (Çev: S. Budak) Ankara: İlya Yayıncılık.
- Hökelekli, H. (2010). *Din Psikolojisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Hökelekli, H. (2011). *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İmamoğlu, E. (1979). Sosyal Psikolojide 1970'lerde İncelenen Konular ve Yöntem Açısından Genel Bir Bakış. *Psikoloji Dergisi*(5).
- Izutsu, T. (2011). *Kur'an'da Allah ve İnsan*. (Çev: S. Ateş) Neşriyat Yayınları.
- Karaca, F. (2003). Dindarlığın Fonksiyonluğu Üzerine. *Dini Araştırmalar Dergisi*, 6(16).
- Karadağ, E., ve Mutafçılar, I. (2009). Prososyal Davranış Ekseninde Özgeciliđ Üzerine Teorik Bir Çözümleme. *Filsf Dergisi*(8), 41-70.

Karasar, N. (2007). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Nobel Yayınları.

Kasapoğlu, F. (2013). *Üniversite Öğrencilerinde İyilik Hali İle Özgecilik Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.

Kayıklık, H. (2006). Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç-Davranış Etkileşimi. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 19(3).

Keleş, M., ve Özkan , Y. (2018). Çevreci Sivil Toplum Kuruluşu Çalışanlarının Sosyal Sorumluluk ve Özgecilik Tutumlarının İncelenmesi. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1).

Kerim, Y. (1982). Din Psikolojisinin Araştırma Alanları. *AÜİFD*(5).

Kılınç, E. (2012). *Hekim ve Hemşirelerde Örgütsel Vatandaşlık Davranışı, Örgütsel Sessizlik, Çalışan Performansı ve Aralarındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sivas.

Kılınç, M. (2016). *Sağlık Çalışanlarının Empatik Eğilim Düzeylerinin Saldırgan Davranış Düzeyleri İle İlişkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Konya

Koç, Mustafa (2008). *Yetişkinlik Döneminde Dindarlık ile Benlik Kavramı Değişkenleri Arasındaki İlişki*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Bursa:

Köksal, A. (2000). Müzik Eğitimi Alma, Cinsiyet ve Sınıf Düzeyi Değişkenlerine Göre Ergenlerin Empatik Becerilerinin ve Uyum Düzeylerinin İncelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18.

Köktaş, M. (1993). *Türkiye'deki Dini Hayat*. İstanbul: İşaret Yayınları.

Köktaş, M. (1999). *Türkiye'de Dini Hayat*. İstanbul: İşaret Yayınları.

Köse, A. (2005). *Freud ve Din*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Köse, A., ve Ayten, A. (2012). *Din Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Kuğuluoğlu, S., ve Çınar, N. (2001). Çocuklara Bakım Veren Hemşirelerin Empati Becerileri. *Hemşirelik Forumu Dergisi*, 1(1).

Kumru, A., ve Carlo, G. (2004). Olumlu Sosyal Davranışların İlişkisel, Kültürel, Bilişsel ve Duyuşsal Bazı Değişkenlerle İlişkisi. *Türk Psikolojisi Dergisi*, 19(54), 109-125.

Kumru, A., ve Carlo, G. (2004). Olumlu Sosyal Davranışların İlişkisel, Kültürel, Bilişsel ve Duyuşsal Bazı Değişkenlerle İlişkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 109-125.

Kurt, A. (2009). Dindarlığı Etkileyen Faktörler. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(2).

Kuzgun, Y. (2006). *İlköğretimde Rehberlik*. Ankara: Nobel Yayınları.

Loewenthal, K. (2000). *Psychology of Religion*. Oneworld Publications.

Mehmedoğlu, A. (2006). Klasik Kuramlar ve Modern Araştırmalar Bağlamında Dindarlık ve Kişilik. (Edt: Ü. Günay, ve C. Çelik), *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi İçinde*. Adana: Karahan Kitabevi.

Mehmedoğlu, A. U. (1999). *Dindarlarda ve Dindar Olmayanlarda Kişilik Üzerine Bir Karşılaştırma*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Mutaftçılar, I. (2008). *Özgecilik Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Öğretmen Özgeciliği Üzerine Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Onay, A. (2004). *Dindarlık, Etkileşim ve Değişim*. İstanbul : Dem Yayınları.

Öz, F. (1998). Hemşirelikte Özgecilik (Yardımcılık). *C.Ü. Hemşirelik Yükseköğretim Dergisi*, 2(1).

Özbaşaran, F., ve Aydın, D. (2013). Hemşirelik Öğrencilerinde Empati- Özgecilik İlişkisi ve Özgeci Davranışların Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Balıkesir Sağlık Bilimleri Dergisi*, 108-113.

Özbay, H., ve Canpolat, B. (2003). Psikoterapide Empati-Nesnellik İkilemi. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 6.

Özbek, M. (2005). İnsan İlişkilerinde Empatinin Yeri ve Önemi. *Sosyal Siyasal Konferansları Dergisi*(49).

Özcan , Z. (2016). Empati ve Dindarlık Arasındaki İlişki. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 5(8).

Özcan, A. (1985). Din ve Ahlak Eğitiminde Ailenin Rolü. *Kubbealtı Akademi Mecmuası*(4).

Özcan, H. (2012). Hemşirelerin Empatik Eğilimleri ve Empatik Becerileri. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(2).

Özcan, Ş. (2018). Dünya Dinlerinde Altın Kural: Diğerkâmlık. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(1).

Özdemir, N. (2015). *Hemşirelerin Empatik Eğilimi ve Empatik Becerileri ile Bireyselleştirilmiş Bakım Alguları Arasındaki İlişki*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Özodaşık, M. (2009). *Kişiler Arası İletişim Sürecinde Algı, İkna ve Empatik İlişkiler*. Konya: Tablet Kitabevi.

Öztürk, E. (2013). *İyimserlik ve Dindarlık*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Öztürk, E., ve Özata, M. (2013). Hemşirelerde Örgütsel Vatandaşlık Davranışı İle Tıbbi Hayata Eğilim Arasındaki İlişkinin Araştırılması. *S.D.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(3).

Özyürek, M. (2005). *Bireysel Farklılıkları İnceleme Yaklaşımları*. Ankara: Kök Yayıncılık.

Pala, A. (2008). Öğretmen Adaylarının Empati Kurma Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(1), 13-23.

Peker, H. (2008). *Din Psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları

Penner, L. (1978). *Social Psychology*. New York: Oxford University Press.

Rogers, C. (1983). Empatik Olmak Değeri Anlaşılmamış Bir Varoluş Şeklidir. (F. Akkoyun, Dü.) *A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 16(1).

Sayar, K., ve Aksöyek, A. (1998). Sağlık Çalışanlarında Empatik Becerinin Değerlendirilmesi. *Yeni Symposlum*.

Sevindik, D. (2015). *Orta Yaş Dönemi Bireylerde Dindarlık-Mutluluk İlişkisi: Denizli Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

Şahin, A. (1999). *İlahiyat Tıp ve Mühendislik Fakültelerinde Okuyan Öğrencilerde Dini Hayatın Boyutları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma*. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Şahin, A. (2007). *Ergenlerde Dindarlık ve Benlik*. Konya: Adal Ofset.

Şahin, A. (2008a). *Dine Psikolojik Yaklaşımlar*. Konya: Adal Ofset.

Şahin, A. (2008b). Ergenlerde Dindarlık ve Empati. *Marife*(1), 149-166.

Şahin, A. (2014). *Birlikte Yaşamamanın Kodları: Dindarlık ve Etnokültürel Empati*. Konya.

Şahin, H. (2011). *Kur'an'da "Takva" Kavramı*. Samsun: Etüt Yayınları.

Tanrıverdi, H. (2017). Hemşirelerin Profesyonel Değerleri İle Örgütsel Vatandaşlık Davranış Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Ulakbilge*, 5(13).

Taplamacıoğlu, M. (1962). Yaşlara Göre Dini Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerine Bir Anket. *A.Ü. İlahiyat Dergisi*, 10.

- Tarhan, N. (2013). *Toplum Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Taş , K. (2010). Dindarlığa Yüklenen Anlamlar: Üniversite Öğrencileri Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma. *F.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(2).
- Taylor, S. (2010). *Sosyal Psikoloji*. (Çev: A. Dönmez) İstanbul: İmge Kitabevi.
- Tezekici, M. (2007). *İslamdaki Temel İbadetlerin Ahlaki Boyutu*. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Tiryaki Şen, H., Taşkın Yılmaz, F., Pekşen Ünivar ve Demirkaya F. (2012). Birinci Basamak Sağlık Hizmetlerinde Görev Yapan Sağlık Çalışanlarının Empatik Beceri Düzeyleri. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 3(1), 6-12.
- Topses, G. (2012). Elseverlik ve Benseverlik Ölçeğiyle İlgili Gerçeklik ve Güvenilirlik Çalışması. *International Journal of New Trends In Arts, Sports and Science Education*.
- Tunç, P. (2012). *Yoğun Bakım Hemşirelerinin Hastalarla İlişkilerinde Duygusal Emek Olarak Empati*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Turan, S. (2002). Teknolojinin Okul Yönetiminde Etkin Kullanımında Eğitim Yöntecisinin Rolü. *Kuram ve Uygulamaları Eğitim Yönetimi*(30).
- Ulaş , E. (2002). *Felsefe Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Uygun, E. (2006). *Psikiyatri Servisinde Çalışan Hemşirelerin Empatik Beceri Düzeylerinin Belirlenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Uysal, V. (1996). *Dini Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Uysal, V. (2007). Yetişkinlerde Dindarlık ve Değerler: Dini Hayat, Değer Tercihleri ve Kadına Bakış Eğilimleri. (Edt: H. Hökelekli , R. Kaymakcan, ve S. Kenan), *Değerler ve Eğitimi*. Dem Yayınları .

- Ünal , C. (1972). İnsanları Anlama Kabiliyeti. *A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 5(3).
- Ünal, F. (2007). Çocuklarda Empatinin Gelişimi: Empatinin Gelişiminde Anne-Baba Tutumlarının Etkisi. *Milli Eğitim Dergisi*(176).
- Yaparel, R. (1987). Dinin Tarifi Mümün mü? *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4, 403-417.
- Yapıcı, A. (2016). Cinsiyete Göre Farklılaşan Dindarlık ve Kadınlarda Dinsel Yaşamın Farklı Görüntüleri. *Dini Araştırmalar Dergisi*, 19(49).
- Yazır, E. (1992). *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Akçağ Yayınları
- Yetkin, S. (1976). *Büyük Tedirginler*. Ankara: Pars Matbaacılık .
- Yıldız, M. (1999). Ölüm Kaygısıyla Dindarlık Arasındaki İlişki Üzerine Bir Yorum. *Düşünen Siyaset Dergisi*, 1(4), 105-119.
- Yıldız, M. (2006). *Ölüm Kaygısı ve Dindarlık*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Yitik, A. (2000). *Hinduizm'de Din ve Din Anlayışı: Dharma Kavramı*. Ankara: Dinler Tarihi Derneği Yayınları.

Ek 1. Dini Hayat Ölçeği

Bu bölümde ilk dört madde ile ilgili olarak sizden maddelerde ifade edilen yargılara katılıp katılmadığınızı belirtmeniz istenmektedir. Lütfen her bir maddeyi okuduktan sonra; eğer o maddede ifade edilen durum sizin için uygun ise çarpı (X) işareti ile işaretleyiniz.		Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	
1	Allah vardır.				
2	Hız. Muhammet Allah'ın Peygamberidir.				
3	Öldükten sonra ahiret denilen sonsuz bir hayat olacaktır.				
4	Kuran Allah'ın gönderdiği kutsal kitaptır.				
Beşten on bire kadar (5-11) olan maddelerle ilgili olarak sizden söz konusu maddelerde ifade edilen duyguları ne yoğunlukta yaşadığınızı belirtmeniz istenmektedir. Lütfen her bir maddeyi okuduktan sonra; eğer o maddede ifade edilen durum sizin için uygun ise çarpı (X) işareti ile işaretleyiniz.		Hiç	Biraz	Çok	Pek Çok
5	İbadet ederken Allah'ın huzurunda olduğumu düşünerek uyguluyorum.				
6	Dua ettiğimde Allah'ın duamı kabul edeceğini ümit ederek ferahlık duyuyorum.				
7	Büyük bir camiye girdiğimde her zaman yaşamadığım manevi bir hava hissedirim.				
8	Bir kimseye yardım ettiğimde içimde bir coşku ve huzur duyarım.				
9	Günah işlediğimi düşündüğümde pişmanlık ve huzursuzluk duyarım.				
10	Ölümü hatırlatan bir durumla karşılaştığımda ahirette başıma gelebilecek şeyleri düşünerek bir ürperti ve heyecan duyarım.				
11	Tabiattaki her şeyin son derece düzenli olması karşısında Allah'ın kudretine hayranlık duyarım.				

On ikiden yirmi bire kadar (12-21) olan maddelerle ilgili olarak sizden söz konusu maddelerde ifade edilen davranışları ne sıklıkla yaptığınızı belirlemeniz istenmektedir. Lütfen her bir maddeyi okuduktan sonra; eğer o maddede ifade edilen durum sizin için uygun ise çarpı (X) işareti ile işaretleyiniz.		Her Zaman	Çoğu Zaman	Bazen	Hiç
12	İnancımın gereği olan ibadetleri yerine getiriyorum.				
13	Dinde yasak edildiği için içki içmekten kaçınıyorum.				
14	Kumar oynamak günah olduğu için kumar oynamaktan kaçınıyorum.				
15	Evlilik dışı cinsel ilişki dinde yasak olduğu için bu tür ilişkilerden uzak duruyorum.				
16	Rüşvet alıp vermek günah olduğu için rüşvet alıp vermiyorum.				
17	İnsanları aldatmak dini inancıma aykırı olduğu için kimseyi aldatmamaya özen gösteriyorum.				
18	Dini inancıma göre doğru sözlü olmak gerektiğinden, doğru söylemeye gayret ediyorum.				

19	Anne-babaya iyi davranmayı Allah emrettiği için, anne babama iyi davranıyorum.				
20	Söz verildiği zaman sözünde durmak dini bir kural olduğundan verdiğim sözü tutuyorum.				
21	Dini inancıma göre komşulara iyi davranmak gerekli olduğundan komşularıma iyi davranıyorum.				

Aşağıdaki maddelerle ilgili olarak sizden, verilen bilgilerin doğru olup olmadığını belirtmeniz istenmektedir. Eğer okuduğunuz ifade doğru ise “D” (Doğru) seçeneğini yanlış ise “Y” (Yanlış) seçeneğini çarpı (X) işareti ile işaretleyiniz		Doğru	Yanlış
22	Cuma namazını tek başına kılmak mümkündür.		
23	Oruçlu kimse yalan söylerse orucu bozular.		
24	Kabe Hz. Muhammedin kabrinin bulunduğu yerdir.		
25	Kur’an 114 sureden meydana gelmiştir.		
26	Hiz. Ali Hiz. Muhammed’in hiz. Hatice’den olma oğludur.		
27	Akşam namazının farzı üç rekattır.		
28	Kur’an’ı Arapça metinden okumayı bilmek her müslümana farz değildir.		
29	Cinlerin varlığı Kur’an’da belirtilmiştir.		
30	Dini bilgiler diğer bilgilerden daha değerlidir.		
31	Zengin olsun fakir olsun her müslümanın hayatta bir kere hacca gitmesi farzdır.		

Ek 2. Empatik Eğilim Ölçeği

Aşağıda insanların günlük yaşamda ortaya koyabilecekleri bir takım davranışlar sıralanmıştır. Her bir maddeyi okuduktan sonra; eğer o maddede ifade edilen durum sizin için uygun ise çarpı (X) işareti ile işaretleyiniz.		Tamamen Aykırı	Oldukça Aykırı	Kararsızım	Oldukça Uygun	Tamamen Uygun
1	Çok sayıda dostum var.					
2	Film seyredirken bazen gözlerim yaşarır.					
3	Bana dertlerini anlatanlar yanımdan ferahlanmış olarak ayrılırlar.					
4	Sıklıkla kendimi yalnız hissederim.					
5	Başkalarının problemi beni kendi problemlerim kadar ilgilendirir.					
6	Duygularımı başkalarına anlatmakta güçlük çekerim.					
7	İnsanların film seyrederken ağlamaları tuhafıma gider.					
8	Birisi ile tanışırken bazen dikkatim onun söylediklerinden çok vereceğim cevap üzerine yoğunlaşır.					
9	Çevremde çok sevilen bir insanım.					
10	TV'deki flimler mutlu sona ulaşınca rahatlarım.					
11	Düşüncelerimi başkalarına iletmekte güçlük çektiğim olur.					
12	İnsanların çoğu bencildir.					
13	Sinirli bir insanım.					
14	Genellikle insanlara güvenirim.					
15	İnsanlar beni tam olarak anlamıyor.					
16	Girişken bir insanım.					
17	Bir yakınımın derdini anlatmak beni rahatlatır.					
18	Genellikle hayatımdan memnunum.					
19	Yakınlarım bana sık sık dertlerini anlatır.					
20	Genellikle keyfim yerindedir.					

Ek 3. Özgeçilik Ölçeği

Aşağıdaki ifadeleri dikkatlice okuduktan sonra kendinizi 1 ile 5 arasında derecelendirin. İfadelerin karşısındaki uygun rakamı daire içine alarak işaretleyiniz (1- Çok az, 5- Çok fazla)

1	Akrabalarınız size ne ölçüde yardım ederler?	1	2	3	4	5
2	Küçüklüğünüzde kardeşlerinize karşı evde ne ölçüde sorumluluk yüklenmişsiniz?	1	2	3	4	5
3	Babanız başkalarına ne ölçüde yardım ederdi?	1	2	3	4	5
4	Anneniz başkalarına ne ölçüde yardım ederdi?	1	2	3	4	5
5	Aile bireyleri birbirine ne ölçüde yardım eder?	1	2	3	4	5
6	Öğrenciyken okulunuzun düzenlediği etkinliklerde ne ölçüde yer aldınız?	1	2	3	4	5
7	Öğrenciyken okulunuzun düzenlediği etkinliklerde ne sıklıkla yer aldınız?	1	2	3	4	5
8	Çevrenizdeki kulüp, cami, hayır kurumu gibi kuruluşların yönetiminde ne ölçüde etkinlik gösterdiniz?	1	2	3	4	5
9	Çevrenizdeki etkinliklere katılma sıklığınız?	1	2	3	4	5
10	Bir grubun görevlisi olarak ne ölçüde hizmet verirsiniz?	1	2	3	4	5
11	Hayır kurumlarına ne kadar bağışta bulunursunuz?	1	2	3	4	5
12	Tatil günlerinde başkalarına ne ölçüde yardım edersiniz?	1	2	3	4	5
13	Hasta ve düşkünleri ziyaret için ne kadar zaman ayırırsınız?	1	2	3	4	5
14	Başkalarıyla şeker, sigara, kurabiyenizi vb. ne ölçüde paylaşırsınız?	1	2	3	4	5
15	Mesela sizden “bir ekmek parası” isteyeneye ne kadar yardım edersiniz?	1	2	3	4	5
16	Pek çok insanın kendi başının çaresine bakabileceğine ne ölçüde inanırsınız?	1	2	3	4	5
17	Çoğu insanın esas olarak sorumluluk yüklenme derecesi nedir?	1	2	3	4	5
18	Zor durumda kalmış olanlara insanlar ne ölçüde yardımcı olmaya hazırlar?	1	2	3	4	5
19	Kendiniz için ne ölçüde sorumluluk taşıyabilirsiniz?	1	2	3	4	5
20	Bir insanın aile içi ya da dışı kimselere ne ölçüde yardımcı olmalı ve onlara karşı sorumluluk yüklenmelidir?	1	2	3	4	5

ÖZGEÇMİŞ

Mustafa USLU;

1990 yılında Konya’da doğdu. 2007’de liseyi bitirdi. 2012’de Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakóltesi Din Kólture ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliğinden mezun oldu. 2019’da ise Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı/Din Psikolojisi Bilim Dalında yüksek lisansını tamamladı.

İrtibat: mstf-uslu@hotmail.com